

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีส่วนร่วม
บ้านน้ำแคะ หมู่ที่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

โดย

รศ.ดร.

นายมนตรี ตระกูลเลิศศิลป์ และคณะ

สนับสนุน โดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ประจำปี 2552

สัญญาเลขที่ PD ๕2 N๐๐๐7

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีส่วนร่วม
บ้านน้ำแคะ หมู่ที่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

โดย

นายมนตรี ตระกูลเลิศศิลป์ และคณะ

สนับสนุน โดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ประจำปี 2552

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
บทที่ 1	
โครงการ “แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วม บ้านน้ำ	1
และ ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน	
- หลักการและเหตุผล	1
- วัตถุประสงค์	3
- คำถามวิจัย	3
- กลุ่มเป้าหมาย	3
- พื้นที่ดำเนินการ	4
- การดำเนินงาน	4
- ผลที่คาดว่าจะได้รับ	5
บทที่ 2	
บริบทชุมชนบ้านน้ำและ	6
- สภาพพื้นที่/ประวัติศาสตร์ชุมชน	6
- สภาพทางสังคมวัฒนธรรม	9
- สภาพทางเศรษฐกิจ	19
- แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์	26
- สภาพปัญหาของชุมชนและสังคม	27
บทที่ 3	
วิธีการดำเนินงานวิจัย	29
- ขอบเขตการศึกษา	29
- แหล่งข้อมูล ขั้นตอนการดำเนินงาน และวิธีการเก็บข้อมูล	31
- การวิเคราะห์ข้อมูลและประมวลผลข้อมูล	41
บทที่ 4	
ผลการวิจัย	42
- ลักษณะทางกายภาพฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่	42
- สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และระบบกรรมสิทธิ์	42
- ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร	46
- องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากร	49

	หน้า
-การอนุรักษ์และการจัดการป่าชุมชน	53
-กระบวนการเรียนรู้ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานด้านการจัดการทรัพยากร	57
-แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	58
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	60
-สรุป	60
-ผลลัพธ์ของงานวิจัย	64
-ปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัด	66
-ข้อเสนอแนะ	67
ภาคผนวก ภาคผนวก	68
-ภาพกิจกรรมดำเนินงาน	69
-รายชื่อคณะทีมวิจัย	

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

โครงการ “แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีส่วนร่วม บ้านน้ำแคะ หมู่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอปอแก้ว จังหวัดน่าน” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย คือ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านน้ำแคะกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพื่อศึกษาสถานภาพการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนบ้านน้ำแคะในรอบปี เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในเรื่องการจัดการทรัพยากร และ เพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีส่วนร่วม ทั้งนี้เป็นผลมาจากสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งในด้านการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งการลักลอบตัดไม้ การขยายพื้นที่เพาะปลูกไปยังพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าชุมชน การถูกจำกัดพื้นที่เพาะปลูกจากหน่วยงานภาครัฐ การลดลงของสัตว์ป่า สัตว์น้ำ รวมถึงการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชน ซึ่งสาเหตุดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องการหาแนวทางการแก้ไขปัญหาาร่วมกันด้วยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

กระบวนการทำงานศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เริ่มตั้งแต่การสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านทั้งในด้านกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น วัตถุประสงค์ของการดำเนินโครงการ วิธีการดำเนินงานและผลที่คาดว่าจะได้รับจากการดำเนินงานครั้งนี้ จากนั้นจึงเริ่มดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในด้านต่าง ๆ ประกอบด้วยบริบทชุมชน ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ และสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นต้น และทีมวิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจสภาพความเป็นอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ทั้งในส่วนของพื้นที่เพาะปลูก (ไร่หมุนเวียน) พื้นที่ป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน ป่าพิธีกรรม ว่ามีความเป็นอยู่อย่างไร พันธุ์พืช ดินไม้มีมากน้อยเพียงใด มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง นอกจากนั้นยังได้ศึกษาในด้านองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต วิธีการผลิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน และเมื่อได้รวบรวมข้อมูลเสร็จแล้วจึงได้มีการสรุปผลการศึกษาและนำเสนอผลการศึกษาคู่คนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของบ้านน้ำแคะ ได้แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 4 ส่วน คือ ป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ ป่าชุมชน ป่าพิธีกรรมและป่าสำหรับการเพาะปลูกข้าว(ไร่เหล่า) รวมถึงการสร้างกฎระเบียบเข้ามาบังคับใช้ ซึ่งการจัดการป่าดังกล่าว มีส่วนสำคัญที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติอยู่มาได้จนถึงปัจจุบัน ส่วนในด้านการใช้ประโยชน์จากป่านั้น พบว่า ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ทั้งในด้านเป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งเพาะปลูกข้าวไร่และพืชผักเพื่อใช้ในการบริโภคในครัวเรือน ใช้ไม้ในการปลูกสร้างบ้านเรือน คอกสัตว์ และเก็บฟืน ด้านแหล่งน้ำ ส่วนหนึ่งใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคโดยใช้ระบบประปาภูเขา รวมถึงเป็นแหล่งหากิน เช่น จับสัตว์น้ำ กุ้ง หอย ปู ปลา พืชผักตามริมห้วย เพื่อนำมาเป็นอาหาร

ด้านวิถีชีวิตและวิถีการผลิต ชาวบ้านประกอบอาชีพการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าว ไร่ โดยอาศัยพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็น ไร่หมุนเวียน ซึ่งจากเดิมจะหมุนเวียนในการปลูกข้าวในแต่ละแปลง จะใช้เวลาประมาณ 7 -10 ปี แต่ปัจจุบันลดลงเหลือ 3-4 ปี เนื่องจากข้อจำกัดในด้านพื้นที่ ซึ่งไม่สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกได้ด้วยกฎหมายด้านป่าไม้ รวมถึงการถูกเวนคืนพื้นที่จากไร่เหล้าของชาวบ้านมาเป็นโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งการลดลงของวงจรการเพาะปลูก ทำให้คุณภาพดินไม่ค่อยมีความสมบูรณ์ เนื่องจากหน้าดินไม่มีปุ๋ย ซึ่งส่งผลต่อปริมาณที่ลดลง

การทำไร่ข้าวหมุนเวียนในแต่ละครั้ง จะเริ่มตั้งแต่การคัดเลือกพื้นที่ที่เหมาะสม โดยการสังเกตจากคุณภาพดิน สภาพพื้นที่ ความสูง รวมถึงร่องรอยของแมลงหรือสัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ เช่น หนู ดูน เป็นต้น ถ้าหากมีมากก็จะเลือกไปทำพื้นที่อื่น จากนั้นจึงเป็นการถางไร่ เผาไร่ และหยอดเมล็ดข้าว พอข้าวเริ่มโต ก็กำจัดวัชพืชด้วยการฟันเกลือ จนถึงช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งกระบวนการขั้นตอนต่าง ๆ เหล่านี้ ต้องอาศัยองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งในด้านการคัดเลือกพื้นที่ การถางไร่ เผาไร่ การกำจัดวัชพืช การเก็บเกี่ยวผลผลิต รวมถึงการอาศัยการประกอบพิธีกรรมความเชื่อในเรื่องผี เช่น การเลี้ยงผีไร่ ผีเจ้าป่าเจ้าเขา เพื่อให้ช่วยคุ้มครองดูแลผลผลิตในไร่ข้าวให้มีความอุดมสมบูรณ์ และได้ผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนในแต่ละปี

ในด้านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่า ยังไม่ค่อยมีความชัดเจนเท่าที่ควร เนื่องจากการดำเนินงานในช่วงที่ผ่านมา เป็นการทำงานแบบบนลงล่าง ชุมชนไม่มีส่วนร่วมเท่าที่ควร ทำให้การดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ยังไม่ได้ผลเท่าที่ควร ดังนั้น แนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน คงต้องอาศัยกระบวนการสร้างความเข้าใจร่วมกันทั้ง 2 ฝ่าย และให้ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติให้มากขึ้น ทั้งนี้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ถือเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด ซึ่งจะมามีบทบาทสำคัญในการประสานการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานเป็นการทำงานแบบแนวนาน ให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ซึ่งจะช่วยให้การดำเนินงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้

ด้านผลลัพธ์ของการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผ่านโครงการวิจัยชาวบ้าน พบว่า ทีมวิจัยและคนในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านการแสดงความคิดเห็น การกล้าแสดงออก ความมีเหตุมีผล ดังจะเห็นได้จากการประชุมหมู่บ้านในแต่ละครั้ง จะมีการถกประเด็นปัญหาก่อนที่จะลงมติ โดยอาศัยข้อมูลที่เป็นความจริง และยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นมากขึ้น ในส่วนของการดำเนินโครงการวิจัย ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานมากขึ้น และให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตเริ่มลดลงอย่างมาก เช่น ปัญหาการลักลอบตัดไม้ การแผ้วถางป่า หรือการจับสัตว์น้ำ รวมถึงการฝ่าฝืนกฎระเบียบมีน้อยลง ผลพวงต่าง ๆ เหล่านี้ ส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการวิจัยและการรับรู้ของคนในชุมชน ที่ต้องการให้ทรัพยากรที่มีค่าให้อยู่อยู่กับคนในชุมชน

ต่อไป เนื่องจากมีความตระหนักร่วมกันว่า ชุมชนไม่สามารถขยับขยายหรือย้ายที่ไปอยู่ที่อื่นได้เหมือนเช่นในอดีต

บทที่ 1

บทนำ

หลักการและเหตุผล

บ้านน้ำแคะ ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน อยู่ห่างจากตัวอำเภอบ่อเกลือไปทางทิศเหนือ การเดินทางสู่บ้านน้ำแคะใช้เส้นทางลาดยาง สายอำเภอบ่อเกลือ – อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร แล้วเลี้ยวขวาไปตามถนนลูกรัง ระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร การคมนาคมเข้าสู่หมู่บ้านค่อนข้างลำบาก ถนนคดเคี้ยวไปตามไหล่เขาและสูงชัน โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ลักษณะพื้นที่โดยรอบหมู่บ้านเป็นภูเขาสูงชันสลับซับซ้อนและที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่บนไหล่เขา การตั้งบ้านเรือนอยู่ตามกลุ่มเครือญาติและอยู่ติด ๆ กันโดยไม่มีรั้วกัน ที่ตั้งของหมู่บ้านมีอาณาเขตทางด้านทิศเหนือติดกับเขตบ้านน้ำว่า หมู่ 6 ตำบลบ่อเกลือเหนือ ทิศใต้ติดกับบ้านห้วยหมี่ หมู่ 6 ตำบลคงพญา ทิศตะวันออกติดกับบ้านห้วยโตน หมู่ที่ 2 และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิศตะวันตกติดกับบ้านบ่อหยวก หมู่ที่ 3 ตำบลบ่อเกลือเหนือ สภาพภูมิอากาศจะมีฝนตกชุกและมีอากาศหนาวเย็นตลอดปี

ชาวบ้านน้ำแคะ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 50 ปี และได้รับจัดตั้งเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2518 มีประชากรทั้งหมด 258 คน เป็นชาย 122 คน เป็นหญิง 136 คน จำนวนครัวเรือน 52 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธควบคู่กับการนับถือผีและนับถือศาสนาคริสต์ มีสถานที่สำคัญได้แก่ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำแคะ ซึ่งศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้ สมเด็จพระเทพฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เคยเสด็จทรงงานและเยี่ยมเยือนราษฎร เมื่อปี พ.ศ. 2549 และยังมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศาลาประจำหมู่บ้าน โบสถ์คริสต์และศาลาเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน

ชาวบ้านน้ำแคะทุกครัวเรือนประกอบอาชีพการเกษตรเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เช่น การปลูกข้าวไร่ แบบไร่หมุนเวียนและปลูกพืชผักนานาชนิด ทั้งที่ปลูกผสมปะปนไปกับข้าวไร่และปลูกพืชแยกต่างหาก เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ถั่วชนิดต่าง ๆ งาม พักทอง มันแกว น้ำเต้า มะเขือ พริก ผักกาด ขาสูบ ผีอก ผักชี หลังฤดูการเพาะปลูกจะทำงานรับจ้างทั่วไป เล็ก ๆ น้อย ๆ ในหมู่บ้าน หรือออกไปทำงานในตัวอำเภอ เมืองน่านหรือกรุงเทพฯ และบางครั้งครอบครัวเปิดร้านขายของชำในหมู่บ้าน นอกจากการเพาะปลูกและรับจ้างเพื่อหาเลี้ยงชีพแล้ว ชาวบ้านน้ำแคะยังดำรงชีพด้วยการหาของป่า รวมทั้งการล่าสัตว์ จับสัตว์น้ำ

ทรัพยากรธรรมชาติ ที่คนในชุมชนได้พึ่งพาอาศัย มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ลำห้วย มีลำห้วยน้อยใหญ่หลายสาย เช่น ห้วยหึ่ง ห้วยเสา ห้วยควาย ห้วยน้ำแคะ ฯลฯ และเป็นแหล่งกำเนิดน้ำว่า และไหลลงสู่แม่น้ำน่าน โดยมีความสำคัญต่อชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก เช่น แหล่งหากิน เช่น การจับสัตว์น้ำ ปู ปลา กบ เขียด พืชผักสองฝั่งลำห้วย นอกจากนั้นยังใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน โดยการต่อน้ำจากลำห้วยมาใช้ในชุมชนและครัวเรือน ด้วยระบบประปาภูเขา

ทรัพยากรป่าไม้ เป็นป่าต้นน้ำและเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลากหลายชนิด เช่น เก้ง กวาง หมู ลิง หมูป่า ฯลฯ ซึ่งป่าไม้บริเวณนี้ คนในหมู่บ้านได้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เช่น การตัดไม้มาสร้างบ้าน

สร้างขี้ฉางข้าว คอกสัตว์ กระท่อม รั้วบ้าน ไม้ฟัน เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องจักสาน อุปกรณ์คักสัตว์ ยาสมุนไพรรักษาโรค รวมถึงการแผ้วถางป่าเพื่อเพาะปลูกพืชผักและข้าวไร่

ทรัพยากรดิน เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและพื้นที่เพาะปลูกและบางส่วนเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 คณะกรรมการหมู่บ้าน ได้เล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ จึงได้กำหนดกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่า และแหล่งน้ำ และมีการรณรงค์ให้มีการปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมเรื่อยมา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ยังไม่ตระหนักและเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ทำให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในพื้นที่ของหมู่บ้าน ดังนี้

มีการฝ่าฝืนกฎระเบียบ โดยการเข้าไปลักลอบตัดไม้ และแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อขยายเป็นพื้นที่เพาะปลูก ทำให้พันธุ์ไม้บางชนิด เช่น ไม้มะค่า ไม้เท้ ไม้เต็ง มีปริมาณลดลง นอกจากนี้ เนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ทำให้มีการล่าสัตว์เพื่อนำมาเป็นอาหารเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้สัตว์ป่า เช่น เก้ง กวาง หมูป่า เริ่มลดจำนวนลง สัตว์ป่าบางชนิดอพยพหนีภัยไปอยู่อาศัยในพื้นที่ป่าของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ผลจากการตัดไม้ ทำให้บ้านน้ำเคะประสบปัญหาน้ำป่าไหลหลากในปี พ.ศ. 2547 และเริ่มประสบกับปัญหาน้ำไม่เพียงพอในช่วงฤดูแล้ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548

นอกจากนี้ ยังมีการใช้ไฟซัดสัตว์น้ำ เพื่อนำมาเป็นอาหาร ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำเริ่มลดจำนวนลง สัตว์น้ำบางชนิดเริ่มสูญหายไปจากแหล่งน้ำ เช่น ปลามันหัวแข็ง ปลาปุง ปู ในด้านการจัดการที่ดิน เนื่องจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ได้เข้ามากำหนดเขตพื้นที่เพื่อการปลูกต้นไม้ และมีการหวงกั้นไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ไร่เหล่าเดิม ซึ่งบรรพบุรุษได้ทำการเพาะปลูกมาก่อน ส่งผลทำให้ไร่เหล่า(ไร่หมุนเวียน) ของชาวบ้าน ลดลงจาก 7 เหล่า เหลือเพียง 3-4 เหล่า ทำให้ผลผลิตข้าวไร่ไม่เพียงพอต่อการบริโภค จากการประชุมประชาคมหมู่บ้าน ทำให้ทราบว่า ชาวบ้านน้ำเคะต้องซื้อข้าวจากภายนอกหมู่บ้านมาบริโภคถึง 8 เดือนต่อปี และชาวบ้านเองรู้สึกหวั่นกังวลว่า พื้นที่ทำกินที่มีอยู่เดิม ซึ่งเหลือน้อยอยู่แล้ว จะถูกเจ้าหน้าที่ประกาศเป็นพื้นที่ห้ามเพาะปลูกเพิ่มขึ้นอีก

จากปัญหาที่ชุมชนประสบอย่างต่อเนื่อง ทำให้คณะกรรมการหมู่บ้าน สมาชิก อบต.และกลุ่มเยาวชนได้ตระหนักถึงความสำคัญว่า หากไม่มีการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง ปัญหาจะยิ่งทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น จึงได้ร่วมกันทบทวนบทเรียนการจัดการทรัพยากรที่ผ่านมาของชุมชน และพบว่าประเด็นสำคัญของปัญหา คือ ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ความตระหนักในปัญหายังอยู่ในกลุ่มเล็ก ๆ ทำให้แม้ว่าจะมีกฎระเบียบแต่ยังมีการฝ่าฝืน และภาครัฐยังไม่เข้าใจในเรื่องวิถีชีวิตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ดังนั้น คณะกรรมการหมู่บ้าน สมาชิก อบต. และ กลุ่มเยาวชน จึงได้ร่วมกันพัฒนาโครงการ “ศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีส่วนร่วม บ้านน้ำเคะ หมู่ที่ 4 ตำบลคงพญาอำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน” ขึ้น เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนได้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และค้นหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านน้ำแคะกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากร
2. เพื่อศึกษาสถานภาพการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนบ้านน้ำแคะในรอบปี
3. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในเรื่องการจัดการทรัพยากร
4. เพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีส่วนร่วม

คำถามวิจัย

คำถามหลัก

แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านน้ำแคะ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นอย่างไร

คำถามรอง

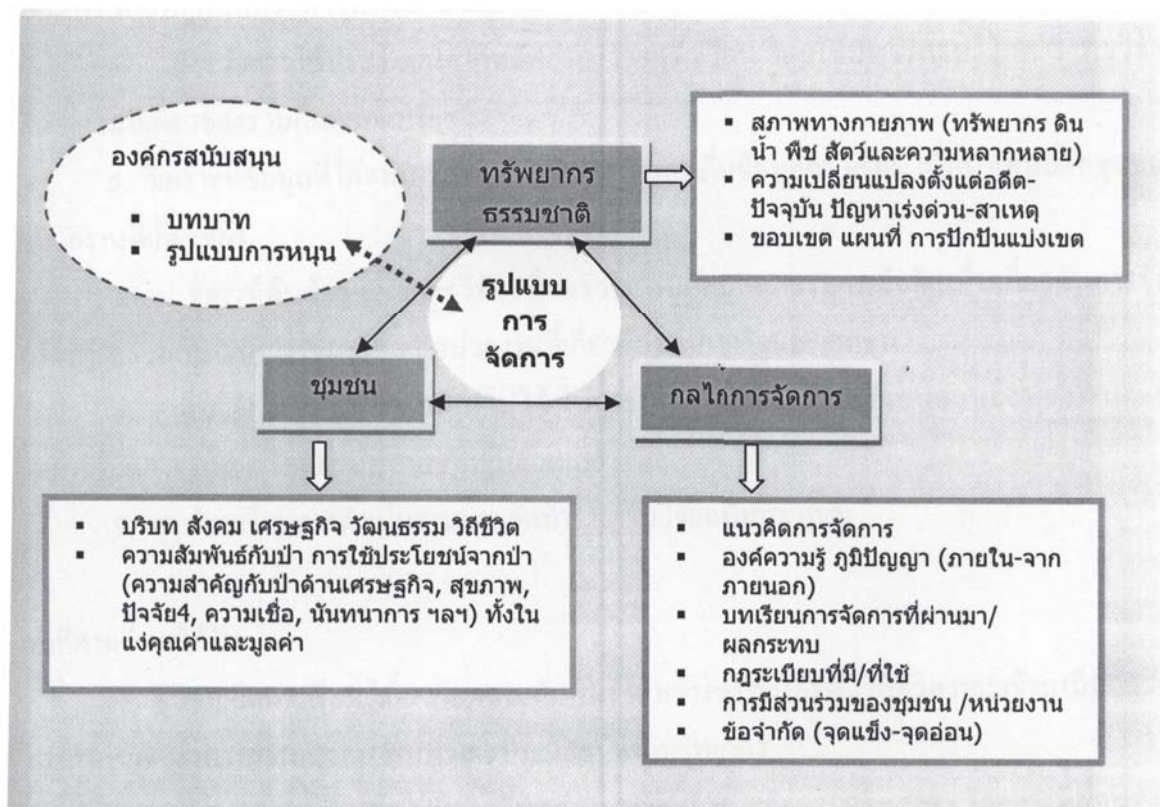
1. วิธีการดำเนินชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตายของชุมชนบ้านน้ำแคะมีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า อย่างไร
2. ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านน้ำแคะปัจจุบัน เป็นอย่างไร
3. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนบ้านน้ำแคะในรอบปี เป็นอย่างไร
4. มีทรัพยากรใดบ้าง ที่จำเป็นจะต้องมีการอนุรักษ์และฟื้นฟู
5. องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เพื่อจัดการกับปัญหาทรัพยากรที่มีอยู่ มีอะไรบ้าง
6. ชุมชนและหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะมีแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ได้อย่างไร

กลุ่มเป้าหมาย

1. ชาวบ้านน้ำแคะ
2. ผู้ใหญ่บ้าน
3. เจ้าหน้าที่ป่าไม้
4. เจ้าหน้าที่อุทยาน
5. เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ
6. นักเรียน

โดยกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด จะมีบทบาทในการให้ข้อมูลงานวิจัย และมีส่วนสำคัญในการดำเนินกิจกรรมตามแผนที่ได้วางไว้

กรอบแนวคิด

พื้นที่เป้าหมาย

บ้านน้ำแคะ หมู่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

ระยะเวลาการดำเนินงาน

10 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 – 30 เมษายน พ.ศ. 2553

วิธีการดำเนินงาน

1. จัดเวทีสร้างความเข้าใจระหว่างชาวบ้านน้ำแคะ กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและตัวแทนชาวบ้าน ที่มีอาณาเขตพื้นที่ติดต่อกับบ้านน้ำแคะ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานวิจัย เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะต่อการทำงานวิจัย
2. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง วิถีชีวิตของชาวบ้านน้ำแคะกับการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยใช้เครื่องมือ แผนที่ทางสังคม ปฏิทินชีวิต ปฏิทินวัฒนธรรม ปฏิทินอาหารและปฏิทินการเพาะปลูก
3. วิเคราะห์ข้อมูลจากแผนที่ทางสังคมและปฏิทินต่าง ๆ เพื่อกำหนดเนื้อหาและวิธีการสำรวจทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า

4. สํารวจสภาพความเป็นอยู่ของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า โดยแบ่งรอบการสำรวจเป็น 3 รอบ คือ รอบก่อนการเพาะปลูก รอบระหว่างการเพาะปลูก และรอบหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต
5. สํารวจการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน โดยใช้บัญชีการบริโภค ซึ่งทีมวิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันออกแบบ
6. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจทรัพยากร และเก็บข้อมูลครัวเรือน เพื่อนำเสนอต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
7. จัดเวทีคํานึงข้อมูลผลการวิจัย เพื่อตรวจสอบข้อมูลและระดมข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน
8. ทีมวิจัยวิเคราะห์ความเป็นไปได้ ในการขับเคลื่อนงานตามข้อเสนอแนะจากเวที และจัดทำแผนปฏิบัติการ เพื่อหารือและนำเสนอกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง
9. สรุปบทเรียนการดำเนินงานและจัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรกับวิถีชีวิต และเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ ป่า และประโยชน์จากทรัพยากร
2. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน เห็นความสำคัญของการจัดการทรัพยากร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และเข้ามาหนุนเสริมกระบวนการทำงานของคนในชุมชน ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ
3. ได้แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านน้ำเคระ ระหว่างชาวบ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 2

บริบทชุมชนบ้านน้ำแคะ หมู่ที่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1. สภาพพื้นที่

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

ชาวบ้านน้ำแคะ เป็นชาวเขาเผ่าลัวะ แต่เดิมที่ตั้งหมู่บ้านน้ำแคะเป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของชาวเขาเผ่าม้ง ต่อมาได้ย้ายถิ่นฐานไปอยู่ร่วมกับชาวเขาเผ่าม้งที่บ้านป่ากลาง อำเภอบัว จังหวัดน่าน และประมาณปี พ.ศ. 2510 ชาวบ้านบ่อหยวก บ้านห้วยโตน บ้านห้วยน้ำคั่น ซึ่งเป็นชาวลัวะ ได้พากันอพยพย้ายถิ่นฐานมาบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ข้าวและตั้งบ้านเรือนชั่วคราวเพื่อทำการเพาะปลูกพืชผัก ข้าวไร่ ต่อมาพอมีจำนวนประชากรและจำนวนครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น จึงได้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นการถาวร และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านน้ำแคะ ซึ่งในภาษาลัวะ เรียกว่า “น็อกเยะ” โดยการตั้งชื่อหมู่บ้านเรียกตามชื่อลำห้วย คือ ลำห้วยน้ำแคะ ที่ไหลผ่านพื้นที่หมู่บ้าน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2514 ในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ ได้เกิดการต่อสู้กันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐไทยและกลุ่มคอมมิวนิสต์ ในเรื่องของความเห็นต่างในด้านแนวคิดประชาธิปไตยกับแนวคิดแบบเสรีนิยม การต่อสู้กันดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดความคิดเห็นที่แตกแยกของคนในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือและพื้นที่อื่น ๆ ในจังหวัดน่านและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทำให้ชาวบ้านต้องอพยพย้ายถิ่นฐานไปมาในพื้นที่ เพื่อหนีภัยสงครามรวมถึงพี่น้องชาวลัวะที่อาศัยอยู่ในประเทศลาว ซึ่งมีชายแดนติดต่อกันและในอดีตสามารถไปมาหาสู่กันได้ เช่นเดียวกับชาวบ้านน้ำแคะบางส่วนก็ได้อพยพไปอยู่ที่อื่น บางส่วนก็อาศัยอยู่ในพื้นที่เดิม ต่อมา ประมาณปี พ.ศ. 2526 เมื่อเหตุการณ์สู้รบเริ่มสงบลง ชาวบ้านที่เคยอพยพไปอยู่ที่อื่น ได้กลับมาตั้งบ้านเรือนและทำมาากินในหมู่บ้านเดิม นอกจากนั้นยังมีพี่น้องชาวลัวะที่อยู่ในเขตประเทศลาว ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเพิ่มเติม เนื่องจากพี่น้องลัวะบ้านน้ำแคะ ส่วนใหญ่มีญาติพี่น้องอยู่ฝั่งลาว ซึ่งในอดีตสามารถไปมาหาสู่กันได้ เนื่องจากที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ไม่ไกลจากแนวเขตชายแดนมากนัก และยังคงมีจารีตวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อและวิถีการผลิตที่เหมือนกัน

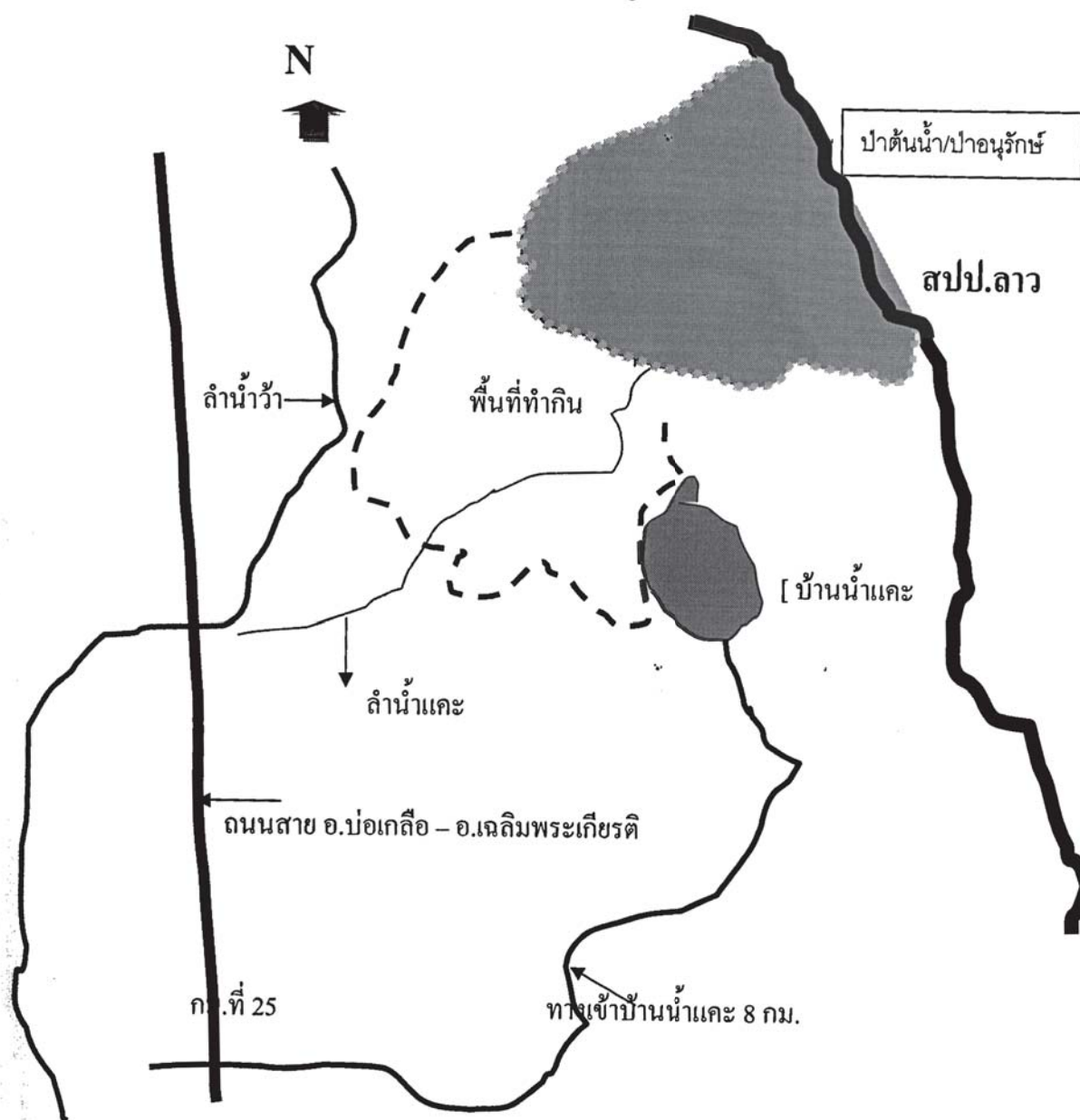
ปี พ.ศ. 2527 ได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านถาวร คือ บ้านน้ำแคะ หมู่ที่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน โดยมีผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ นายสงวน กันทร และอยู่ในตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านจนถึงเกษียณอายุราชการ และได้แต่งตั้ง นายมนตรี ตระกูลเลิศศิลป์ เป็นผู้ใหญ่บ้านจนถึงปัจจุบัน

1.2 สภาพที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อ

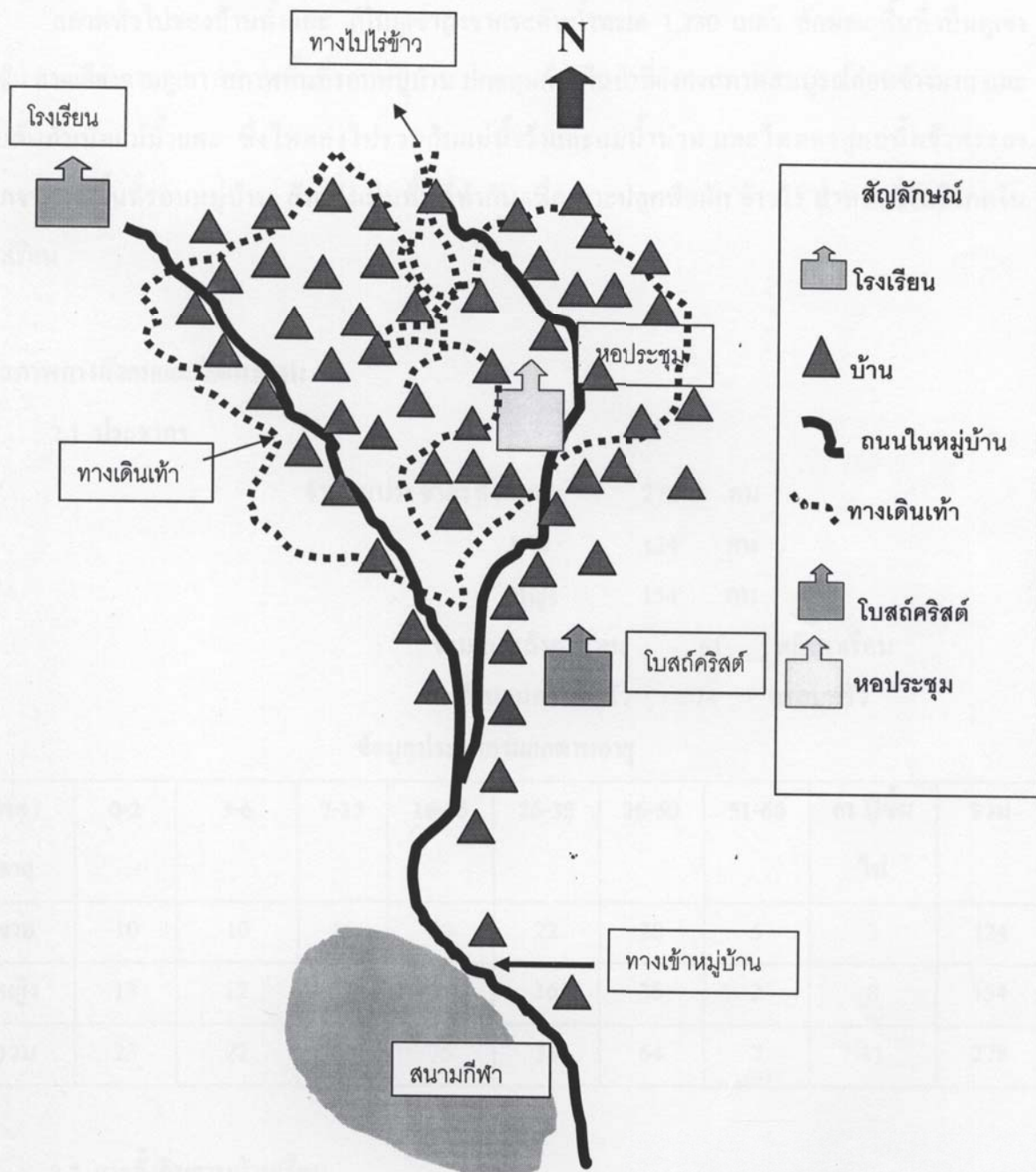
บ้านน้ำแคะ หมู่ที่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ตั้งอยู่บนพื้นที่สูงในระดับความสูงประมาณ 1,230 เมตร จากระดับน้ำทะเล มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ บ้านน้ำว้า
ทิศใต้	ติดต่อกับ บ้านห้วยหมี่ บ้านห้วยโตน
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ บ้านบ่อหยวก

แผนที่รอบนอกบ้านน้ำแคะ ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

แผนที่รอบในหมู่บ้านน้ำแคะ ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

1.3 สภาพภูมิศาสตร์

สภาพทั่วไปของบ้านน้ำเคระ เป็นภูเขาสูงจากระดับน้ำทะเล 1,230 เมตร ลักษณะพื้นที่ เป็นภูเขาสูงชันลาดเอียงตามภูเขา สภาพพื้นที่รอบหมู่บ้าน ปกคลุมด้วยผืนป่าที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ค่อนข้างมาก และเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำเคระ ซึ่งไหลลงไปรวมกับแม่น้ำว้าและแม่น้ำน่าน และไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนั้นพื้นที่รอบหมู่บ้าน ยังแบ่งเป็นพื้นที่ทำกิน เพื่อเพาะปลูกพืชผัก ข้าวไร่ สำหรับไว้บริโภคในครัวเรือน

2. สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

2.1 ประชากร

จำนวนประชากรทั้งหมด	278	คน
ชาย	124	คน
หญิง	154	คน
จำนวนหลังคาเรือน	61	หลังคาเรือน
จำนวนครอบครัว	74	ครอบครัว

ข้อมูลประชากรแยกตามอายุ

เพศ / อายุ	0-2	3-6	7-15	16-25	26-35	36-50	51-60	61 ปีขึ้นไป	รวม
ชาย	10	10	16	30	22	28	5	3	124
หญิง	13	12	21	45	16	36	2	8	154
รวม	23	22	27	75	38	64	7	11	278

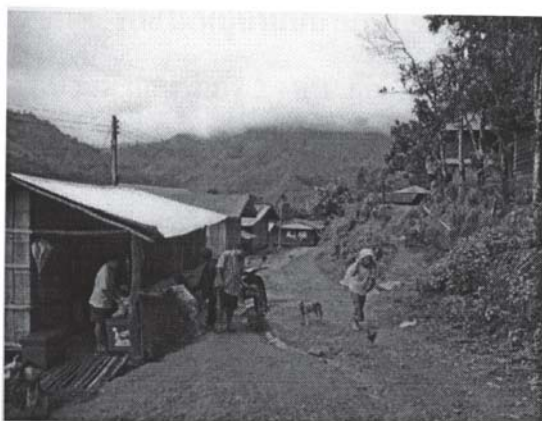
2.2 การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

ที่ตั้งของหมู่บ้านน้ำเคระ ตั้งอยู่บนพื้นที่สูงของภูเขา โดยตั้งตามแนวลาดเอียง การสร้างบ้าน นิยมขุดปรับพื้นที่เป็นแนวขั้นบันได ให้มีขนาดกว้างเท่ากับบ้านหรือมากกว่าบ้านที่จะสร้าง โดยให้เพียงพอต่อการใช้สอย เช่น เป็นช่วงบ้าน ลานกิจกรรมต่าง ๆ การปรับพื้นที่ให้มีขนาดกว้างขวาง หรือพอดีกับตัวบ้านขึ้นอยู่กับกำลังของคนในครอบครัวหรือกลุ่มเครือญาติ ซึ่งการปรับพื้นที่ต้องอาศัยแรงงานคนภายในครอบครัวหรือกลุ่มเครือญาติ แต่ส่วนใหญ่นิยมที่วิธีการลงแขกเพื่อปรับพื้นที่ ซึ่งหากครอบครัวใดจะสร้างบ้านก็จะไปขอไหว้วอนญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน มาช่วยกันปรับพื้นที่รวมถึงการปลูกสร้างบ้าน โดยเจ้าภาพจะ

เป็นฝ่ายหุงหาอาหารเลี้ยงคนที่มาช่วยงาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน และยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ นอกจากนั้น การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน นิยมปลูกสร้างบ้านตามกลุ่มเครือญาติ

การสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านน้ำเคระ นิยมสร้างบ้านใน 2 ลักษณะ โดยขึ้นอยู่กับฐานะและสมาชิกในครอบครัว กล่าวคือ การสร้างแบบดั้งเดิม ซึ่งบางครอบครัวยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้ คือ การสร้างบ้านที่ใช้หญ้าคามาทาหลังคา ตัวบ้านสร้างจากไม้ที่หาได้ในพื้นที่ ภายในตัวบ้านประกอบด้วยที่หลับนอนที่ทำอาหาร ที่ต้อนรับแขก และชานนอกบ้านสำหรับล้างถ้วย ที่เก็บน้ำไว้สำหรับดื่มกินและซักล้าง ด้านใต้ถุนบ้านจะมีไว้สำหรับเก็บไม้ฟืน คอกสัตว์ เช่น ไก่ หมู วัว ควาย เป็นต้น และเหลือบางส่วนไว้สำหรับครกตำข้าว

ปัจจุบัน การสร้างบ้านเรือน นิยมสร้างบ้านตามแบบคนพื้นราบ คือ การสร้างบ้านยกสูง 2 ชั้น ชั้นบน สร้างด้วยไม้ มุงด้วยสังกะสี หรือกระเบื้อง ด้านล่างก่อด้วยอิฐถือปูน โดยชั้นบนจะเป็นห้องนอนของเจ้าของบ้าน ด้านล่างจะเป็นที่รับแขก ทานอาหารและทำกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนห้องครัวนิยมสร้างใกล้ ๆ กับตัวบ้านแต่แยกออกจากกัน โดยให้เหตุผลว่าควันไฟที่เกิดจากการหุงหาอาหารจะลอยเข้าไปในตัวบ้าน ทำให้กระเบื้องหลังคาและตัวบ้านมีเขม่าไฟติด ทำให้ไม่สวยงามและควันไฟจะไปรบกวนคนในบ้าน ส่วนคอกสัตว์ นิยมสร้างไว้ข้างบ้านหรือหลังบ้าน นอกจากนั้น การสร้างบ้านเรือนในปัจจุบันจะเน้นความสะดวกสบายของเจ้าของบ้าน โดยมีเครื่องอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ เช่น ทีวี ตู้เย็น เครื่องเสียง หม้อหุงข้าว เป็นต้น เนื่องจากปัจจุบันชาวบ้านน้ำเคระทุกครอบครัวมีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน

สภาพหมู่บ้านและการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

2.3 เส้นทางคมนาคม, การติดต่อกับภายนอก

การเดินทางเข้าสู่บ้านน้ำเคระ ใช้เส้นทางจากอำเภอบ่อเกลือไปทางอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ระยะทางประมาณ 18 กิโลเมตร เป็นถนนลาดยางตลอดสาย แต่ถนนสายดังกล่าวมีสภาพชำรุดเสียหายหลายแห่ง ซึ่ง

สาเหตุมาจาก ไม่ได้ได้รับการปรับปรุงแก้ไขมานานหลายปี กอรปกับในช่วงฤดูฝนมักประสบกับปัญหาดินโคลนถล่มทับเส้นทางทุกปี ทำให้การเดินทางไม่สะดวกมากนัก

จากถนนปากทางเข้าหมู่บ้านถึงบ้านน้ำแคะ ถนนจะมี 2 ลักษณะ คือ ถนนที่เทด้วยคอนกรีต ระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร จากนั้นจะเป็นถนนลูกรัง ระยะทาง ประมาณ 5 กิโลเมตร การเดินทางเข้าหมู่บ้านค่อนข้างลำบาก เนื่องจากเป็นพื้นที่สูงชัน ถนนค่อนข้างแคบ ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นการเดินทางช่วงฤดูไหนจะมีความลำบาก โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน การเดินทางลำบากมาก ระยะเวลาในการเดินทางจากอำเภอบ่อเกลือถึงบ้านน้ำแคะจะใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมงครึ่ง

ป้ายทางเข้าหมู่บ้าน

เส้นทางคมนาคมภายในหมู่บ้าน

2.4 การศึกษา

ภายในหมู่บ้านมีบ้านน้ำแคะ มีสถานศึกษา คือ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำแคะ มีครู 2 คน คือ นายวิรัชศักดิ์ กาบคำ นายสมบัติ อุดเด็น มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 1 แห่ง ชื่อ ศูนย์พัฒนาการเด็กวัยเตาะแตะบ้านน้ำแคะ มีครูที่เลี้ยงจำนวน 2 คน มีเด็กเล็กอายุ 3-5 ปี ทั้งหมด 34 คนชาย 16 คน หญิง 18 คน

สำหรับนักเรียนส่วนใหญ่ นิยมไปเรียนต่อในระดับประถมศึกษา ที่โรงเรียนบ้านบ่อหยวก ต.บ่อเกลือเหนือ และโรงเรียนบ้านสว่า ต.ดงพญา อ.บ่อเกลือ ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา สามารถเรียนต่อได้ถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.3) ส่วนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย นักเรียนบางส่วนจะไปเรียนที่โรงเรียนบ่อเกลือวิทยาคม ส่วนในระดับอุดมศึกษา ยังไม่มีใครเรียนถึงระดับนี้ เนื่องจาก ชาวบ้านน้ำแคะมีฐานะยากจน ไม่มีทุนเรียนต่อในระดับที่สูง ๆ โดยส่วนใหญ่จะเรียนจบแค่ชั้นประถมศึกษา หรือมัธยมศึกษาตอนต้นเท่านั้น และเมื่อเรียนจบออกมา ก็จะช่วยพ่อแม่ทำงานในไร่ข้าวหรือออกไปรับจ้างทำงานทั่วไป ทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัด โดยเฉพาะในกรุงเทพฯและจังหวัดกาญจนบุรี

ชลบุรี เป็นต้น และในส่วนของผู้ใหญ่หรือผู้ที่ไม่เคยเรียนหนังสือมาก่อน ปัจจุบันจะได้รับการศึกษาจากศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำเคะ ซึ่งมีที่ตั้งภายในหมู่บ้าน โดยมีประวัติความเป็นมาดังนี้

ประวัติความเป็นมา ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำเคะ

เมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2538 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ที่บ้านบ่อหลวง หมู่ที่ 1 ตำบลบ่อเกลือใต้ จังหวัดน่าน (กิ่งอำเภอบ่อเกลือ ยกฐานะเป็นอำเภอบ่อเกลือ เมื่อวันที่ 7 กันยายน 2539) และทรงเยี่ยมห้องสมุดประชาชนกิ่งอำเภอบ่อเกลือ (ชั่วคราว) นายปราโมทย์ หมูปยัคฆ์ หัวหน้าศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนกิ่งอำเภอบ่อเกลือ ได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลรายงานข้อมูลพื้นฐานและการจัดการศึกษานอกโรงเรียนพื้นที่กิ่งอำเภอบ่อเกลือ ซึ่งมีหมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกล ยังขาดโอกาสในการรับบริการการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน เช่น บ้านน้ำเคะ

ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนกิ่งอำเภอบ่อเกลือ โดยศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดน่าน ได้เสนอโครงการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำเคะ ไปยังสำนักงานโครงการส่วนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” น้ำเคะ และพระราชทานเงินค่าวัสดุก่อสร้างอาคาร จำนวน 26,386.36 บาท และเงินค่าจ้างครูอาสาสมัครการศึกษานอกโรงเรียน 2 คน

ในระยะแรก โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือนตุลาคม 2539 ซึ่งต่อมามีการศึกษานอกโรงเรียนได้จัดสรรอัตราและงบประมาณค่าจ้างครูอาสาสมัครทดแทนให้ นอกจากนี้ยังได้พระราชทานเงินสำหรับโครงการอาหารกลางวัน วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนจากองค์การ UNESCO ที่ทูลเกล้าถวาย

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำเคะ เปิดทำการสอนตั้งแต่ปี 2539 จัดการศึกษาในรูปแบบการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนใช้หลักสูตรประถมศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา พุทธศักราช 2524 เป็นแนวทางการจัดการเรียนการสอน โดยใช้กระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ เนื้อหาสาระภาษาไทย คณิตศาสตร์ และสาระความรู้เกี่ยวกับสุขภาพอนามัย สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจชุมชน วัฒนธรรม / ภูมิปัญญาและวิถีประชาธิปไตย จัดการศึกษาตามหลักสูตรให้กับเด็กและผู้ใหญ่ที่ลงทะเบียนเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยให้กับคนในชุมชน (ซึ่งปัจจุบันหลักสูตรดังกล่าวได้ถูกยกเลิกไปแล้วตั้งแต่ปี 2548 และมาใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเยี่ยมศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำเคะ เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2540 ซึ่งทรงพอพระทัยในรูปแบบและการจัดการสถานที่ ที่สะอาด เป็นสัดส่วน บรรยากาศและแสงสว่างดี มีพระราชกระแสให้กรมการศึกษานอกโรงเรียน (ในขณะนั้น) ใช้เป็นแบบอย่าง

คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

1 นายมนตรี	ตระกูลเลิศศิลป์	ประธาน
2 นายประดิษฐ์	อักษร	รองประธาน
3 นายเอื้อน	อักษร	กรรมการ
4 นายทาน	อักษร	กรรมการ
5 นายเคียน	อักษร	กรรมการ
6 นายชน	ใจปิง	กรรมการ
7 นายเลข	อักษร	กรรมการ
8 นายธีรศักดิ์	อักษร	กรรมการ
9 นายวีระ	อักษร	กรรมการ
10 นางสาวพิมพ์วิมล	ใจปิง	กรรมการ
11 นางสาวนันทน์ลิน	ใจปิง	กรรมการ
12 นางสาวเรณู	ใจปิง	เลขานุการ

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำเคะ

2.5 สาธารณสุข

ระบบการแพทย์และสาธารณสุขบ้านน้ำเคะ หมู่ที่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน นั้นได้รับบริการจากสถานีอนามัยบ้านสะปัน และโรงพยาบาลบ่อเกลือ ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงสถาน

อนามัยเป็นระยะทาง 18 กิโลเมตร ใช้ระยะเวลาเดินทางเฉลี่ย 45 นาที และระยะห่างจากหมู่บ้านโรงพยาบาลบ่อเกลือเป็นระยะทาง 25 กิโลเมตร ใช้ระยะเวลาเดินทางเฉลี่ย 1 ชั่วโมงครึ่ง

นอกจากนี้ ในหมู่บ้านยังมีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ในหมู่บ้าน จำนวน 9 คน จำนวน อสม.ต่อหลังคาเรือน 1 คน ต่อ 6 หลังคาเรือน เป็น อสม. ที่ผ่านการอบรมให้ความรู้ด้านสุขภาพ เช่น การวัดความดัน การชั่งน้ำหนัก วัดส่วนสูง การประเมินภาวะโภชนาการเด็ก 0-5 ปี

การใช้ยาสามัญประจำบ้าน ซึ่ง อสม.เป็นกลุ่มคนที่ประสานการทำงานเชิงรุกด้านสุขภาพในชุมชน ได้เป็นอย่างดี ซึ่ง อสม.บ้านน้ำแคะ ได้แก่

1. นายเสริม	ใจปึง	ประธาน อสม. บ้านน้ำแคะ
2. นายเลี่ยน	อักขระ	รองประธานฯ
3. นายธีรศักดิ์	อักขระ	
4. นายกล้า	อักขระ	
5. นายชน	ใจปึง	
6. นายทาน	อักขระ	
7. นายอภิชาติ	ใจปึง	
8. นายสมบัติ	อุคเต็น	
9. นายวีรศักดิ์	กาบคำ	อสม.เชี่ยวชาญ (ครูประจำศูนย์ ศสช.)

ในกรณีที่มีการบาดเจ็บป่วย ชาวบ้านน้ำแคะจะไปรับบริการกับเจ้าหน้าที่อนามัยหรือโรงพยาบาล แต่ชาวบ้านยังมีความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงต้องกลับมาทำพิธีกรรมตามความเชื่อกับหมอพื้นบ้าน / หมอผีอีกครั้ง ไม่ว่าจะมารักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันหรือว่ารักษากับหมอพื้นบ้าน ชาวบ้านน้ำแคะ ก็ยังให้การยอมรับและเลือกการรักษาทั้งสองทาง โดยขึ้นอยู่กับพิจารณาของผู้ป่วยและญาติผู้ป่วยว่าโรคที่เกิดขึ้นนั้นมาจากสาเหตุใด และจะต้องไปรับการรักษาด้วยวิธีใดก่อน หากไปรับการรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันแล้วอาการไม่ทุเลาก็จะมารับการรักษาด้วยหมอพื้นบ้าน

ปัจจุบันชาวบ้านน้ำแคะ มีหมอพื้นบ้านในการดูแลรักษาสุขภาพ ที่ชุมชนให้ความนับถือ และยังคงไปรับบริการอยู่หลายประเภท เช่น หมอเป่าขวัญและหมอสูขวัญ หมอหาเมื่อ หมอดำแย โดยมีรายชื่อ ดังนี้

1. นายเหือง	อักขระ	บ้านเลขที่ 27
2. นายตอน	อักขระ	บ้านเลขที่ 14

ในปีงบประมาณ 2553 มีโครงการสุขภาพพญาซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องจากปี พ.ศ. 2552 เข้ามาให้บริการ เกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของชาวบ้าน มีการตรวจสุขภาพเบื้องต้น และการให้ยารักษา การถอนฟันอุดฟัน และการจัดการสุขภาพจิต การจัดการสิ่งแวดล้อมให้น่าอยู่ และช่วยกันหาทางป้องกันรักษาและพัฒนาให้ดีขึ้น

2.6 วัฒนธรรมและประเพณี

วัฒนธรรมประเพณีของชาวบ้านน้ำแคะ มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวิถีการผลิต โดยภายในรอบปี ตั้งแต่ก่อนเริ่มต้นฤดูกาลผลิตจนถึงสิ้นสุดฤดูกาลผลิต มีวัฒนธรรมประเพณีที่ชาวบ้านน้ำแคะ ได้ยึดถือปฏิบัติ ดังนี้

ตาราง ปฏิทินประเพณีวัฒนธรรม ของบ้านน้ำแคะ

เดือน	ปฏิทินประเพณีวัฒนธรรม
มกราคม	- วันขึ้นปีใหม่ - ประเพณีกินดอกแดง
เมษายน	- วันที่ 13 – 15 เมษายน ของทุกปี ประเพณีสงกรานต์ รดน้ำคำหัวผู้สูงอายุ ทำบุญหาผู้ที่ล่วงลับ - ประเพณีสู่ขวัญคณะกรรมการหมู่บ้าน
พฤษภาคม	- ทำพิธีแซกข้าว คือการไหว้พระแม่ธรณีที่ดูแลที่นาให้ดูแล และคำว่า “แซก” มาจากคำว่า “แรก” คือการเริ่มงานเพื่อให้เกิดโชคในการทำงานและได้ผลผลิตที่ดี โดยเลือกดูวันที่ดีก่อนทำพิธี - วันพืชมงคล - วันวิสาขบูชา
กรกฎาคม	- วันเข้าพรรษา (งดเหล้าเข้าพรรษา)
พฤศจิกายน	- พิธีรับขวัญข้าว - ลอยกระทง โดยมีการจัดประเพณีลอยกระทงที่ลำน้ำว่า มีการแข่งขันกีฬาของแต่ละหมู่บ้าน

วัฒนธรรมประเพณีของชาวบ้านน้ำแคะ ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีเจ้าที่เจ้าทาง ผีบ้าน ผีเรือน ซึ่งเป็นการประกอบพิธีทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน รวมถึงใน

ปัจจุบัน ชาวบ้านน้ำแคะยังได้รับเอาวัฒนธรรมประเพณีจากคนพื้นราบมาผสมผสานกับวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง เช่น พิธีรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ในวันสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ซึ่งถือเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่ลงตัว ไม่มีความแตกแยกในด้านความคิด รวมถึงเป็นการถือเอาวัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนพื้นที่สูงกับคนพื้นราบอีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีที่ยึดถือกันมาของชาวละว้าบ้านน้ำแคะ มีความหมายและความสำคัญ ดังนี้

1. ประเพณีกินดอกแดง มี 2 ครั้งต่อปี

ความสำคัญ คือ กินเพื่อให้ข้าวที่ปลูกเจริญงอกงามดีให้ผลผลิตมาก ๆ และกินเพื่อขอบคุณญาติปีศาจ ที่ช่วยปกป้องไม่ให้มีสิ่งใดมารบกวนการปลูกข้าว เมื่อนำข้าวขึ้นยุ้งเรียบร้อยแล้วถึงกินดอกแดง

2. ประเพณีนับถือวันกำ มีความสำคัญ คือ เป็นวันที่นับถือกันมาจากบรรพบุรุษมีทั้งหมด 10 วัน ถ้าครบรอบ 10 วัน ทุกคนในชุมชนจะหยุดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต และการประกอบอาชีพ เช่น ไม่ไปไร่ สวน ห้ามตัดไม้ ห้ามแบกของเข้าบ้าน จนกว่าพระอาทิตย์จะตกดิน ถ้าใครฝ่าฝืนหรือทำผิด จะมีเหตุร้ายเกิดขึ้น เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วยของคนในชุมชน อุบัติเหตุ หรือ สัตว์เลี้ยงล้มป่วยหรือตาย เป็นต้น

3. ประเพณีการแต่งงาน

ชาย – หญิง หากจะแต่งงานกัน ต้องไม่นับถือผีเดียวกัน คือ ไม่เกี่ยวข้องเป็นญาติกัน เมื่อแต่งงานกันแล้ว ฝ่ายชายต้องไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงก่อนแล้วค่อยไปสร้างบ้านใหม่ ประเพณีการสู่ขอก็จะมีเพียงสุรา 1 ขวด ไก่ 1 ตัว หากเป็นช่วงประกอบพิธีแต่งงานจะมีลักษณะเหมือนการแต่งงานโดยทั่วไป กล่าวคือ มีการแห่ขันหมาก การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญและงานเลี้ยงสังสรรค์

4. ประเพณีงานศพ

เมื่อเกิดมีคนตายภายในหมู่บ้าน จะมีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวละว้า โดยทั่วไป กล่าวคือ ญาติพี่น้องจะนำศพมาไว้ที่บ้านประมาณ 3-5 วัน จากนั้นจะนำศพไปฝังที่ป่าช้า การฝังศพจะมีการทำพิธีโดยหมอผี ซึ่งจะนำไข่ดิบมาเป่าเสกอธิษฐานจากร่างศพแล้วไปโยนหาที่ฝังยังป่าช้า ถ้าโยนแล้วไข่แตกแล้วแตกบริเวณไหนก็จะฝังร่างศพตรงนั้น

2.7 ศาสนา ความเชื่อ และการเคารพนับถือ

ชาวบ้านน้ำแคะ ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และให้ความเคารพนับถือในสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น การนับถือผี ในช่วงเวลาในแต่ละปี ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เช่น การเลี้ยงผีเจ้าที่ ผีไร่ ผีต้นน้ำ และประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อทางศาสนา เช่น การเข้าพรรษา ออกพรรษา วันสงกรานต์ วันขึ้น

ปีใหม่ เป็นต้น แต่ในภายในหมู่บ้านไม่มีวัดในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนปัจจุบัน มีชาวบ้านบางส่วนได้หันไปนับถือศาสนาคริสต์ เนื่องจากในการนับถือผี ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผีเมื่อคราวเจ็บป่วย เป็นต้น โดยในทุกวันอาทิตย์ ชาวบ้านที่นับถือศาสนาคริสต์ จะพากันไปเข้าโบสถ์ เพื่อนมัสการพระเจ้า และในช่วงวันคริสต์มาส ชาวบ้านจะทำกิจกรรมร่วมกัน โดยไม่แยกว่านับถือศาสนาใด

2.8 การปกครองส่วนท้องถิ่นและภาวะผู้นำ (ผู้นำทางการและผู้นำธรรมชาติ)

รูปแบบของการปกครองท้องถิ่นเป็นรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบล อยู่ในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา แบ่งโครงสร้างของการปกครองได้ดังนี้

ผู้ใหญ่บ้าน	นายมนตรี ตระกูลเลิศศิลป์	บ้านเลขที่ 35
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	1. นายอนุรักษ์ อักษร	บ้านเลขที่ 55
	2. นายเดช ใจปึง	บ้านเลขที่ 4
สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา	นายทาน อักษร	บ้านเลขที่ 11
	นายธีรศักดิ์ อักษร	บ้านเลขที่ 19
คณะกรรมการหมู่บ้าน	นายเดช ใจปึง	บ้านเลขที่ 4
	นายอภิชาติ ใจปึง	บ้านเลขที่ 6
	นายเสริม ใจปึง	บ้านเลขที่ 7
	นายแค ใจปึง	บ้านเลขที่ 9
	นายทาน อักษร	บ้านเลขที่ 11
	นายดา ใจปึง	บ้านเลขที่ 15
	นายแรม ใจปึง	บ้านเลขที่ 16
	นายธีรศักดิ์ อักษร	บ้านเลขที่ 19
	นายมนตรี ตระกูลเลิศศิลป์	บ้านเลขที่ 35
	นายเอื้อน อักษร	บ้านเลขที่ 25
	นายประดิษฐ์ อักษร	บ้านเลขที่ 41
	นายอนุรักษ์ อักษร	บ้านเลขที่ 55
	นายวีระ อักษร	บ้านเลขที่ 62

ผู้นำชุมชนหรือผู้ใหญ่บ้านปัจจุบันเกิดจากทางราชการเข้าไปดำเนินการจัดตั้งผู้ใหญ่บ้านผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยวิธีการลงคะแนนเสียงของประชาชนในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางติดต่อระหว่างหน่วยงานราชการและชาวบ้าน เป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจและพิจารณาคดีความเล็ก ๆ รักษาความสงบของหมู่บ้านรวมทั้งการประสานงานขอความช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ ให้เข้ามาช่วยเหลือหรือพัฒนาหมู่บ้าน

นอกจากนี้แล้วบ้านน้ำเคระ ยังมีผู้นำที่ไม่เป็นทางการที่มีอิทธิพลต่อชนบทนิยม ประเพณีและความเชื่อของคนในหมู่บ้าน เช่น หมอผี ซึ่งถือเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เมื่อมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน เช่น มีคนเจ็บป่วย คนตาย ภายในหมู่บ้าน หมอผีจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม เป็นต้น นอกจากนั้น เวลาเมื่อมีข้อพิพาทภายในชุมชน ผู้นำทางจิตวิญญาณก็จะมีส่วนในการระงับข้อพิพาทร่วมกับผู้นำหมู่บ้านอีกทางหนึ่ง

2.9 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและกลุ่มชุมชน

2.9.1 ระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ ระบบกลุ่มการช่วยเหลือกัน ระบบกลุ่มทางเศรษฐกิจ

บ้านน้ำเคระ มีระบบความสัมพันธ์ตามกลุ่มเครือญาติ โดยภายในกลุ่มเครือญาติจะมีการช่วยเหลือกัน ทั้งในภาคการเกษตร การช่วยเหลือกันหากมีกิจกรรมภายในกลุ่มเครือญาติ การให้คำปรึกษาหารือกันทั้งในด้านการดำเนินชีวิต ทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านสังคม

2.9.2 การจัดการความสัมพันธ์และการจัดการกลุ่ม

ผู้เฒ่าผู้แก่ในแต่ละกลุ่มเครือญาติ ถือมีบทบาทสำคัญในการจัดการความสัมพันธ์ เช่น ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกันในกลุ่มเครือญาติ ผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูล จะช่วยกันไกล่เกลี่ยข้อพิพาทหรือข้อขัดแย้ง หรือหากมีกิจกรรมต่าง ๆ ในกลุ่ม ทุกคนจะร่วมกันปรึกษาหารือกัน เพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เช่น การจัดงานแต่งงาน งานศพ ผู้เฒ่าผู้แก่ถือเป็นหัวเรือใหญ่ที่คอยให้คำปรึกษาและให้ทุกคนภายในกลุ่มช่วยเหลือกัน เป็นต้น

2.9.3 ผลการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

การดำเนินกิจกรรมร่วมกันภายในกลุ่มเครือญาติ ได้ส่งผลถึงความรักความสามัคคีภายในกลุ่ม ซึ่งจะช่วยให้การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ประสบความสำเร็จ รวมถึงการสร้างเชื่อมั่นให้กับคนกลุ่มอื่น ที่จะมองถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาตินั้น ๆ ซึ่งจะส่งผลดีต่อความสัมพันธ์ร่วมกันของคนในชุมชนในวงกว้างมากยิ่งขึ้น

2.9.4 ปัญหา ความขัดแย้ง และการช่วยเหลือ

ปัญหาความขัดแย้งภายในกลุ่มเครือญาติ ถือเป็นเรื่องปกติ แต่ไม่ถึงกับมีความรุนแรงมากนัก ส่วนใหญ่สามารถที่จะพูดจากตกลงกันได้ เช่น การทะเลาะวิวาท โดยมีผู้นำในกลุ่มเครือญาติ เป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง นอกจากนี้ ภายในชุมชนจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น งานพัฒนาหมู่บ้าน การประชุมปรึกษาหารือ เป็นต้น

3. สภาพทางเศรษฐกิจ

3.1. การประกอบอาชีพ

3.1.1 ภาคการเกษตร

ชาวบ้านน้ำแคะทั้งหมดหมู่บ้าน ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก คือ การปลูกข้าวไร่และพืชผักชนิดต่าง ๆ เพื่อการบริโภคในครัวเรือน โดยจะเริ่มทำการเพาะปลูกตั้งแต่เดือน มกราคม – เดือน ธันวาคม ของทุกปี

3.1.2 นอกภาคการเกษตร

อาชีพนอกภาคการเกษตร คือ การรับจ้างทั่วไป ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และต่างจังหวัด ส่วนใหญ่จะไปรับจ้างด้านภาคการเกษตร เช่น ถางไร่ ปลูกข้าวโพด เก็บข้าวโพด เป็นหลัก เนื่องจากชาวบ้านน้ำแคะ มีความชำนาญในการทำการเกษตรบนพื้นที่สูง และมีความแข็งแรง ทำให้มีกลุ่มเจ้าของไร่ในพื้นที่ต่าง ๆ มารับไปเป็นลูกจ้างเพื่อทำงานในไร่ทุกปี นอกจากนั้น ชาวบ้านบางส่วน โดยเฉพาะวัยรุ่นหนุ่มสาว นิยมไปทำงานที่กรุงเทพฯหรือจังหวัดชลบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี เนื่องจากมีญาติพี่น้องไปทำงานอยู่ก่อนแล้ว สนทนากับได้ค่าตอบแทนที่สูงกว่า จึงเป็นเหตุจูงใจให้ไปทำงานในพื้นที่ดังกล่าว และกลุ่มวัยรุ่นหนุ่มสาว นิยมกลับบ้านในช่วงเทศกาลสงกรานต์ เนื่องจากจะได้มีโอกาสมาเยี่ยมพ่อแม่ ญาติพี่น้องและได้ร่วมสังสรรค์กับกลุ่มเครือญาติและเพื่อน ๆ และหลังจากสิ้นสุดงานสงกรานต์ก็จะกลับไปทำงานตามเดิม

3.2 การจัดการปัจจัยการผลิต

3.2.1 ปัจจัยที่ผลิตเอง

ปัจจัยที่ผลิตเอง ส่วนใหญ่จะพบในด้านอุปกรณ์ทางการเกษตร เช่น กระบุงในการใส่ข้าว เครื่องหัดถนอมต่าง ๆ ที่ใช้ในครัวเรือน อุปกรณ์จับสัตว์ รวมถึง พืชผักชนิดต่าง ๆ ที่นำมาประกอบ

อาหาร ซึ่งส่วนใหญ่จะปลูกผสมผสานในไร่ข้าว และบางส่วนปลูกไว้ในสวนหลังบ้าน และสัตว์เลี้ยง เป็นต้น

3.2.2 ปัจจัยที่ซื้อจากภายนอก

สินค้าที่ซื้อจากภายนอก ส่วนใหญ่คือสิ่งจำเป็นที่ชาวบ้านไม่สามารถผลิตได้ เช่น อาหาร พืชผักบางชนิด เนื้อสัตว์ เครื่องใช้สอยในครัวเรือน เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค อุปกรณ์ทางการเกษตร เครื่องอำนวยความสะดวก เช่น รถ โทรี ตู้เย็น เป็นต้น

3.3 การใช้แรงงาน

แรงงานที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นแรงงานภายในครอบครัว เครือญาติ และคนในชุมชน ซึ่งการใช้แรงงานส่วนใหญ่จะอยู่ในภาคการเกษตร เนื่องจากการทำงานในไร่ข้าว ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก ตั้งแต่เริ่มต้นฤดูกาลผลิตจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตเข้ายุ้งฉาง ส่วนการใช้แรงงานในระดับชุมชน จะเป็นในด้านของการพัฒนาชุมชน การช่วยเหลือกันในกรณีที่มีกิจกรรมต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน เป็นต้น ส่วนแรงงานภายนอกชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นการช่วยเหลือกันในระดับหมู่บ้าน ตำบล หากมีการร้องขอความร่วมมือ เช่น การพัฒนาถนนหนทาง หรือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางตำบลจัดขึ้น เป็นต้น

3.4 การสนับสนุนขององค์กรภายนอก

3.4.1 ความสัมพันธ์ขององค์กรกับหน่วยการผลิต/ชุมชน

การสนับสนุนขององค์กรภายนอก ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์แบบบนลงล่าง หรือ ความสัมพันธ์แบบข้าราชการ/หน่วยงานกับชาวบ้าน เช่น การจัดฝึกอบรมในเรื่องต่าง ๆ การจัดประชุม การพัฒนา การขอความร่วมมือในการทำกิจกรรมตามแผนงานของภาครัฐที่กำหนดไว้ในแผนของแต่ละปี ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมักเป็นความสัมพันธ์แบบชั่วคราว ทำให้ไม่มีความต่อเนื่อง ทำให้การทำกิจกรรมต่าง ๆ มักไม่ประสบความสำเร็จหรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

องค์กรที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนมากที่สุด คือ องค์กรบริหารส่วนตำบลคงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน ซึ่งให้เข้าสนับสนุนและช่วยเหลือกับชุมชน ทั้งในด้านการพัฒนาและการส่งเสริมอาชีพและการสนับสนุนในเรื่องปุ๋ย พันธุ์ข้าวไร่

3.4.2 รูปแบบการสนับสนุนและความต่อเนื่อง

การสนับสนุนส่วนใหญ่จะมาในรูปแบบของการฝึกอบรม การทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับองค์กรภายนอก เช่น การพัฒนาถนนหนทาง การฝึกอาชีพ ซึ่งถือว่ามีความต่อเนื่อง โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.คงพญา) ซึ่งเข้ามาสนับสนุนทั้งในด้านการเกษตรและการพัฒนาและมีความต่อเนื่องทุกปี ส่วนหน่วยงานอื่น ๆ จะเข้ามาสนับสนุนเป็นครั้งคราว

3.5 ปฏิทินการการเกษตร

ชนิดพืช	เดือน											
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ข้าวไร่	เลือกพื้นที่ ไร่ ข้าว โดยใช้วิธี เสี่ยงทาย หรือเลือก ไร่เหล่าที่ มีอายุมาก ที่สุด	เริ่ม ถาง ไร่	เผา ไร่/ กวาด ไร่ (เก็บ เศษ ไม้)	เริ่ม ปลู ก ข้าว ไร่	เอาหญ้าไร่ข้าว / ดูแลรักษาไร่ ข้าว เก็บพืชผักชนิดต่าง ๆ ใน ไร่ข้าวมาบริโภค เช่น ผักกาด ข้าวโพด ผักชี ฟักทอง แดง ฯลฯ	เก็บเกี่ยว ข้าวไร่ / เอาข้าวขึ้น ยุ้งฉาง						
พืชผักชนิดต่าง ๆ	ชาวบ้านนิยมปลูกพืชผักชนิดต่าง ๆ ไว้ภายในไร่ โดยจะปลูกพร้อมกับหยอดข้าว ไร่ ชาวบ้านไม่นิยมปลูกพืชผักไว้ที่บ้าน เนื่องจากในบริเวณบ้าน ชาวบ้านนิยม เลี้ยงหมู โดยการปล่อยให้หากินตามธรรมชาติ ทำให้พืชผักที่ปลูกไว้ ได้รับความ เสียหาย เนื่องจากหมูกินพืชผักเหล่านั้น											

3.6 องค์ความรู้เกี่ยวกับการเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่

สายพันธุ์ข้าวไร่ที่มีอยู่ในชุมชนถือเป็นสายพันธุ์พื้นเมืองดั้งเดิม ซึ่งพันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกไว้
บริโภคในปัจจุบัน ได้แก่ ข้าวแดง ข้าวโคก ข้าวหนอน ข้าวแป้น ข้าวแพร่ ข้าวคืบ ข้าวห้าว ข้าวสวรรค์ ข้าว
ลาย ข้าวกำ ข้าวไข่ปู ข้าวชีวไร่ ข้าวจ้าว ข้าวขาว ข้าวเหลือง เป็นต้น ข้อดีของพันธุ์ข้าวพื้นเมือง คือ ทนต่อ
ลักษณะดินฟ้าอากาศและเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ได้เป็นอย่างดี ข้าวที่มีอยู่ในชุมชนจึงเป็นข้าว
พันธุ์พื้นเมือง ที่สืบทอดสายพันธุ์มาจากบรรพบุรุษและมีการแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนและนอกชุมชน
โดยแต่ละครอบครัวจะมีข้าวต่างสายพันธุ์กัน ไปขึ้นอยู่กับความนิยมบริโภคหรือความเชื่อที่ว่าข้าวแต่ละสาย
พันธุ์บางครอบครัวจะปลูกได้ดี บางครอบครัวจะปลูกได้ไม่ดี จึงทำให้ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าว
ภายในชุมชนยังคงอยู่สืบไป

นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกข้าวตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ คือ ข้าวที่ควร
เลือกพื้นที่ในการเพาะปลูก เช่น ข้าวหนอน ข้าวแป้น ชอบพื้นที่ลุ่ม ใกล้ลำธาร/ลำห้วย ดินมีความอุดม
สมบูรณ์ ไม่แห้งแล้ง และไม่มีหินมาก ซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตดี ส่วนข้าวที่ไม่จำเป็นต้องเลือกพื้นที่ในการ
เพาะปลูก ได้แก่ ข้าวแดง ข้าวโคก ข้าวกำ ข้าวคืบ ข้าวห้าว ข้าวชีวไร่ ข้าวสวรรค์ ข้าวลาย เพราะพันธุ์ข้าว
เหล่านี้สามารถเจริญงอกงามได้ดีในทุกสภาพพื้นที่

การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ไว้ทำพันธุ์หรือข้าวเชื่อนั้น จะเลือกข้าวที่มีความสมบูรณ์ เมล็ดไม่ลีบ โดยจะทำการเก็บเกี่ยวและแยกไว้ต่างหาก เพื่อไม่ให้ปะปนกับข้าวที่จะนำไปบริโภค โดยผู้หญิงมีบทบาทสำคัญและทำหน้าที่ในการคัดแยกและเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้ โดยแต่ละครอบครัวจะปลูกข้าวพันธุ์เดิมที่ตนเองมีอยู่ในทุกปี หากปีไหนไม่ได้ปลูกข้าวก็จะนำไปให้ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านนำไปปลูก เพื่อว่าในปีถัดไปจะได้เมล็ดข้าวไว้ทำพันธุ์ในปีต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนภายในชุมชน ที่ไม่จำเป็นต้องปลูกข้าวทุกสายพันธุ์ โดยจะปลูกเฉพาะพันธุ์ที่ตนเองและครอบครัวนิยมบริโภคเท่านั้น หากปีใดต้องการปลูกข้าวชนิดอื่น ๆ เพิ่ม ก็จะไปขอยืมพันธุ์ข้าวจากเพื่อนบ้านมาปลูก และเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว ก็จะนำไปคืนเจ้าของพันธุ์ข้าวที่ได้ไปยืมมา

3.7 ปริมาณการบริโภคข้าวต่อคน ต่อครัวเรือน เพื่อการวางแผนเพาะปลูกข้าวได้อย่างเพียงพอในแต่ละฤดูกาล

ปริมาณการบริโภคข้าวในแต่ละครัวเรือน มีความแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยในหลาย ๆ ด้าน เช่น จำนวนสมาชิกในครัวเรือนว่ามีมากหรือน้อย จำนวนสัตว์เลี้ยง เช่น หมู หมา ไก่ เป็นต้น ซึ่งจำเป็นที่ชาวบ้านจะต้องให้อาหารแก่สัตว์เหล่านั้นเป็นประจำทุกวัน นอกจากนั้นยังรวมถึงการนำเอาข้าวสารมาหมักเป็นสุราพื้นบ้านสำหรับใช้ในการประกอบพิธีกรรมและจำหน่ายเป็นรายได้ ซึ่งการดื่มเหล้าอาจไม่ได้มีทุกครอบครัว โดยภายในหมู่บ้านน้ำแคะมีครัวเรือนที่ดื่มเหล้าขายประมาณ 4 - 5 รายเท่านั้น

ฉะนั้น การบริโภคข้าวของแต่ละครัวเรือนโดยปกติทั่วไปแล้ว ชาวบ้านจะนึ่งข้าวเหนียวในตอนเช้าประมาณ 1 กระติบใหญ่หรือพอประมาณที่สมาชิกในครัวเรือนจะกินอิ่มและอาจต้องนึ่งเผื่อไว้สำหรับแขกที่อาจมาเที่ยวหา ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สมาชิกในแต่ละครอบครัวต้องปฏิบัติในการนึ่งข้าวเผื่อไว้ นอกจากนั้น ในกรณีที่ภายในครอบครัวอาจมีการจัดงานในด้านต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงผี การสู่ขวัญต่าง ๆ หรือ งานประเพณี ในแต่ละครอบครัวจะต้องนึ่งข้าวเพิ่มเพื่อให้เพียงพอต่อแขกที่จะมาเที่ยวหาหรือมาร่วมประกอบพิธีกรรม ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นงานเล็กหรืองานใหญ่ จำนวนผู้เข้าพิธีกรรมก็เช่น

ดังนั้นการวางแผนการปลูกข้าวในแต่ละปี จึงจำเป็นที่จะต้องมีการวางแผนสำหรับการเพาะปลูก ซึ่งหากจะให้ได้ข้าวเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนแล้ว แต่ละครอบครัวจะต้องได้ข้าวเปลือกประมาณไม่ต่ำกว่า 80 กระสอบขึ้นไป ถึงจะเพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละปี ซึ่งปัจจัยที่จะทำให้ได้ข้าวเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนต้องมียอดประกอบในหลาย ๆ ด้าน เช่น การคัดเลือกพื้นที่ไร่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ การคัดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นั้น ๆ เช่น ที่ต่ำ ที่ดอน และที่สูง การดูแลรักษา การกำจัดวัชพืช และศัตรูพืช รวมถึงสภาพภูมิอากาศในแต่ละปี ซึ่งบางปีก็ฝนตกชุก บางปีก็หนาวเร็ว ซึ่งยากต่อการคาดการณ์ได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวบ้านจะต้องมีการเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกรวมถึงการดูแลรักษาผลผลิตข้าวในไร่ให้ดี และถ้าหากปีนี้ทำไร่ข้าวน้อย ปีหน้าต้องทำไร่ข้าวเพิ่มมากขึ้น และจะสลับกันไป ทั้งนี้การทำไร่ข้าวมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับจำนวนแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก เนื่องจากการทำไร่ข้าว

จำเป็นที่จะต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก ตั้งแต่การถางไร่ เผาไร่ หยอดข้าวไร่ เอาหญ้าวัชพืช และการเก็บเกี่ยว

นอกจากนั้นยังจำเป็นที่จะต้องหาความรู้เพิ่มเติม ทั้งที่เป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน โดยอาศัยการแลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง หรือผู้ที่ประสบความสำเร็จในการเพาะปลูกข้าวในแต่ละปีทั้งในและนอกหมู่บ้าน เพื่อนำมาปรับใช้ในการเพาะปลูกข้าวของตนเอง และในอีกด้านหนึ่งอาจต้องขอคำปรึกษาจากผู้รู้ที่ทำงานในหน่วยงานราชการ ที่มีความรู้ในด้านการปลูกข้าวไร่ แต่ก็ถือว่าน้อยมากเพราะส่วนใหญ่หน่วยงานราชการมักไม่ได้เข้ามาในพื้นที่และไม่รู้เรื่องจริงเกี่ยวกับการเพาะปลูกข้าวไร่ ทำให้ไม่สามารถที่จะพึ่งพาได้เท่าที่ควร

ในกรณีที่ครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งประสบปัญหาข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน สิ่งแรกที่นิยมปฏิบัติกันคือ การขอหยิบยืมข้าวจากญาติพี่น้องด้วยกันเอง หรือครอบครัวที่มีข้าวเพียงพอที่สามารถแบ่งปันให้หยิบยืมได้ โดยการยืมข้าวแต่ละครั้งจะมีอัตราการหยิบยืม คือ ยืมข้าว 1 ถัง ต้องนำไปคืน 2 ถัง หรืออาจจะขอซื้อจากเพื่อนบ้านก็ได้ และถ้าหากภายในหมู่บ้านไม่มีข้าวเพียงพอก็จำเป็นที่จะต้องไปขอซื้อจากหมู่บ้านอื่น ๆ หรือซื้อในตลาด ซึ่งข้าวสารจะตกอยู่ราคาระสอบละ 1,500 บาท ขึ้นไป และหากเป็นข้าวที่ชาวบ้านนิยมบริโภค เช่น ข้าวประเภท กข. ก็จะมีราคาสูงขึ้นตามคุณภาพข้าว

3.8 ภูมิปัญญาการเก็บผลผลิตจากป่าและกระบวนการปรับใช้และการถ่ายทอด

องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการเก็บผลผลิตจากป่า ถือเป็นสิ่งที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้และถูกส่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษและสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่การเก็บพืชผักจากป่าเพื่อนำมาปรุงเป็นอาหาร เป็นพืชสมุนไพรในการรักษาการเจ็บป่วย หรือแม้แต่การคัดเลือกพื้นที่ป่าเพื่อแผ้วถางเป็นไร่ข้าว รวมถึงการล่าสัตว์ป่า จับสัตว์น้ำ ซึ่งถือว่าเป็นการดำเนินวิถีชีวิตประจำวันตามปกติของชุมชนที่อยู่ร่วมกับผืนปามาตั้งแต่อดีต จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เพื่อการเอาชีวิตรอด เช่น พืชผักชนิดใดที่นำมาปรุงอาหาร เป็นพืชสมุนไพรได้ ใช้ส่วนไหน ใช้อย่างไร และต้องใช้ควบคู่กับพืชผักอะไร กินกับอะไร รักษาการเจ็บป่วยแบบไหน เป็นต้น

ด้านการแผ้วถางป่าเพื่อนำมาเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าว องค์ความรู้เบื้องต้น คือ การคัดเลือกพื้นที่ป่า ป่าผืนนั้นต้องไม่เป็นป่าต้นน้ำ ไม่เป็นป่าพิธีกรรม ไม่เป็นป่าสาธารณประโยชน์ หรือป่าช้า เป็นต้น การตัดไม้ ต้องเลือกพื้นที่ป่าที่ไม่มีไม้ใหญ่อยู่เป็นจำนวนมาก เพราะจะทำให้การตัดไม้ทำได้ยาก และต้องใช้เวลานาน ป่าที่ควรนำมาเป็นพื้นที่การเพาะปลูก ส่วนใหญ่จะเป็นป่าไม้ไผ่ เพราะมีธาตุอาหารมาก และง่ายต่อการแผ้วถาง นอกจากนั้นยังรวมถึง การตัดต้นไม้ต้องเหลือตอไว้ ความสูงไม่ต่ำกว่า 1 เมตร เพราะจะทำให้ป่าฟื้นคืนสภาพได้เร็ว เป็นต้น นอกจากนั้นการใช้ประโยชน์จากป่าต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่

เกี่ยวข้องกับความเชื่อเข้ามาเป็นตัวสนับสนุน เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นที่ยำเกรงของคนในชุมชน ซึ่งหากจะแปลความหมายก็เหมือนกับกฎหมายหรือกฎระเบียบข้อบังคับเพื่อให้คนในชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติ และช่วยลดปัญหาความขัดแย้งในชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย

ดังนั้น ภูมิปัญญาการเก็บผลผลิตจากป่าที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสภาพดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า จึงประกอบไปด้วย การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำมาเป็นพืชผักมาประกอบอาหาร มาปรุงเป็นยาสมุนไพรเพื่อรักษาการเจ็บป่วย เช่น การขุดหน่อไม้ ชาวบ้านจะขุดเฉพาะหน่อที่เจริญเติบโตแล้ว และจะขุดหน่อประมาณกอละไม่เกิน 4 หน่อ และส่วนที่เหลือจะปล่อยให้เจริญเติบโตเป็นลำไผ่ต่อไป เพื่อที่ปีต่อ ๆ ไป จะได้มาขุดหน่อไม้ อีกครั้งหนึ่ง หรือการเก็บพืชผัก ก็จะเก็บแต่ส่วนยอด และไม่ทำการขุดหรือตัดให้ต้นไม้ตาย เพราะจะได้มาเก็บได้อีกในคราวต่อไป เป็นต้น นอกจากนั้นการอบรมสั่งสอนจากรุ่นพ่อแม่ปู่ย่าตายาย จึงถือเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม ทำให้ผลผลิตจากดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ก็ด้วยความร่วมมือของคนในชุมชนและความตระหนักและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ

นอกจากนั้นกระบวนการถ่ายทอดและการปรับใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาต่าง ๆ ในปัจจุบัน จะทำควบคู่ไปกับกฎระเบียบของบ้านเมือง ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องใหม่ เช่น กฎหมายด้านป่าไม้ เป็นต้น ทั้งนี้ปัจจุบันชาวบ้านจึงใช้กฎระเบียบของชุมชนร่วมกับกฎระเบียบของบ้านเมือง ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน และมีกินมีใช้ตลอดไป

3.9 ความเชื่อของชุมชนที่สามารถปรับใช้ในการดูแลและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การสร้างระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านน้ำแคะ ทำให้เกิดความจำเป็นในการสร้างกฎระเบียบเพื่อให้เป็นแบบแผนปฏิบัติและบรรทัดฐานร่วมกันของชุมชน โดยปรกติแล้ว การแสดงอำนาจของชุมชนในการตรากฎระเบียบต่าง ๆ มักออกมาในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม และการสร้างจารีตประเพณี ดังเช่น ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่า ก่อให้เกิดประเพณีการใช้ อย่างป่าอย่างอ่อนน้อมยำเกรงและตระหนักในคุณค่าของป่า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในป่า ป่าที่ตั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของป่า เป็นความเชื่อที่พบเห็นได้โดยทั่วไป เช่น ป่า พิธีกรรม ป่าช้า ความเชื่อในเรื่องผิขุนน้ำลำห้วย ความเชื่อในเรื่องผีไร่ ผีเจ้าที่เจ้าทาง ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ได้ตกผลึกและพัฒนาเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมและการใช้อำนาจกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับรูปแบบการจัดการทางการผลิตในภาคการเกษตร เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างการผลิตที่คนในชุมชนจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือตัดต้นไม้ในบริเวณป่าต้นน้ำ ในช่วงเวลาของแต่ละปี

ชาวบ้านจะมีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ ขุนห้วย เพื่อแสดงความกตัญญูต่อผีที่ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้มีน้ำในการผลิตและบริโภค

พิธีกรรมและความเชื่อเหล่านี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกิดขึ้นเพื่อจัดระเบียบให้กับการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการเสริมสร้างความผูกพันทางศีลธรรมและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับป่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นการผสมผสานร่วมกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผลกับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมมาเป็นมาตรการในการออกกฎระเบียบของชุมชน ซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้สามารถนำมาใช้ในยุคนปัจจุบันและอนาคตได้ เพราะถือเป็นวิถีปฏิบัติที่ได้มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถึงแม้ว่าปัจจุบันสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นในด้านการลดลงของพื้นที่ไร่ข้าวหมุนเวียน การถูกจำกัดพื้นที่เพาะปลูกโดยหน่วยงานภาครัฐก็ตาม หากแต่การหันมาให้ความสำคัญและสร้างความตระหนักรู้ร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดความยั่งยืน กระบวนการคิดหรือวิถีคิดของคนที่อยู่ร่วมกับป่ามาอย่างยาวนาน ถือเป็นอีกกระบวนการคิดที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมและสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดความยั่งยืนได้ โดยเฉพาะการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและระบบการผลิต

3.6 ปฏิทินอาหารที่ได้จากป่า/ชุมชน/แหล่งน้ำ บ้านน้ำแคะ

จากการสำรวจและสอบถามข้อมูลด้านอาหารของชุมชน ทำให้พบว่าอาหารที่มีอยู่ในธรรมชาติบริเวณหมู่บ้านน้ำแคะ มีมากมายหลายชนิดและบางส่วนที่ไม่สามารถผลิตได้ก็ซื้อจากรถขายของ โดยสามารถจำแนกประเภทอาหารตามฤดูกาล และมีตลอดปี ดังนี้

ฤดูหนาว (เดือนตุลาคม – มีนาคม)

รดคว้น ผักบุ้ง มดส้ม มีม จิ้งหรีด ปลาหิม ค้าง หนู งู นีว ผึ้ง ต่อ แตน เต่า กบ เขียด นก ปลาก่อ ปลาช่อน กุ้ง ปลานิล ปลาดุก อีซวก บุ่ม ปลากั้ง ปลาปุง หอย ชะอม มะนาว มะแขว้ง มะขามป้อม ผักกูด ผักกาด ผักเหือก ถั่วลิ้นเต่า มะเดื่อ ผักหนาม บ้าง มะหลอด แดง กระเทียม ผักฮาก ถั่วแปบ มะกรูด หัวปลี มะกอกป่า ดอกแค ดอกเสี้ยว กล้วย บวบ หวาย มะเขือ ผักชี มะกือ พริก สะเดา ผักขี้ฮั่น ถั่ว งา ข้าวโพด แดงไร้ มะลิ้นไม้ แดงไทย มะนอย เผือก มัน บอน ปลามันมุด ปลาคิดหิน ปลาจาด ปลาชีว

ฤดูร้อน (เมษายน – พฤษภาคม)

ผักกาด หัวปลี หน่อหวาย บอน ผักหนาม ชะอม ปลามัน ปลาบู่ แม่งนุ้ม ูง เขียด เห็ดขอนขาว มะละกอ มะแว้ง มะหลอด มะกอก ดอกงิ้ว สะค้าน แม่งดา จิ้งหรีด ส้ม ปูนา ปูห้วย กบ กระรอก ไก่ป่า หมูป่า กล้วย ดอกเสี้ยว ผักหนอก หนู มดแดง มดสี ปลาติดหิน ปลามันมุด ปลาชีว

ฤดูฝน (มิถุนายน – กันยายน)

ผักกาด มะเขือ ฟักทอง ฟักเขียว สะเดา ผักชี ต้นหอม หน่อไม้ ไหระภา กระเพรา ชะอม มะนาว มะกรูด ผักกูด แม่งคั่วง แม่งกว้าง ผักแคบ ผักคำลึง ผักแปม ผักฮาก ข้าวโพด ขมิ้น ยอดฟักทอง ผักป่า มะไฟ มะเคื่อ แก้งะแก้ง แม่งเมา เห็ดแดง เห็ดหาด เห็ดกูด เห็ดเสด เห็ดขอนขาว เห็ดไข่ห่าน เห็ดโคน ปลาไหล ปลามัน ปลาขาว ปลาหิมะ อีซวก งอย ปลาปุง มะนอย พริก งา ถั่ว กระรอก แจ้ มะขามป้อม ขนุน มะลิ้นไม้ ดอกแค ผักนึ่ง แดง มะพุด ต่อ ผึ้ง มิม มะม่วงป่า มันเทศ มันพร้าว ต้าง ผือก มันแกว

มีดลอปปี (มกราคม – ธันวาคม)

งอย ปลาปุง ปลามัน ปลาบู่ อีนุ้ม ปลากั้ง ลูกฮอด หอย กุ้ง ฮวก ปลาชีว ปลาติดหิน ปลาไหล ปลาแซ่ซี้หนู ปลาผ่า ปลามันมุด ปลาปีกแดง มันดิน ผือก ฟักทอง ผักกาด งา มะแกว มัน มะกอก มะนอย พริก ถั่วไร่ ผักชีอ่อน ตะไคร้ จิง ข่า บวบ หลุบหลิบ ผักขม หนู กระรอก แจ้ นก มะขามป้อม มะเมา ปลี กล้วย มะลิ้นไม้ ดอกแค ขนุน ผักนึ่ง ผักนัว กบ ดอกเสี้ยว มะละกอ บ่าง มะนาว กบ เขียด ต่อ แตน ผึ้ง มิม มันเทศ มะนอยขม ผักฮาก แม่งขอน มะพุด มะแขว้ง มันเทศ เห็ดลม เห็ดขาว ผักหนาม ปลาไหล ผักชี ต้นหอม ผักขม มะแขว่น พริกขี้หนู กระแต ไก่ป่า เห็น บ่าง ข้าวเหนียว ข้าวไร่ ผักหนอก ผักเผ็ด กระเพรา ไหระภา ผักชีลาว หน่อหวาย ผักส้มป่อย บอน เต่า ไก่ มันขาว ผักคำลึง

ชื่อจากตลาด/รถขายกับข้าว(รถฟุ่มพวง)

อาหารทะเล กุ้ง หอย ปู ปลา เลื้อผ้า ผลไม้สด กาแฟ โอวัลติล คะนอ รสดี ซิอิ้ว น้ำมันหอย ปลาตุก มะเขือเทศ ไก่ น้ำปลา พริกแห้ง ผักชี พริก กล้วย ส้มเขียวหวาน ต้นหอม อาหารแห้ง เครื่องใช้ส่วนตัว ปลา ส้ม น้ำตาล้างจาน เครื่องดื่ม ชะอม สะเดา ปลากระป๋อง ไข่ไก่ หอมแดง หอมขาว ปลานิล ผักกาดขาว ปลาร้า ปลาทูนึ่ง ปลาทูนึ่ง กะหล่ำดอก กะหล่ำปลี มะเขือเปราะ มะเขือยาว ฟักทอง ถั่วพู ไหระภา กุนเชียง แหนม เนื้อสัตว์ หมูขย หอมหัวใหญ่ มาม่า กุ้งแห้ง ถั่วถั่ว กะปิ น้ำมันพืช ขนุน น้ำมันรต ผงซักฟอก

4. แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

บ้านน้ำแคะมีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม และมีความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืช โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าอนุรักษ์บ้านน้ำแคะ มีต้นชมพูภูคาขึ้นอยู่มากมาย ซึ่งต้นชมพูภูคา ถือว่าเป็นต้นไม้ที่หายาก และดอกไม้มีความสวยงาม และจะเกิดขึ้นได้เฉพาะพื้นที่ที่มีความสูงกว่าระดับน้ำทะเล ประมาณ 1,700 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล ซึ่งในประเทศไทยสามารถพบได้เฉพาะในเขตอำเภอบ่อเกลือเท่านั้น เช่น อุทยานแห่งชาติคอกภูคา และที่บ้านน้ำแคะ

นอกจากจะมีต้นชมพูภูคาแล้ว ในพื้นที่ของหมู่บ้านยังมีน้ำตกที่สวยงาม ซึ่งปัจจุบันยังไม่ได้ตั้งชื่อ นอกจากนั้นวิถีการดำเนินชีวิตและวิถีการผลิตของชาวบ้านน้ำแคะ สามารถที่จะเป็นจุดขายในด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรมได้ หากแต่ปัจจุบันบ้านน้ำแคะยังไม่ได้ดำเนินการในเรื่องการท่องเที่ยวดังกล่าว หากในอนาคตผู้นำหมู่บ้านและองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา มีแนวความคิดที่จะทำการท่องเที่ยวในด้านนี้ โดยบ้านน้ำแคะถือเป็นหมู่บ้านหนึ่งในเป้าหมายในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรม

5. สภาพปัญหาของชุมชน / สังคม

5.1 ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

1. ปัญหาความยากจน ชาวบ้านมีรายได้ไม่เพียงพอในการจุนเจือครอบครัว เนื่องจากไม่มีอาชีพที่จะสร้างรายได้ ส่วนใหญ่เป็นการรับจ้างทำงานทั่วไป เล็ก ๆ น้อย ๆ และเป็นครั้งคราว
2. ขาดแคลนพื้นที่ทำการเกษตร เนื่องจากเป็นพื้นที่สูง ชาวบ้านไม่สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกได้ เนื่องจากติดปัญหาในเรื่องกฎหมายป่าไม้ รวมถึงการกันเขตพื้นที่ป่าไม้กับพื้นที่การเกษตร และจำนวนไร่เหล่านลดลง เนื่องจากหน่วยงานด้านป่าไม้เอาพื้นที่ไร่เหล่านคืน เพื่อนำไปปลูกป่า
3. ขาดแคลนเงินลงทุนในการประกอบและพัฒนาอาชีพ
4. ชาวบ้านทำการเพาะปลูกพืชเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น และไม่มีมีการปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้ไม่มีรายได้มาจุนเจือครอบครัว รวมถึงไม่มีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาสนับสนุนในการปลูกพืช
5. ข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน เนื่องจากขาดแคลนพื้นที่เพาะปลูก รวมถึงปัญหาแมลง สัตว์ เข้ามากัดกินข้าวในไร่ และสภาพภูมิอากาศที่มีฝนตกชุก และมีอากาศหนาวเย็น ทำให้ข้าวลีบ ให้ผลผลิตน้อย
6. ปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงาน โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่นและวัยกลางคน ที่เข้าไปหางานทำในตัวเมืองหรือในต่างหวัด ทำให้ขาดแรงงานในด้านการเกษตร

5.2 ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรม

1. ชาวบ้านขาดโอกาสในการศึกษา เนื่องจากชาวบ้านมีฐานะยากจน ไม่สามารถส่งบุตรหลานให้เรียนหนังสือในระดับที่สูงได้ โดยภายในหมู่บ้านมีเพียงศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนเท่านั้น ซึ่งเปิดสอนในระดับ อนุบาล – ชั้นประถมศึกษา โดยชาวบ้านส่วนใหญ่เขียน อ่านภาษาไทยไม่ได้ ทำให้การทำธุรกรรมต่าง ๆ หรือการติดต่อประสานงานกับหน่วยงาน เป็นไปอย่างยากลำบาก

2. โครงสร้างพื้นฐานในหมู่บ้าน ยังไม่ได้รับการพัฒนาเท่าที่ควร เช่น ถนนเข้าหมู่บ้านหรือภายในหมู่บ้าน ซึ่งในปัจจุบันยังเป็นถนนลูกรัง การติดต่อคมนาคมกับภายนอกยากลำบาก โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน รวมถึงสาธารณูปโภคต่าง ๆ

3. ประเพณีวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมในชุมชน ขาดการสืบทอดจากคนรุ่นปัจจุบัน

4. ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ได้แก่ กลุ่มโรคหัวใจขาดเลือด โรคเบาหวาน โรคความดันโลหิตสูง โรคหลอดเลือดสมอง โรคไตวาย ไข้เลือดออก ไข้ป่า

5.3 ปัญหาทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1. การบุกรุกแผ้วถางป่า เพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูก

2. ปริมาณสัตว์ป่าลดจำนวนลง เนื่องจากการล่าสัตว์ทั้งจากคนในชุมชนและนอกชุมชน

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยทีมวิจัยจากชุมชนเป็นผู้ออกแบบกระบวนการ ร่วมกันกำหนดกิจกรรมการวิจัย แล้วดำเนินงานวิจัยตามแผนที่จัดทำไว้ โดยมีพี่เลี้ยงงานวิจัย เพื่อท้องถิ่น คอยให้การสนับสนุนช่วยเหลือในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้ ซึ่งการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลในแต่ละด้าน เพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน โดยมีวิธีการดำเนินงาน ดังนี้

1. ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลในแต่ละด้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน โดยมีขอบเขตการศึกษา คือ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง วิถีชีวิตของชาวบ้านน้ำเค็มกับการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยใช้เครื่องมือ แผนที่ทางสังคม ปฏิทินชีวิต ปฏิทินวัฒนธรรม ปฏิทินอาหารและปฏิทินการเพาะปลูก และสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า โดยแบ่งรอบการสำรวจเป็น 3 รอบ คือ รอบก่อนการเพาะปลูก รอบระหว่างการเพาะปลูก และรอบหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต รวมถึงสำรวจการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน โดยใช้บัญชีการบริโภค ซึ่งทีมวิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันออกแบบ และองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เพื่อจัดการกับปัญหาทรัพยากรที่มีอยู่

โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านน้ำเค็มกับการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และเพื่อศึกษาสถานภาพการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนบ้านน้ำเค็มในรอบปี ทั้งนี้เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในเรื่องการจัดการทรัพยากร ตลอดจนหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีส่วนร่วม

2. สถานที่ดำเนินการวิจัย

บ้านน้ำเค็ม หมู่ 4 ตำบลคงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

3. กลุ่มเป้าหมายและทีมวิจัย

3.1 นักวิจัยและทีมวิจัย ประกอบด้วย

1. นายมนตรี ตระกูลเลิศศิลป์ (ผู้ใหญ่บ้าน) หัวหน้าโครงการ
2. นายสมจิตร ใจปิง รองหัวหน้าโครงการ (เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
3. นายอนุรักษ์ อักษร ทีมวิจัย (เขาวชน , เกษตรกรข้าวไร่)

4. นายเทียน	อักขระ	ทิมวิชัย	(ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เกษตรกรข้าวไร่)
5. นายทาน	อักขระ	ทิมวิชัย	(สมาชิก อบต.ดงพญา ,เกษตรกรข้าวไร่)
6. นายวีระ	อักขระ	ทิมวิชัย	(เกษตรกรข้าวไร่)
7. นายกิตติวัฒน์	อักขระ	ทิมวิชัย	(เกษตรกรข้าวไร่)
8. นายแรม	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เขาวชน,เกษตรกรข้าวไร่)
9. นายณัฐพล	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน,เกษตรกรข้าวไร่)
10. น.ส. หนูย	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
11. นายสมชาย	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
12. นายณัฐวุฒิ	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
13. นายหล้า	อักขระ	ทิมวิชัย	(เกษตรกรข้าวไร่)
14. นายอภิชาติ	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
15. นายพัฒนากร	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
16. นายธีรศักดิ์	อักขระ	ทิมวิชัย	(สมาชิก อบต., เกษตรกรข้าวไร่)
17. น.ส.เรณู	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
18. นายเสริม	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เกษตรกรข้าวไร่)
19. นายเหือง	อักขระ	ทิมวิชัย	(เกษตรกรข้าวไร่)
20. น.ส.วนิดา	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
21. นายเปียง	อักขระ	ทิมวิชัย	(เกษตรกรข้าวไร่)
22. นายธีรชาติ	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
23. น.ส.วันนา	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
24. น.ส.บิว	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
25. น.ส.พิมพ์วิมล	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
26. นายทศ	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
27. นายเดช	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
28. นายเสริม	ใจปึง	ทิมวิชัย	(เกษตรกรข้าวไร่)
29. น.ส.จำลอง	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)
30. น.ส.อาริสา	อักขระ	ทิมวิชัย	(เขาวชน, เกษตรกรข้าวไร่)

3.2 กลุ่มคนที่เข้าร่วมดำเนินการ

1. ชาวบ้านน้ำแคะทุกครัวเรือน
2. องค์การบริหารส่วนตำบลดงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน
3. หน่วยงานด้านป่าไม้ในพื้นที่
4. คณะครู ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านน้ำแคะ

5. พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

6. ตัวแทนชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบหมู่บ้านน้ำแคะ

3.3 คณะวิทยากรหรือผู้มีส่วนร่วมในการเสริมความรู้ประสบการณ์

1. พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น พื้นที่อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่านและทีมงานพี่เลี้ยงและที่ปรึกษาในพื้นที่จังหวัดน่าน ที่ได้มาให้ความรู้ในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และเครื่องมือในการสืบค้นและเก็บรวบรวมข้อมูล

2. เจ้าหน้าที่ศูนย์ส่งเสริมการปลูกป่าในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

3. เจ้าหน้าที่และผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา

4. อาจารย์นพพร นิลณรงค์ ที่ปรึกษา สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่มาให้ความรู้ในเรื่องงานวิจัยและกระบวนการจัดเก็บข้อมูล

3.4 ผู้สนับสนุนหรือองค์กรสนับสนุน

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ให้การสนับสนุนในด้านงบประมาณและการถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

4. แหล่งข้อมูล ขั้นตอนการดำเนินงาน และวิธีการเก็บข้อมูล

4.1 ประเภทข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีข้อมูล 2 ประเภท ประกอบด้วย

1. ข้อมูลบริบทชุมชน ประกอบด้วย

1.1 ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เช่น ที่ตั้ง ความสูง สภาพป่า เป็นต้น

1.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน การตั้งถิ่นฐาน ปัญหาที่เกิดขึ้นในอดีต

1.3 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับการถือครองที่ดิน ระบบการผลิต รายได้ รายจ่าย หนี้สิน ลักษณะองค์กรสังคม เช่น ระบบครอบครัว เครือญาติ ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น

1.4 ลักษณะเด่นทางวัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ ที่อาจเป็นจุดสนใจของการท่องเที่ยว

2. ข้อมูลด้านระบบการจัดการทรัพยากร

ข้อมูลส่วนนี้ เป็นการทำความเข้าใจจากมุมมองชาวบ้านว่า ชาวบ้านมีวิถีชีวิตเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างไร มีระบบการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ซึ่งเชื่อมโยงกับระบบการผลิต และการทำมาหากินในชีวิตประจำวันอย่างไร โดยแบ่งข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

- องค์ความรู้ท้องถิ่น ส่วนนี้เป็นการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรที่ชาวบ้านใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับพืชผัก อาหาร โดยมีการจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพืชผักทุกชนิดที่ชาวบ้านรู้จัก และใช้ประกอบอาหาร และพืชที่ใช้เป็นยาสมุนไพร ชาวบ้านรู้จักสมุนไพรชนิดใด ใช้ส่วนไหน ใช้อย่างไร เป็นต้น
- ระบบการจัดการ เป็นการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการที่ชาวบ้านใช้ในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากร เช่น การแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ กฎระเบียบในการใช้ทรัพยากร จารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร เป็นต้น
- วิถีคิด กล่าวคือ การจัดการทรัพยากรของชุมชน สัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเชื่อและจารีตประเพณีอย่างไร เช่น ความเชื่อเรื่องผิต้นน้ำ ผิป่า ผิไร่ ในการรักษาป่า เป็นต้น รวมถึงการจัดการได้รับการพัฒนาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยหรือหน่วยงานที่เข้ามาดำเนินงานในพื้นที่หรือไม่เพียงใด

4.2 ขั้นตอนการดำเนินงาน และวิธีการเก็บข้อมูล

ตารางกิจกรรมดำเนินการโครงการวิจัย

วันที่	สถานที่	กิจกรรม	เป้าหมาย	ผู้เข้าร่วม(คน)	ผลลัพธ์
15 ก.ย. 52	หอประชุมบ้านน้ำแคะ	เวทีกำหนดแผนการดำเนินงานโครงการวิจัยฯ	เพื่อกำหนดแผนการดำเนินงานโครงการวิจัยร่วมกันระหว่างทีมวิจัยชาวบ้านและพี่เลี้ยงฯ	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน ชาวบ้าน 15 คน	ทีมวิจัยและชาวบ้านเข้าใจแผนการทำงาน of โครงการวิจัย
23 ก.ย. 52	ศศช.บ้านน้ำแคะ	เวทีเปิดตัวโครงการวิจัยฯ บ้านน้ำแคะ	เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยและขอความร่วมมือกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน สกว.ภาค 3 คน ชาวบ้าน 45 คน ตัวแทน อบต.ดงพญา 5 คน หน่วยงานป่าไม้ 5 คน ครู ศศช. 2 คน	ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เข้าใจโครงการฯ และยินดีให้ความร่วมมือ

วันที่	สถานที่	กิจกรรม	เป้าหมาย	ผู้เข้าร่วม(คน)	ผลลัพธ์
10 ต.ค. 52	หอประชุมบ้านน้ำ แคะ	เวทีออกแบบการ สำรวจข้อมูลบริบท ชุมชน	ออกแบบการเก็บ ข้อมูลบริบทชุมชน และความรับผิดชอบ	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ทีมวิจัยได้แบบการ เก็บข้อมูลบริบท ชุมชนและเข้าใจ บทบาทหน้าที่ ภายในทีม
14 ต.ค. 52	บ้านน้ำแคะ	เก็บรวบรวมข้อมูล บริบทชุมชน	ข้อมูลบริบทชุมชน ในทุกมิติ	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยงฯ 1 คน	ได้ข้อมูลบริบท ชุมชนแต่ยังไม่ ครบถ้วนสมบูรณ์
19 ต.ค. 52	บ้านน้ำแคะ	เก็บรวบรวมข้อมูล บริบทชุมชน	ข้อมูลบริบทชุมชน ในส่วนที่ยังไม่ได้เก็บ	ทีมวิจัย 30 คน ผู้เฒ่าผู้แก่ 10 คน	ได้ข้อมูลบริบท ชุมชน
30 ต.ค. 52	บ้านน้ำแคะ	เก็บรวบรวมข้อมูล บริบทชุมชน	ข้อมูลบริบทชุมชน	ทีมวิจัย 30 คน ผู้เฒ่าผู้แก่ 10 คน	ได้ข้อมูลบริบท ชุมชน
5 พ.ย. 52	หอประชุมบ้านน้ำ น้ำแคะ	สรุปข้อมูลบริบท ชุมชน	ตรวจสอบความถูก ต้องของข้อมูลบริบท ชุมชนที่สมบูรณ์ทุก มิติ	ทีมวิจัย 30 คน ผู้เฒ่าผู้แก่ 10 คน พี่เลี้ยงฯ 1 คน	ข้อมูลบริบทชุมชน บ้านน้ำแคะที่ สมบูรณ์
18 พ.ย. 52	หอประชุมบ้านน้ำ น้ำแคะ	ประชุมวางแผน กำหนดแผนสำรวจ ฐานทรัพยากรฯ	แผนการดำเนินงาน เก็บข้อมูลฐาน ทรัพยากรในพื้นที่	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยงฯ 1 คน	แผนการ ดำเนินงานเก็บ ข้อมูลฐาน ทรัพยากร
1 ธ.ค. 52	หอประชุมบ้านน้ำ แคะ	ประชุมวางแผนเก็บ ข้อมูลฐาน ทรัพยากร	ทีมวิจัยเข้าใจ แผนการเก็บข้อมูล และลงพื้นที่เก็บ ข้อมูล	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน ผู้เฒ่าผู้แก่ 5 คน	ทีมวิจัยเข้าใจการ เก็บข้อมูลและลง พื้นที่เก็บข้อมูล ร่วมกัน
9 ธ.ค. 52	ป่าไร่หมุนเวียน	สำรวจข้อมูลพื้นที่ ไร่หมุนเวียนและ ฐานทรัพยากรใน พื้นที่	ข้อมูลป่าไร่ หมุนเวียนและฐาน ทรัพยากรในไร่ หมุนเวียน	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ข้อมูลไร่หมุนเวียน บ้านน้ำแคะ และ ฐานทรัพยากรใน พื้นที่
11 ธ.ค. 53	ป่าไร่หมุนเวียน	สำรวจป่าไร่ หมุนเวียนและฐาน ทรัพยากรเพิ่มเติม	จำนวนป่าไร่ หมุนเวียนและฐาน ทรัพยากรในพื้นที่ ทั้งหมด	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยงฯ 1 คน ชาวบ้าน 5 คน	ข้อมูลจำนวนไร่ หมุนเวียนและฐาน ทรัพยากรในพื้นที่

วันที่	สถานที่	กิจกรรม	เป้าหมาย	ผู้เข้าร่วม(คน)	ผลลัพธ์
20 ธ.ค. 52	ไร่ข้าวบ้านน้ำแคะ	สำรวจข้อมูลฐาน ทรัพยากรในไร่ข้าว	ข้อมูลชนิดพืชผัก และข้าวไร่ในพื้นที่	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ข้อมูลทรัพยากร ในไร่ข้าว
14 ม.ค. 53	ไร่ข้าวบ้านน้ำแคะ	สำรวจข้อมูลฐาน ทรัพยากรในไร่ข้าว	จำนวนไร่ข้าวใน พื้นที่และข้อมูลฐาน ทรัพยากรในไร่ข้าว	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 5 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ข้อมูลจำนวนไร่ ข้าวในปี 52 และ ฐานทรัพยากรใน ไร่ข้าว
15 ก.พ. 53	ป่าไร่หมุนเวียน	สำรวจพื้นที่ไร่เหล่า ที่เตรียมจะแผ้วถาง เป็นไร่ข้าว	ข้อมูลไร่ข้าวในปี 53	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ข้อมูลจำนวนไร่ ข้าวในปี 53
26 ก.พ. 53	ป่าไร่หมุนเวียน	สำรวจพื้นที่ เพาะปลูกข้าวไร่ ปี 53	ข้อมูลจำนวนพื้นที่ไร่ ข้าวในปี 53	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน ชาวบ้าน 5 คน	ข้อมูลจำนวนไร่ ข้าวในปี 53
10 มี.ค. 53	ป่าต้นน้ำบ้านน้ำ แคะ	สำรวจฐาน ทรัพยากรในพื้นที่ ป่าต้นน้ำ	ข้อมูลฐานทรัพยากร ในป่าต้นน้ำ	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 5 คน	ข้อมูลฐาน ทรัพยากรในป่า ต้นน้ำ
22 มี.ค. 53	ป่าต้นน้ำบ้านน้ำ แคะ	สำรวจฐาน ทรัพยากรในพื้นที่ ป่าต้นน้ำ (ต่อ)	ข้อมูลฐานทรัพยากร ในป่าต้นน้ำ	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 5 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ข้อมูลฐาน ทรัพยากรในป่า ต้นน้ำ
1 เม.ย. 53	ป่าชุมชนบ้านน้ำ แคะ	สำรวจฐาน ทรัพยากรในพื้นที่ ป่าชุมชน	ข้อมูลฐานทรัพยากร ในป่าชุมชน	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 6 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ข้อมูลฐาน ทรัพยากรในป่า ชุมชน
21 เม.ย. 53	ป่าชุมชนบ้านน้ำ แคะ	สำรวจฐาน ทรัพยากรในพื้นที่ ป่าชุมชน (ต่อ)	ข้อมูลฐานทรัพยากร ในป่าชุมชน	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 5 คน	ข้อมูลฐาน ทรัพยากรในป่า ชุมชน
1 พ.ค. 53	ลำห้วยน้ำแคะ และลำห้วยสาขา	สำรวจฐาน ทรัพยากรในลำห้วย	ข้อมูลฐานทรัพยากร ในลำห้วย (พืชผัก/ สัตว์น้ำ)	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 5 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ได้ฐานข้อมูล ทรัพยากรในลำ ห้วยต่าง ๆ
16 พ.ค. 53	ลำห้วยน้ำแคะ และลำห้วยสาขา	สำรวจฐาน ทรัพยากรในลำห้วย (ต่อ)	ข้อมูลฐานทรัพยากร ในลำห้วย (ต่อ)	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 5 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ได้ฐานข้อมูล ทรัพยากรในลำ ห้วยต่าง ๆ
30 พ.ค. 53	หอประชุมบ้าน น้ำแคะ	สรุปวิเคราะห์ข้อมูล ฐานทรัพยากรใน พื้นที่	ข้อมูลฐานทรัพยากร ในพื้นที่บ้านน้ำแคะ และสถานการณ์ ปัญหา	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 10 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ได้ข้อมูลฐาน ทรัพยากรใน พื้นที่และสถาน การณ์ปัญหา

วันที่	สถานที่	กิจกรรม	เป้าหมาย	ผู้เข้าร่วม(คน)	ผลลัพธ์
10 มิ.ย. 53	หอประชุมบ้านน้ำเค	ออกแบบสำรวจการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน	แบบสำรวจข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือนบ้านน้ำเค	ทีมวิจัย 30 คน ชาวบ้าน 10 คน พี่เลี้ยง 1 คน ครู ศศช. 2 คน	ได้แบบสำรวจข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน
15 มิ.ย. 53	บ้านน้ำเค	สำรวจข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน	ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ได้ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน
20 มิ.ย. 53	หอประชุมบ้านน้ำเค	สรุปข้อมูลแบบสำรวจการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน	ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน	ได้ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน
30 มิ.ย. 53	หอประชุมบ้านน้ำเค	สรุปข้อมูลผลการวิจัย	ข้อมูลผลการวิจัยทั้งหมดเพื่อเตรียมนำเสนอต่อชุมชน	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน ชาวบ้าน 10 คน	ได้ข้อมูลผลการวิจัยแต่ยังไม่สมบูรณ์
4 ก.ค. 53	หอประชุมบ้านน้ำเค	สรุปข้อมูลผลการวิจัย (ต่อ)	ข้อมูลผลการวิจัยทั้งหมดเพื่อเตรียมนำเสนอต่อชุมชน	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน ชาวบ้าน 10 คน	ได้ข้อมูลผลการวิจัยและเตรียมจัดทำเป็นเอกสารรายงานวิจัย
24 ก.ค. 53	ศศช.บ้านน้ำเค	เวทีนำเสนอข้อมูลผลการวิจัย	ชุมชนและหน่วยงานในพื้นที่รับทราบข้อมูลผลการวิจัยและให้ข้อเสนอแนะ	ทีมวิจัย 30 คน พี่เลี้ยง 1 คน ชาวบ้าน 50 คน ครู 2 คน ป้าไม้ 5 คน อบต.คงพญา 12 คน	ชาวบ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรับทราบข้อมูลผลการศึกษาวิจัยและให้ข้อเสนอแนะเพื่อให้ข้อมูลมีความสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น รวมถึงหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน

รายละเอียดขั้นตอนการดำเนินงาน

4.2.1 จัดประชุมทีมวิจัยหลักและพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น พื้นที่อำเภอเบตง จังหวัดน่าน เพื่อกำหนดแผนการดำเนินงาน และหารูปแบบและเครื่องมือแผนการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ รวมถึงองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้

ข้อสรุปในการประชุมทีมวิจัย ส่วนใหญ่เสนอให้มีการศึกษาข้อมูลในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในเรื่องของป่าไม้ และพื้นที่การเกษตร เนื่องจากเห็นว่าเป็นปัญหาที่สำคัญ โดยเฉพาะการแบ่งพื้นที่เพื่อให้เป็นผืนป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน และพื้นที่ทำกิน เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในอนาคต รวมถึงควรเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และชาวบ้านหมู่บ้านข้างเคียงมาปรึกษาพูดคุยกันให้มากขึ้น เพื่อจะได้มีความเข้าใจที่ตรงกัน

4.2.2 จัดเวทีบอกเล่าเพื่อน้องที่ มิตรแก้วสหายคำ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัย ให้กับชาวบ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบและขอความร่วมมือในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

ขั้นตอนการจัดกิจกรรม

การเตรียมการ

ทีมวิจัยและพี่เลี้ยงโครงการ ร่วมประชุมวางแผนการดำเนินกิจกรรมและวางบทบาทหน้าที่ว่าใครมีหน้าที่ต้องทำอะไรกันบ้าง และขั้นตอนในการเปิดตัวโครงการวิจัยจะอย่างไร โดยมีข้อสรุปในการจัดประชุมทีมวิจัยในครั้งนี้ คือ

1. ทีมวิจัยร่วมกันซักซ้อมการนำเสนอโครงการวิจัย โดยกำหนดให้หัวหน้าโครงการและรองหัวหน้าโครงการ เป็นผู้นำเสนอข้อมูลความเป็นมาของโครงการวิจัย ให้ผู้เข้าร่วมเวทีได้รับทราบ
2. จัดเตรียมสถานที่ ประสานอาหารเครื่องดื่ม เอกสารประกอบการจัดเวที ป้ายโครงการวิจัย

3. ออกหนังสือเชิญผู้เข้าร่วมเวที / ประสานกลุ่มผู้เข้าร่วมเวที

ช่วงการจัดกิจกรรม

1. ผู้เข้าร่วมเวทีรับเอกสารและลงทะเบียน
2. พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กล่าวความเป็นมาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
3. ชมวีดิทัศน์ “กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น”
4. นายกองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา กล่าวเปิดเวที
5. หัวหน้าโครงการวิจัยและทีมวิจัย กล่าวความเป็นมาของโครงการ วัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินงาน ผลที่คาดว่าจะได้รับ

6. ผู้เข้าร่วมเวทีร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สถานการณ์ปัญหา ผลกระทบ และข้อเสนอแนะต่าง ๆ โดยมี อาจารย์ณพพร นิลณรงค์ เป็นวิทยากรกระบวนการและผู้ดำเนินรายการ

7. สรุปการหารือและข้อเสนอแนะต่อการดำเนินงานโครงการวิจัยฯ บ้านน้ำแคะ

8. ปิดการจัดเวทีเปิดตัวโครงการวิจัยและรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน

ข้อสรุปในการจัดการเวที ในที่ประชุมส่วนใหญ่มีความเห็นว่า โครงการวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่มีประโยชน์ทั้งต่อตัวทีมวิจัย ต่อชุมชนและต่อพื้นที่ เนื่องจากพื้นที่หมู่บ้านน้ำแคะ เป็นพื้นที่ดินน้ำ ซึ่งถ้าห้วยน้ำแคะ ได้ไหลลงสู่ลำน้ำว่าและไหลลงสู่แม่น้ำน่าน หากสถานการณ์ในด้านการลดลงของพื้นที่ป่า ย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนและพื้นที่ลุ่มน้ำ นอกจากนั้น ในด้านสัตว์ป่า สัตว์น้ำ ต่าง ๆ ก็จะได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน ขณะเดียวกันระบบการผลิตของคนในชุมชน ที่ปลูกข้าวไร่ และต้องแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อเป็นแหล่งเพาะปลูก หากไม่มีการบริหารจัดการหรือมีกฎระเบียบบังคับ ย่อมจะทำให้การบุกรุกแผ้วถางเพิ่มมากขึ้น รวมถึงระบบการจัดการ การอนุรักษ์พื้นที่ป่า ซึ่งถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ถือว่าเป็นมิติใหม่ ที่คนในชุมชนได้มีโอกาสได้ศึกษาค้นคว้าปัญหาของตนเอง หรือชุมชน และร่วมกันค้นหาปัญหาเพื่อหาคำตอบร่วมกัน เพื่อนำเอาข้อมูลต่าง ๆ มาร่วมกันวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ปัญหาและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยมีหน่วยงานในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน โดยตัวแทนผู้เข้าร่วมเวที ยินดีให้ความร่วมมือในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

4.2.3 การศึกษาข้อมูลบริบทชุมชนบ้านน้ำแคะ โดยทีมวิจัยได้ร่วมกันวางแผนและออกแบบการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนวิธีการ ดังนี้

4.2.3.1 คณะทำงานวิจัยร่วมกันออกแบบการเก็บข้อมูลบริบทชุมชนและศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านน้ำแคะกับการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งประกอบไปด้วยเนื้อหา ดังนี้

1. บริบทชุมชน

1. สภาพชุมชนทั่วไป

- ประวัติศาสตร์ชุมชน
- ที่ตั้ง – อาณาเขต – แผนที่ (แผนที่ชุมชน แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติ)
- ลักษณะทางภูมิศาสตร์

2. สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

- ประชากร การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน เส้นทางคมนาคม
- การศึกษา สาธารณสุข สุขภาพ วัฒนธรรมประเพณี ศาสนาความเชื่อ แผนที่ทางวัฒนธรรม

- การปกครอง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและกลุ่มชุมชน

3. ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และระบบกรรมสิทธิ์

- พื้นดิน พื้นน้ำ ป่าไม้และป่าชุมชน ความเสื่อมโทรม สาเหตุและผลกระทบ
- การใช้ประโยชน์และความเหมาะสม
- ขอบเขตพื้นที่ ลักษณะของทรัพยากร
- รูปแบบ /วิธีการจัดการ องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ

4. สภาพทางเศรษฐกิจ

- การประกอบอาชีพ (ภาคการเกษตร นอกภาคการเกษตร)
- ปฏิทินทางการเกษตร ปฏิทินด้านอาหารของชุมชนตามช่วงฤดูกาล
- การจัดการผลผลิต
- การใช้แรงงาน

5. สภาพปัญหาของชุมชน / สังคม

- ด้านเศรษฐกิจ
- ด้านสังคม วัฒนธรรม
- ด้านทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาอื่น ๆ

2. ข้อมูลวิธีการดำเนินชีวิตกับความสัมพันธ์ด้านการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์

จากทรัพยากรธรรมชาติ

- วิธีการดำเนินชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตายของชุมชนบ้านน้ำเค็มมีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า อย่างไร

4.2.3.2 ทีมวิจัยร่วมกันเก็บข้อมูลบริบทชุมชนและวิถีชีวิตกับความสัมพันธ์กับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยการเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสัมภาษณ์ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบริบทชุมชนและวิธีการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่เกิดจนตาย รวมถึงการเก็บข้อมูลอย่างไม่เป็นทางการ เช่น การพูดคุยตามโอกาสต่าง ๆ ในแต่ละวัน ซึ่งบางครั้งก็ได้สอดแทรกวิธีการเก็บข้อมูลไปในตัว โดยไม่มีแบบสัมภาษณ์และไม่เป็นทางการ ซึ่งการเก็บข้อมูลดังกล่าว ช่วยให้การเก็บข้อมูลได้ผล เนื่องจากการสนทนากันตามปกติ ทำให้ได้ข้อมูลในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น

4.2.3.3 ทีมวิจัยร่วมประชุมกัน เพื่อสรุปผลการเก็บข้อมูลบริบทชุมชนและวิถีการดำเนินชีวิตและเติมเต็มข้อมูลร่วมกัน ตลอดจนสรุปบทเรียนการดำเนินงานวิจัย เพื่อหาแนวทางการดำเนินงานให้ดีขึ้น

4.2.4 วิเคราะห์ข้อมูลจากแผนที่ทางสังคมและปฏิทินต่าง ๆ เพื่อกำหนดเนื้อหาและวิธีการสำรวจทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า

ขั้นตอนการจัดกิจกรรม

1. ทีมวิจัยร่วมกันสรุปผลการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งในด้านบริบทชุมชน และการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชน

2. ร่วมกันกำหนดเนื้อหา วิธีการสำรวจข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า

ข้อสรุปในเวที

ในที่ประชุม ได้กำหนดเนื้อหาและวิธีการสำรวจข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า โดยแบ่งการสำรวจออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงก่อนฤดูกาลเพาะปลูก ช่วงการเพาะปลูก และช่วงหลังฤดูกาลเพาะปลูก ทั้งนี้ เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของฐานทรัพยากรตลอดจนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ว่ามีสาเหตุและปัจจัยอะไรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยให้ทีมวิจัยทุกคนร่วมกันออกสำรวจ ทั้งในบริเวณผืนป่าต่าง ๆ พื้นที่ทำกิน ไร่เหาะ และตามแหล่งน้ำธรรมชาติ ลำห้วย

4.2.5 ดำรงสภาพความเป็นอยู่ของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า โดยแบ่งรอบการสำรวจเป็น 3 รอบ คือ รอบก่อนการเพาะปลูก รอบระหว่างการเพาะปลูก และรอบหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต

ขั้นตอนการดำเนินงาน

1. ทีมวิจัยแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงาน เช่น การจดบันทึก การถ่ายรูป การประสานงานกับผู้ร่วมสำรวจพื้นที่ เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ ที่มีความรู้ในด้านสมุนไพร ชนิดต้นไม้ พันธุ์ปลา เป็นต้น
2. ทีมวิจัยร่วมกับชุมชน อาทิ ผู้นำชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อบ้าน แม่บ้าน ชาวชนบท ดำเนินการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อศึกษาสภาพทรัพยากรว่าในผืนป่ามีพันธุ์พืชอะไรบ้าง (ไม้ยืนต้น พืชอาหาร พืชสมุนไพร) แต่ละชนิดมีปริมาณมากน้อยอย่างไร สภาพผืนป่ามีความสมบูรณ์มากน้อยแค่ไหน สัตว์ป่ามีหรือไม่ อะไรบ้าง (ทั้งจากร่องรอยมูลสัตว์ รอยเท้า รอยแทะ หรือการพบเห็น) และพบมีการบุกรุกแผ้วถางป่าหรือไม่ อย่างไรบ้าง รวมถึงสภาพผืนดินในแต่ละพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์หรือไม่ และในแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ในลำห้วย มีปริมาณน้ำมากน้อยขนาดไหน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร และมีทรัพยากรสัตว์น้ำมากขึ้นหรือน้อยลง
3. ทีมวิจัยและผู้เข้าร่วมสำรวจ รวบรวมข้อมูลในด้านต่าง ๆ แล้วนำมาสรุปบทเรียนร่วมกัน ตามประเด็นเนื้อหาที่กล่าวมาข้างต้น
4. นำผลการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติ มาร่วมแลกเปลี่ยนในเวทีหมู่บ้าน เพื่อให้เห็นสถานการณ์ปัญหาในภาพรวมของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ พร้อมร่วมกันเติมเต็มข้อมูลในส่วนที่ขาดหายไป

4.2.6 ดำรงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรรายครัวเรือน โดยใช้บัญชีการบริโภค

ขั้นตอนการดำเนินงาน

1. ทีมวิจัยและพี่เลี้ยงฯ ร่วมกันออกแบบบัญชีการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติรายครัวเรือน โดยแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านการใช้ประโยชน์จากดิน น้ำ ป่า ด้านอาหารจากป่า น้ำ และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
2. ทีมวิจัยลงพื้นที่แต่ละครอบครัว เพื่อทำความเข้าใจในการออกสำรวจ และขอความร่วมมือในการบันทึกข้อมูลด้านการบริโภคอาหารจากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และการอนุรักษ์

3. ทีมวิจัยร่วมกันสรุปข้อมูลแบบจากแบบสำรวจและร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล ก่อนที่จะนำผลการศึกษาทั้งในด้านการสำรวจของทรัพยากรและการใช้ประโยชน์แต่ละครัวเรือน เพื่อนำคํ อกนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

4.2.7 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจทรัพยากร และเก็บข้อมูลครัวเรือน เพื่อนำเสนอ ต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1. ทีมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง ร่วมกันสรุปและวิเคราะห์ เติมเต็มผลการศึกษา ทั้งใน ส่วนของบริบทชุมชน วิธีการดำเนินชีวิตที่ผูกพันต่อทรัพยากร ฐานทรัพยากรในแต่ละช่วงเวลา การใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรในแต่ละครัวเรือน

2. สรุปผลการศึกษาวิจัย เพื่อเตรียมนำเสนอในเวทีคํ อกนข้อมูล เพื่อให้ชุมชนและ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบและให้ข้อเสนอแนะและเติมเต็มข้อมูลในส่วนที่ขาดหายไป

4.2.8 จัดเวทีคํ อกนข้อมูลผลการวิจัย เพื่อตรวจสอบข้อมูลและระดมข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการ จัดการทรัพยากรร่วมกัน ระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม

1. ทีมวิจัยร่วมกันปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย
2. หัวหน้าโครงการ ฯ และทีมวิจัย นำเสนอความเป็นมาของการดำเนินงาน
3. ตัวแทนทีมวิจัย นำเสนอผลการศึกษาวิจัย
4. ผู้เข้าร่วมเวที ร่วมกันเติมเต็มข้อมูลผลการศึกษาวิจัย และให้ข้อเสนอแนะ
5. หัวหน้าโครงการ นำเสนอแนวทางการดำเนินงานในระยะต่อไป

สรุปวิธีเก็บข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ทั้งโดยตรง เช่น การจัดเวทีเพื่อปรึกษาหารือ การ ระดมความคิดในด้านต่าง ๆ ทั้งในเวทีระดับทีมวิจัย ระดับชุมชน ตลอดจน การฝึกอบรมกระบวนการวิจัย และเรียนรู้การเก็บข้อมูลด้วยเครื่องมือต่าง ๆ เช่น แผนที่ชุมชน แผนที่เดินดิน ปฏิทินวัฒนธรรม ปฏิทิน การเกษตร ข้อมูลบริบทชุมชน เป็นต้น รวมถึงการเข้าร่วมเวทีเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งในระดับ จังหวัดและต่างจังหวัด นอกจากนั้นยังมีการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ การเดินสำรวจทรัพยากรธรรมชาติ การจัดทำบัญชีข้อมูลครัวเรือนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า และการเก็บข้อมูลโดยอ้อม เช่น การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ทั้งจากการทำงานในไร่ การพูดคุยตาม บ้านเรือนในโอกาสต่าง ๆ ทั้งในด้าน วิธีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนและวิธีการผลิตและเรื่องราวอื่น ๆ เป็นต้น

5.การวิเคราะห์ข้อมูลและประมวลผลข้อมูล

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นเนื้อหาที่กำหนดไว้ แล้วนำข้อมูลเหล่านั้น มานำเสนอในเวทีเพื่อถอดบทเรียนการดำเนินงานร่วมกัน ตลอดจนการช่วยเติมเต็มข้อมูลที่ขาดหายไป โดยอาศัยกลุ่มผู้เข้าร่วมเวทีเป็นผู้คอยช่วยแนะนำ เนื่องจากสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นสิ่งที่เกิดภายในชุมชน ดังนั้น ผู้ที่จะให้ช่วยในการสืบค้นและหาคำตอบร่วมกันก็น่าจะเป็นชาวบ้านด้วยกันเอง รวมถึงการอาศัยบทบาทที่เล็งเห็นที่จะมาช่วยในเรื่องของกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล เช่น การเอาชุดความรู้ที่ได้ มาใส่กล่องข้อมูล ซึ่งประกอบด้วย

1.ข้อมูลพื้นฐาน เช่น ทุนชุมชน แผนที่ (ชุมชน, พื้นที่ป่า พื้นที่เพาะปลูก) ปฏิทินเกษตร ปฏิทินวัฒนธรรม ระบบการจัดการ การอนุรักษ์ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เป็นต้น

2. ชุดความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัยเช่น สถานการณ์ปัญหา ผลกระทบ ความเป็นอยู่ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งในด้านคุณค่า ความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงแนวทางการดำเนินงานในอนาคต

เมื่อได้ข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ ทีมวิจัยจึงได้มีการจัดเวทีกินข้อมูลผลการวิจัยให้กับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบ และร่วมกันเสนอแนะแนวทางและร่วมกันเติมเต็มข้อมูล ซึ่งจะช่วยให้ข้อมูลผลการศึกษาวิจัยมีความสมบูรณ์มากที่สุด

ภาพกิจกรรมดำเนินงานของโครงการวิจัย

บทที่ 4

ผลการวิจัย

1. ลักษณะทางกายภาพฐานทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่

ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ภูเขาสูงชัน มีความสูงประมาณ 1,230 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล สภาพพื้นที่ทั้งหมดเป็นป่า ซึ่งยังคงมีความอุดมสมบูรณ์อยู่ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดกับ เขตพื้นที่ป่าของบ้านน้ำว้า ต.บ่อเกลือเหนือ อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
 ทิศใต้ ติดกับ เขตพื้นที่ป่าและพื้นที่ทำกินของบ้านห้วยหมี่ ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
 ทิศตะวันออก ติดกับ แขวงไชยบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
 ทิศตะวันตก ติดกับ เขตพื้นที่ป่าและพื้นที่ทำกินของบ้านบ่อหยวก ต.บ่อเกลือเหนือ อ.บ่อเกลือ

2. สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และระบบกรรมสิทธิ์

2.1 พื้นดิน

2.1.1 ลักษณะของพื้นดินและความเปลี่ยนแปลง

ลักษณะพื้นดินของบ้านน้ำแคะ มีลักษณะเป็นดินลูกรัง เนื่องจากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านตั้งอยู่บนยอดเขา สภาพพื้นดินไม่มีความเหมาะสมกับการเพาะปลูกมากนัก เนื่องจากหน้าดินชั้น แต่ทั้งนี้พื้นที่ของหมู่บ้านไม่สามารถขยายพื้นที่ได้ ด้วยข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทำกิน เนื่องจากมีการกันพื้นที่เป็นป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน และพื้นที่ป่าของหน่วยงานด้านป่าไม้ แต่ชาวบ้านจำเป็นต้องอาศัยพื้นที่เพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรจำนวนมาก โดยเฉพาะข้าวไร่ เพื่อไว้สำหรับการบริโภคในครัวเรือน

ลักษณะของพื้นดินที่ไม่มีความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงหลายประการด้วยกัน คือ เมื่อชาวบ้านมีการขยายพื้นที่ทำกินจำนวนมาก ได้ส่งผลต่อการชะล้างของหน้าดิน ทำให้เกิดดินโคลนถล่มในฤดูฝน ผลผลิตทางการเกษตรไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน เป็นต้น

2.1.2 การใช้ประโยชน์และความเหมาะสม

การใช้ประโยชน์ในที่ดิน ส่วนใหญ่ใช้เพื่อการเพาะปลูกผลผลิต โดยเฉพาะข้าวไร่ โดยชาวบ้านจะแบ่งพื้นที่เป็นป่าสำหรับการอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าชุมชน พื้นที่ไร่หมุนเวียน และพื้นที่สำหรับอยู่อาศัย ในด้านความเหมาะสมในการใช้ที่ดิน ถือว่าคนในชุมชนได้อาศัยองค์ความรู้และภูมิ

ปัญหาที่ส่งสมมา ได้คัดเลือกและแบ่งพื้นที่เพื่อให้เกิดความเหมาะสม เช่น พื้นที่อยู่อาศัยจะอยู่ได้แนวเขตพื้นที่ป่านุรักษ์และป่าต้นน้ำ พื้นที่รอบหมู่บ้านจะเป็นพื้นที่สำหรับการทำไร่มุขเวียน เป็นต้น

2.1.3 ความเสื่อมโทรม สาเหตุและผลกระทบ

พื้นที่ดินในเขตบ้านน้ำแคะ ถือว่ายังไม่มีเสื่อมโทรมมากนัก เนื่องจากพื้นที่เพาะปลูกชาวบ้านได้แบ่งพื้นที่เพาะปลูกเป็นวงรอบ กล่าวคือ จะเว้นช่วงของการเพาะปลูกไว้ประมาณ 3-4 ปี แล้วจึงกลับมาทำอีกครั้งหนึ่ง โดยเรียกว่า ไร่มุขเวียน จึงทำให้สภาพพื้นที่ป่าและพื้นดิน ไม่มีความเสื่อมโทรมมากนัก เพราะพื้นดินได้รับการพักฟื้นจากการเพาะปลูกหลายปี แล้วกลับมาที่มีความอุดมสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง แต่มีบางส่วนที่มีความเสื่อมโทรม โดยเฉพาะปัญหาดินโคลนถล่ม ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นบริเวณทางเข้าหมู่บ้าน เนื่องจากมีการตัดถนนผ่าน ทำให้เกิดการกัดเซาะของหน้าดิน ดินบางส่วนปิดทับถนนและพื้นที่เพาะปลูก แต่ปัญหาดังกล่าวไม่มีความรุนแรงมากนัก

2.1.4 การถือครองที่ดิน กรรมสิทธิ์

ที่ดินภายในหมู่บ้านและพื้นที่ทำกินของชาวบ้านน้ำแคะ ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ เนื่องจากพื้นที่หมู่บ้านและพื้นที่ทำกิน อยู่ในเขตพื้นที่ป่าทำให้ไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ได้ แต่สามารถทำการเพาะปลูกพืชผักได้ นอกจากนั้นพื้นที่บางส่วนที่ชาวบ้านเคยทำการเพาะปลูก ได้ถูกหน่วยงานด้านป่าไม้จำกัดเขตพื้นที่ทำกิน ทำให้ไม่สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกได้เหมือนเช่นในอดีต จากปัญหาดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านมีแนวคิดในเรื่องของการออกโฉนดชุมชน และการจับ GPS ซึ่งจะช่วยให้ปัญหาดังกล่าวคลี่คลายลงได้

2.2 พื้นน้ำ

2.2.1 แหล่งน้ำ

ภายในหมู่บ้านน้ำแคะ มีลำห้วยน้อยใหญ่หลายสาย ที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ ทั้งในการอุปโภค บริโภค และทำการเกษตร โดยมีลำห้วยต่าง ๆ ดังนี้ 1. ห้วยน้ำแคะ 2. ห้วยโรง 3. ห้วยตะไกร 4. ห้วยหลัง 5. ห้วยควาย ซึ่งลำห้วยดังกล่าว ถือเป็นลำห้วยที่มีความสำคัญและจะไหลไปรวมกับลำน้ำว้าและลำน้ำน่าน

2.2.2 การจัดการน้ำ ระบบชลประทาน

ชาวบ้านน้ำแคะมีการบริหารจัดการน้ำและการใช้ประโยชน์ โดยการนำน้ำจากลำน้ำแคะมาเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน โดยใช้ระบบประปาภูเขา และต่อท่อมายังหมู่บ้าน โดยมีคณะกรรมการระบบประปาภูเขา เป็นผู้คอยบำรุงรักษา รวมถึงการจัดสรรน้ำให้แต่ละครัวเรือนอย่างเท่าเทียมกัน และมีการเก็บเงินสำหรับค่าน้ำไว้เพื่อซ่อมแซมบำรุงรักษา

2.2.3 การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ

การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ คือ การใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือน เป็นส่วนใหญ่ รวมถึงการใช้ประโยชน์ในด้านเป็นแหล่งหาอาหาร จับสัตว์น้ำ ไว้เพื่อการบริโภคใน ครัวเรือน

2.2.4 ความเปลี่ยนแปลง ความเสื่อมโทรม การสูญเสีย และผลกระทบ

แหล่งน้ำในพื้นที่บ้านน้ำแคะ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะปริมาณน้ำ ที่ในฤดูฝนจะมีปริมาณน้ำจำนวนมาก แต่ในช่วงฤดูแล้งมักประสบกับปัญหาน้ำเริ่มไม่เพียงพอต่อการบริโภคใน ครัวเรือน โดยเฉพาะน้ำที่จะเข้าสู่ระบบประปาภูเขา ที่ปริมาณน้ำไหลไม่สม่ำเสมอ น้ำขาดแคลน สาเหตุ ส่วนหนึ่งมาจากความเสื่อมโทรมของผืนป่าต้นน้ำ การเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ ทำให้มีผลต่อปริมาณ น้ำต้นทุน แต่ปัญหาดังกล่าวจะอยู่ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ หากแต่จะส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิตของคนใน ชุมชนมากพอสมควร

2.2.5 การอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ

การอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำของชาวบ้านน้ำแคะ จะทำกันใน 2 ด้าน คือ การทำ ฝายชะลอน้ำในพื้นที่ต้นน้ำ ทั้งที่เป็นส่วนของลำห้วยสาขา และลำห้วยใหญ่ ซึ่งส่วนใหญ่จะทำกันในพื้นที่ ป่าต้นน้ำ เพื่อกักน้ำไว้ใช้ในการทำระบบประปาภูเขา นอกจากนั้นในพื้นที่ป่าต้นน้ำ มีการตั้งกฎระเบียบ โดยห้ามชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ในพื้นที่ รวมถึงการห้ามนำเครื่องนุ่งห่มไปชักบริเวณป่าต้นน้ำ เนื่องจากจะทำให้ น้ำสกปรก และไม่สามารถใช้ดื่มกินได้ ขณะเดียวกันบริเวณลำห้วย ที่มีปริมาณน้ำลึกและเป็นที่อยู่อาศัย ของสัตว์น้ำ ชาวบ้านได้ร่วมกันตั้งเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ เพื่อรักษาไว้เป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ และ ในพื้นที่ลำห้วยอื่น ๆ ชาวบ้านสามารถเข้าไปทำมาหากินได้

ในด้านของการฟื้นฟูแหล่งน้ำ ชาวบ้านได้ช่วยกันปลูกเสริมป่าในบริเวณป่าต้นน้ำ และมีการตั้งกฎระเบียบเข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ โดยขอความร่วมมือจากคนในชุมชน ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ขณะเดียวกัน ชาวบ้านเองยังมีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้ระบบนิเวศน์ของ แหล่งน้ำผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญในการตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหา ทั้ง ในส่วนของการอนุรักษ์และการหาแนวทางร่วมกันในการฟื้นฟูฐานทรัพยากรในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญ ของปริมาณน้ำและคุณภาพน้ำ ซึ่งถือเป็นสายเลือดสำคัญในการหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้านมานานแสนนาน และจะให้คงอยู่กับชาวบ้านทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2.3 ป่าไม้และป่าชุมชน

2.3.1 ขอบเขตพื้นที่,ขนาดพื้นที่

ทรัพยากรด้านป่าไม้ของบ้านน้ำแคะ ได้มีการแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 3 ส่วนหลักด้วยกัน กล่าวคือ 1. พื้นที่ป่าต้นน้ำ หรือพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวถือว่ามีความสำคัญต่อคนในชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าว เป็นพื้นที่ต้นน้ำที่ชาวบ้านได้ใช้เพื่ออุปโภคบริโภคภายในชุมชน และเป็นแหล่งน้ำสำหรับการเกษตรและเป็นแหล่งอาหาร รวมถึงเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า โดยพื้นที่ป่าอนุรักษ์มีขนาดพื้นที่ประมาณ 1,200 ไร่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นจุดสูงสุดและมีอาณาเขตติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว 2. พื้นที่ป่าชุมชน มีขอบเขตพื้นที่ติดกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และพื้นที่ทำกิน มีขนาดพื้นที่ประมาณ 969 ไร่ 3. พื้นที่ป่าสำหรับเป็นพื้นที่ทำกิน (ไร่หมุนเวียน) มีขนาดพื้นที่ประมาณ 600 ไร่ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวจะอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ซึ่งจะมีระดับความสูงที่ต่ำกว่าพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าชุมชน

2.3.2 ลักษณะของทรัพยากรในป่า

ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่ป่าต้นน้ำ จะปกคลุมไปด้วยพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ ถือเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก รวมถึงมีพันธุ์ไม้หายาก เช่น ดันชมพู่ ฤๅษี ซึ่งปัจจุบันยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยดอกของดันชมพู่ฤๅษี จะมีความสวยงามมาก และจะออกดอกปีละครั้ง ซึ่งจะอยู่ในช่วงเดือน กุมภาพันธ์ – ต้นเดือนเมษายน แต่คนส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักรว่ามีดันชมพู่ฤๅษีอยู่ในพื้นที่ป่าบ้านน้ำแคะ เนื่องจากยังไม่มีมีการประชาสัมพันธ์ โดยชาวบ้านเกรงว่าจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อระบบนิเวศน์ของป่าต้นน้ำถ้าหากมีการเสนอเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ และนอกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์จะมีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม้และแหล่งพืชสมุนไพรแล้ว ยังถือเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าจำนวนมาก เช่น ลิง เสือ หมี หมูป่า และนกหลากหลายชนิด

ในพื้นที่ป่าชุมชน ลักษณะของทรัพยากรป่าไม้ จะปกคลุมไปด้วยป่าเบญจพรรณ แต่มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม้น้อยกว่าพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่ป่าชุมชน ชาวบ้านน้ำแคะ สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น นำไม้มาสร้างบ้าน สร้างที่พัก หาฟืน หรือล่าสัตว์ เป็นต้น

ส่วนในด้านพื้นที่ป่าเพื่อการทำกิน หรือไร่หมุนเวียน ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกพืช โดยเฉพาะข้าวไร่และพืชผักชนิดต่าง ๆ ลักษณะของพันธุ์ไม้จะมีความหลากหลายน้อยลงตามลำดับ และอายุของต้นไม้จะไม่เกิน 10 ปี เนื่องจากมีการแผ้วถางป่าเพื่อการเพาะปลูกอยู่ตลอดเวลา โดยชาวบ้านเรียกว่า “ไร่หมุนเวียน”

2.3.3 การจัดการป่าและการใช้ประโยชน์

• รูปแบบ/วิธีการจัดการป่า

รูปแบบและวิธีการจัดการป่าของชาวบ้านน้ำแคะ ได้มีการแบ่งแนวเขตป่า

ออกเป็น 3 อย่าง คือ ป่าอนุรักษ์/ป่าต้นน้ำ ป่าชุมชน/ป่าใช้สอย พื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย โดยมีการตั้งกฎระเบียบในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าเข้ามาควบคุม ซึ่งกฎระเบียบดังกล่าว ได้ผ่านเวทีประชาคมหมู่บ้าน โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม เช่น หน่วยงานด้านป่าไม้ และองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา ซึ่งกฎระเบียบดังกล่าวจะช่วยทำให้การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ป่าไม้ให้มีความยั่งยืน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของคนในชุมชน

● การใช้ประโยชน์จากป่า

ชาวบ้านน้ำแคะ ได้ใช้ประโยชน์จากป่าในหลาย ๆ ด้าน เช่น เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน การนำไม้มาสร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย ไม้ฟืน และเครื่องมือทางการเกษตรและเครื่องใช้สอยภายในครัวเรือน รวมถึงเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน แหล่งพันธุ์พืชสมุนไพรเพื่อใช้ในการรักษาการเจ็บป่วย การใช้พื้นที่ป่าเพื่อเป็นพื้นที่ทำกิน โดยเฉพาะไร่ข้าวหมุนเวียน เป็นต้น

3. ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การตั้งถิ่นฐานและระบบการผลิตของชาวละว้าบ้านน้ำแคะ มีลักษณะสอดคล้องกับระบบนิเวศและผืนป่าโดยรอบ กล่าวคือ ชาวบ้านจะจัดประเภทป่าเอาไว้หลายประเภทและทำการเพาะปลูกในลักษณะของการปลูกพืชหมุนเวียน ลักษณะเด่นของระบบการผลิตของชาวละว้าบ้านน้ำแคะ คือ การทำไร่หมุนเวียน โดยชาวบ้านจะทำการคัดเลือกพื้นที่เพื่อทำไร่ โดยเริ่มทำการเตรียมพื้นที่ในช่วงเดือนมกราคม โดยชาวบ้านถือว่าป่าไผ่เหมาะแก่การปลูกข้าวมากที่สุด เพราะดินมีความอุดมสมบูรณ์เป็นดินสีดำ ที่มีธาตุอาหารสูง และป่าสามารถฟื้นตัวได้เร็วภายในเวลาไม่ถึง 8 ปี นอกจากนี้ป่าไผ่ยังมีไม้ใหญ่ไม่มากนัก ทำให้ขั้นตอนการถางไร่ เผาไร่ เป็นงานที่ไม่หนักมาก หากแต่ในปัจจุบัน ป่าไผ่ที่เคยมีมาก เริ่มลดปริมาณลง เนื่องจากการตายขุย และการถูกจำกัดพื้นที่เหลือพื้นที่ไร่หมุนเวียนประมาณ 600 ไร่ (ปี 2553) ซึ่งแต่เดิมพื้นที่ไร่หมุนเวียนของชาวบ้านจะมีประมาณ 900 ไร่ ทำให้ปัจจุบันมักจะทำไร่ข้าวในบริเวณป่าไร่หมุนเวียน ซึ่งมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นจำนวนมาก ทำให้มีพื้นที่ปลูกข้าวน้อยมีธาตุอาหารน้อย ซึ่งจะส่งผลต่อปริมาณข้าวที่ได้ ในด้านการคัดเลือกพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกข้าว หากพบรังหนู (รูกหนู) หรือรังตุ่นจำนวนมาก ชาวบ้านจะเว้นไม่ทำการเพาะปลูก เพราะหนูและตุ่นจะสร้างปัญหาในการกัดกินต้นข้าวและเมล็ดข้าวในอนาคตได้ และในด้านการเตรียมพื้นที่สำหรับการปลูกข้าวว่าจะใช้พื้นที่เท่าไร จะขึ้นอยู่กับสภาพการคาดคะเนจากปริมาณข้าวที่จะได้จากไร่แปลงนั้น ซึ่งต้องเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนไปตลอดทั้งปี และยังคงคำนึงถึงความสามารถหรือแรงงานภายในครอบครัวที่สามารถทำการผลิตข้าวได้รวมถึงคุณภาพของดิน และในส่วนของการถางไร่ ชาวบ้านจะเริ่มถางไร่จากดินเขาไปถึงยอดเขาและจะไม่ตัดต้นไม้จนชิดติดกัน แต่จะวิธีเล็มกิ่งเหลือลำต้นไว้

ประมาณ 1 เมตร เพื่อให้แสงแดดส่องถึงพื้นไร่ และเพื่อที่ว่าต้นไม้ที่ตัดจะได้ไม่ตายและฟื้นตัวได้เร็วหลังฤดูการเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้น หรือเรียกว่า “ป่าเหล่า”

ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึงช่วงปลายเดือนมีนาคม จะเป็นเวลาที่ชาวบ้านจะทำการเผาไร่ เพื่อให้ใบไม้และกิ่งไม้แห้ง และรอช่วงเวลาที่เหมาะสมในการเผาไร่ ซึ่งในการเผาไร่จะเลือกในวันที่มีแสงแดดจัด โดยชาวบ้านทุกครัวเรือนจะต้องไปช่วยกัน (เอามือเอาแรง) ในการเผาไร่ เพราะถือว่าเป็นงานที่หนัก และต้องอาศัยองค์ความรู้และประสบการณ์ในการเผาไร่ ทั้งในด้านการดูทิศทางลม การช่วยกันทำแนวกันไฟ การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการดับไฟ ในกรณีที่ไฟลุกลามไปติดผืนป่า เช่น กระจบอกน้ำ เครื่องพ่นยา ไม้กวาด เป็นต้น การเผาไร่ชาวบ้านจะเผาจากล่างขึ้นบน และเผาเป็นช่วง ๆ ซึ่งจะทำให้การเผาไหม้รวดเร็ว ไม่เสียเวลามาก ซึ่งการเผาไร่จะหมุนเวียนกันไปจนครบทุกครอบครัว ถือเป็นการเสร็จสิ้น แต่ถ้าหากเผาไร่ช้า ผืนก็เริ่มตกร จะทำให้การเผาไร่ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากเศษไม้ไหม้ไม่หมด เพราะเปียกฝนและจะส่งผลต่อปริมาณวัชพืชที่จะเกิดขึ้นมากและทำให้ชาวบ้านต้องเสียเวลาในการถอนเศษวัชพืชและทำให้ข้าวไม่งาม และหลังจากนั้น แต่ละครอบครัวก็จะพากันไปเก็บเศษไม้ที่ยังไหม้ไม่หมด และนำเศษไม้ต่าง ๆ มากองรวมกันไว้ เพื่อรอการขนไปไว้ที่บ้านเพื่อนำมาเป็นฟืนในการหุงหาอาหารต่อไป

ช่วงกลางเดือนเมษายน หรือหลังวันสงกรานต์ ฝนแรกเริ่มตก ชาวบ้านจะเริ่มทยอยกันหยอดข้าวไร่ ซึ่งการหยอดข้าวไร่หรือเร็วเกินไป ย่อมมีผลต่อการเจริญเติบโตของข้าว เช่น ถ้าฝนขาดช่วงและหยอดข้าวไปแล้ว ดินบริเวณนั้นกลับแห้ง ข้าวจะไม่งามหรือเมล็ดข้าวถูกนกหรือหนูกัดกินเสียหาย และถ้าหากหยอดข้าวช้า จะมีปัญหาหญ้าและวัชพืชขึ้นรบกวนต้นข้าว และเมล็ดข้าวบางส่วนก็จะเน่า เนื่องจากโคนฝนมากจนเกินไป

ในช่วงของการหยอดข้าว ชาวบ้านจะเตรียมเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ เช่น ผักกาด บวบ พริก มัน ข้าวโพด แดง เผือก ผักขี้ฮั่น และพืชอื่น ๆ หว่านรวมกับเมล็ดข้าว โดยหว่านเมล็ดพืชต่าง ๆ จะมีการเลือกพื้นที่ในการเพาะปลูก เช่น พืชที่เป็นไม้เลื้อย เช่น บวบ แดง มัน จะนิยมปลูกบริเวณรอบไร่ข้าว ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เลื้อยไปพันกับต้นข้าว ส่วนข้าวโพด จะปลูกทั่วบริเวณไร่ เนื่องจากสามารถเก็บผลผลิตได้ก่อนที่ข้าวจะโต ส่วนพริกจะเลือกปลูกบริเวณกองเถาถ่าน ซึ่งจะทำให้พริกเจริญงอกงามได้ดี

ในด้านเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านนิยมปลูกกันคือ พันธุ์ข้าวเหนียว เนื่องจากชาวบ้านน้ำเค็มและบริเวณข้าวเหนียวเป็นหลัก ซึ่งเมล็ดพันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกกันมาก ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละครอบครัวที่มีความชอบต่างกัน รวมถึงปริมาณผลผลิตที่จะได้ โดยเมล็ดพันธุ์ข้าวเหนียวส่วนใหญ่ได้แก่ ข้าวโด้ย ข้าวดำดอกพรวัว ข้าวดำเปอะ ข้าวแป้น ข้าวเขียน ข้าวกำ ข้าวแพร่ เป็นต้น ซึ่งเมล็ดพันธุ์ข้าวดังกล่าว สามารถเจริญเติบโตได้ดีในสภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศของพื้นที่บ้านน้ำเค็ม รวมถึงให้ผลผลิตดี

หลังจากที่ทำการหยอดข้าวและพืชผักต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปแล้ว ชาวบ้านยังคงต้องใช้เวลานานไว้เพื่อควบคุมดูแลวัชพืชและโรคพืชต่าง ๆ ซึ่งจะมีผลต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว การควบคุมดูแลผลผลิตนั้น ชาวบ้านได้เริ่มต้นตั้งแต่ช่วงของการคัดเลือกพื้นที่ การเผาไร่ การหยอดข้าวไร่ จนถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยว ในส่วนของวิธีการควบคุมวัชพืชนั้น ชาวบ้านนิยมใช้เกลือทะเล (เกลือเม็ด)

ผสมกับผงซักฟอก ในการฆ่าหญ้า ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นหญ้าขนาดเล็ก และควบคู่ไปกับการใช้จอบขนาดเล็ก ในการถอนหญ้าในแปลงข้าวไร่ ซึ่งการกำจัดวัชพืช ถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก หากไม่เอาหญ้าให้ดี ก็จะทำให้ต้นข้าวไม่เจริญเติบโต เพราะหญ้าไปแย่งธาตุอาหารและบังแสง ดังนั้นผลผลิตข้าวที่แต่ละครอบครัวจะได้ ก็ต้องอาศัยความขยันและจำนวนของสมาชิกในครอบครัว

ไร่หมุนเวียนของชาวลัวะบ้านน้ำเคะ

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งสำหรับการทำไร่ข้าว คือ การสร้างตบหรือที่พักไว้บริเวณไร่ สำหรับการพักผ่อนหลังจากการทำงาน บางครอบครัวที่มีไร่อยู่ไกลจากหมู่บ้าน นิยมไปพักค้างคืนภายในไร่ เพื่อจะได้ไม่เสียเวลาในการเดินทางไปกลับ และมักนำเอาสัตว์เลี้ยงไปเลี้ยงบริเวณที่พัก เช่น ไก่ สุนัข เป็นต้น นอกจากนั้นในช่วงนี้ พืชผักชนิดต่าง ๆ ที่ปลูกไว้ในไร่ข้าว ก็จะมีเจริญเติบโต เช่น ผักกาด ข้าวโพด พริก แตง บวบ ชาวบ้านก็จะนำมาบริโภคในครัวเรือน หรือแบ่งปันให้กับเครือญาติหรือเพื่อนบ้าน

ช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนธันวาคม ถือเป็นช่วงของการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยชาวบ้านจะเกี่ยวข้าวที่สุกเหลืองก่อน ซึ่งอาจเป็นพันธุ์ข้าวคอก ที่โตไวกว่าข้าวปี และทยอยเกี่ยวไปเรื่อย ๆ จนหมดแปลง จากนั้นจึงทำการตากข้าวไว้ประมาณ 7 วัน หรืออาจน้อยกว่า ซึ่งขึ้นอยู่กับปริมาณแสงแดด เพราะในช่วงดังกล่าวในพื้นที่บ้านน้ำเคะ จะมีสภาพภูมิอากาศที่หนาวเย็นทั้งวัน ทำให้แสงแดดมีน้อย หลังจากที่ได้ตากข้าวเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะช่วยกันขนข้าวมากองรวมกันเพื่อรอการตีข้าว ก่อนที่จะช่วยกันแบกข้าวไปไว้ที่ยุ้งฉางของตนเอง ซึ่งการขนข้าวจากไร่มาไว้ที่บ้านจะใช้เวลาแตกต่างกัน เช่น ระยะทาง จำนวนแรงงาน และความยากง่ายของแต่ละพื้นที่

หลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวและขนมาไว้ที่บ้านเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะร่วมกันประกอบพิธีสู่ขวัญข้าว เพื่อเป็นการขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ช่วยดูแลรักษาผลผลิตในไร่ จนสามารถเก็บเกี่ยวข้าวมาบริโภคในครัวเรือนได้ และรวมถึงแต่ละครอบครัวจะช่วยกันไปแบกเอากิ่งไม้เศษไม้ที่ติดกองไว้ในไร่ ตั้งแต่เมื่อครั้งทำการเผาไร่ มาไว้ที่บ้านสำหรับเป็นฟืนในการหุงหาอาหารต่อไป

วิถีชีวิตและวิธีการผลิตของชาวบ้านน้ำเคะ ในช่วงเวลาของแต่ละปี จะหมุนเวียนอยู่อย่างนี้ และช่วงเวลาที่เหลือ บางคนก็อาจจะไปทำงานรับจ้าง เช่น ไปรับจ้างหยอดข้าวโพด หักข้าวโพดให้กับชาวม้ง หรือคนพื้นเมือง บ้าง หรือไปทำงานรับจ้าง ๆ อื่น ๆ พอถึงช่วงของการเพาะปลูกก็จะกลับมาที่บ้าน เพื่อ

ช่วยกันทำไร่หมุนเวียนอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งถือได้ว่าวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชาวลัวะบ้านน้ำแคะมีความผูกพันและเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4. องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร

4.1 องค์ความรู้ในเรื่องของอาหารและยา

องค์ความรู้พื้นฐานทั่วไปที่ไม่ใช่แค่กลุ่มชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่ง ก็คือ องค์ความรู้ในเรื่องของอาหารและยา เช่นเดียวกันกับชาวลัวะบ้านน้ำแคะ ที่ได้ตั้งถิ่นฐานและอยู่อาศัยในพื้นที่มานานหลายชั่วอายุคน การเรียนรู้เรื่องพืชผักที่มีอยู่ในพื้นที่ว่า พืชชนิดใดบ้างที่กินได้ อะไรกินไม่ได้ พืชและสัตว์แต่ละชนิดมีคุณหรือโทษอย่างไร และพืชแต่ละชนิดควรกินส่วนไหน กินอย่างไร พืชอะไรที่เป็นยา แก้กโรคอะไร เป็นต้น โดยปกติแล้ว ผู้หญิงถือมีบทบาทสำคัญในเรื่องของการหาอาหารและยาเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยในชีวิตประจำวัน โดยส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ จากยายสู่แม่ เป็นต้น รวมถึงหมอสุมไพร หมอผี ผู้ประกอบพิธีกรรม

ในการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับพืชที่สามารถนำมาปรุงเป็นอาหารในพื้นที่ของบ้านน้ำแคะ ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ในป่าเขาหรือตามริมลำห้วย พบว่ามีประมาณ 50 กว่าชนิด และพืชที่ชาวบ้านนำมาปลูกไว้ในบริเวณบ้าน มีมากกว่า 40 ชนิด ซึ่งพืชผักพื้นบ้านที่นำมาบริโภคนั้นมีความแตกต่างกันออกไปตามฤดูกาล โดยสามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

พืชผักที่หาได้จากป่า/ลำห้วย

หอยกกล้วย บอน ผักหวานป่า ผักกูด หัวปลี มะกอกป่า ผักแปม ผักฮาก มะระขี้นก มะลิ้นไม้ มะพุด เห็ดแดง เห็ดหาด เห็ดกูด เห็ดไข่ห่าน เห็ดเหลียง เห็ดโคน เห็ดขอนขาว เห็ดหูหนู เห็ดแก่น เห็ดตับเต่า เห็ดลม ผักเสี้ยว ผักคืด ผักเผ็ด ผักหนอก ผักนัว หน่อห้วย เต่า ไก ผักขม มะขามป้อม มะม่วงป่า ผักหนาม มะเขือพวง จะค่าน มะหลอด มะเดื่อ มะกือ ผักขี้ฮั่น ผักพา ผักส้มป่อย หน่อไผ่ตง หน่อขม หน่อขาง หน่อบง ผักคำลึง เพี้ยฟาน ผักชีล้อม มะส้มพุด หัวระแอน (กระชาย) ผักม้วนหมู กระถิน ฯลฯ

พืชผักที่ปลูกไว้บริเวณบ้านและภายในไร่หมุนเวียน

ผักกาด ผักขี้นูด บวบ ฟักทอง แดง ผักขี้ฮั่น มะเขือ มะระ โหระพา ขอดคำลิง ใบชะพลู ชะอม ผักไผ่ ต่าง เผือก มันแกว มันพร้าว มันเทศ ผักชี ตะไคร้ ข่า จิง ขมิ้น มะม่วง มะขาม ขนุน มะนาว มะเขือ ถั่ว งา กล้วย กระเพรา ดอกแค ข้าวโพด อ้อย มะละกอ พริก น้ำเต้า ยาสูบ ผักปิ้ง มะเขือส้ม ข้าวฟ่าง ฯลฯ

นอกจากพืชผักที่ชาวบ้านนำมาปรุงเป็นอาหารแล้ว ยังมีอาหารที่เป็นสัตว์ ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ ซึ่งสามารถจำแนกประเภทได้ ดังนี้

สัตว์บก/สัตว์ป่า

รดควน มดส้ม มีม ฝิ่ง ต่อ แตน จิ้งหรีด หนู งู นกชนิดต่าง ๆ กระรอก กระแต กระต่าย ไก่ป่า หมูป่า
แก้ง กวาง ลิ่น แลงเม่า แมงมัน เห็น บ้าง ฯลฯ

สัตว์น้ำ/สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ

งอย อีปุ่น ลูกอีซอด หอย กุ้ง ปลาชิว ปลาสวาย ปลามัน ปลาตืดหิน ปลาหนัง ปลาไหล ปลาจี่เข้หีหมู
ปลาฝา ปลามันมุด ปลาปักแคง กบ เขียด อึ่ง ปลาหิม ปลาขาว ฯลฯ

พืชผักที่นำมาปรุงเป็นยาสมุนไพรเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย เช่น ตะไคร้ นำมาต้มเพื่อบรรเทาอาการ
เจ็บคอ ข่า ใช้ทากลากเกลื้อน กระเทียมให้ทาแก้ปวดฟัน ทากลากเกลื้อน หญ้าเอ็นยืด ใช้ราก ใบ นำมาทุบ
นวดเวลาปวดเมื่อย ใช้ประคบแก้ไขข้อ แก้เจ็บข้อ แก้เอ็นตึง ผักกูด ใช้รากต้ม แก้โรคเจ็บข้อ โรคเกาต์ ยอด
นำมาปรุงอาหารได้ เช่น ผัก แกง ต้ม ลวกจิ้ม น้ำพริก เป็นต้น

คุณค่าด้านประโยชน์ใช้สอย

พืชผักพื้นบ้านหลายชนิดที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในด้านเครื่องมือเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน
เช่น นำหวายมาสานเป็นเสื่อ นำต้นไผ่มาจักสานเป็นเสื่อ กระบุง กระด้ง ตะกร้า อุปกรณ์จับสัตว์น้ำ ดักสัตว์
ตอมักข้าว ผลไม้เต้าแห้ง นำมาใส่น้ำดื่ม ใบต้นตำบใช้ฆุงหลังคา หญ้าคาใช้ฆุงหลังคา นำเอาเถาวัลย์มาทำ
เป็นเชือกมัดสิ่งของเครื่องใช้ นอกจากนั้นยังนำมาเป็นอาหารของสัตว์เลี้ยง เช่น บอน หววกกล้วย นำมาเป็น
อาหารให้หมู ไก่ เป็นต้น

คุณค่าด้านประเพณีความเชื่อและพิธีกรรม

การบริโภคผักพื้นบ้านของชาวลัวะบ้านน้ำแคะ มีความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องกับ พืชผักบางชนิดถูกห้าม
บริโภคในคนบางกลุ่ม โดยมีความเชื่อว่า หากกินเข้าไปแล้วจะเกิดโทษ และพืชผักบางชนิดก็เป็นประโยชน์
เช่น ในกลุ่มของแม่ลูกอ่อน หรือหญิงมีครรภ์หรือผู้ที่กำลังเจ็บป่วย เป็นต้น เช่น มีความเชื่อกันว่าหากแม่ลูก
อ่อนกินหัวปลีจะทำให้มีน้ำนมมาก กินผักปิ้ง จะทำให้คลอดลูกง่าย แต่ถ้าเป็นคนมีคาถาอาคม เมื่อกินเข้าไป
แล้วคาถาจะเสื่อม เป็นต้น

คุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ

พืชผักที่เกิดขึ้นในป่าธรรมชาติ นอกจากชาวบ้านจะไปเก็บมาเพื่อบริโภคในครัวเรือนแล้ว หาก
พืชผักมีจำนวนมาก ก็สามารถที่จะนำไปขายเป็นรายได้ให้กับครอบครัวอีกทางหนึ่ง เช่น ในช่วงฤดูฝน เห็ด
ป่าจะขึ้นจำนวนมาก เช่น เห็ดขาว เห็ดแดง เห็ดแสด เห็ดโคน เห็ดขอนขาว ชาวบ้านไปหาแล้วนำมาขาย
ให้กับชาวบ้าน ทั้งในระดับหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน หรือพืชผักจำพวกหน่อหวาย ตำบ ก็สามารถที่จะหา
จำหน่ายเป็นรายได้เสริมได้เช่นกัน

4.2 องค์ความรู้ในเรื่องของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร

4.2.1 เทคนิคการคัดเลือกพื้นที่การทำไร่ข้าว

ก่อนที่จะเริ่มทำการเพาะปลูกข้าวไร่ ชาวบ้านจะคัดเลือกแปลงป่าไร่เหล่าที่มีอายุแก่ เช่น
ปล่อยให้เป็นไร่เหล่ามาแล้ว 6 - 7 ปี ซึ่งถือว่าเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุด ซึ่งป่าเหล่าดังกล่าว

ถือเป็นสมบัติของแต่ละครัวเรือน ซึ่งได้มีการบุกเบิกและทำกินติดต่อกันมาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ และถูกแบ่งพื้นที่ให้กับลูก ๆ เมื่อแต่งงานแล้วไปมีครอบครัวใหม่ จากนั้นก็จะตรวจดูว่าบริเวณไร่เหล่าและพื้นที่ใกล้เคียง มีรูลูหรือรูตุนมากหรือน้อย ถ้าหากพบว่ามีรูลูหรือรูตุนมาก ชาวบ้านก็จะไม่ถางไร่ เนื่องจากว่าหูลูและตุนจะเป็นตัวปัญหาที่จะไปกัดกินผลผลิตและคันข้าวในแปลงไร่หมุนเวียน แต่หากสำรวจแล้วว่า มีปริมาณรูลูหรือตุนจำนวนที่น้อย พอที่จะรับมือได้ ก็จะนัดกับเครือญาติหรือเพื่อนบ้านเพื่อมาถางไร่ เพื่อเตรียมการเพาะปลูกต่อไป ส่วนในด้านปริมาณการทำไร่ข้าวจะมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับการคาดเดาว่าจะได้ข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี และจำนวนแรงงานในครอบครัว

4.2.2 เทคนิคการสังเกตคุณภาพดิน

นอกจากจะมีการสำรวจแปลงไร่หมุนเวียนว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การสังเกตคุณภาพของดิน ว่ามีความอุดมสมบูรณ์หรือไม่ โดยจะใช้วิธีการขุดหน้าดินขึ้นมาดู หากหน้าดินมีสีดำและมีความลึกประมาณ 1 คืบ ถือว่าใช้ได้ เหมาะแก่การปลูกพืช นอกจากนั้นยังต้องดูว่าบริเวณพื้นที่ดังกล่าวมีความสูงมากหรือสูงน้อย เพื่อที่จะได้เลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวให้มีความเหมาะสมกับพื้นที่

4.2.3 เทคนิคการถางไร่ เผาไร่

เมื่อคัดเลือกพื้นที่สำหรับการปลูกข้าวได้แล้ว แต่ละครัวเรือนก็จะพากันไปถางไร่ โดยการถางไร่จะเริ่มตั้งแต่ตอนล่างของแปลงไร่ข้าว แล้วจะถางไปเรื่อย ๆ จนถึงบนสุด โดยจะถางเป็นแนวยาว ซึ่งการถางไร่ จำเป็นต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก ดังนั้นชาวบ้านจึงอาศัยการช่วยเหลือเอามือเอแรงกัน โดยเสร็จจากไร่คนใด ก็ย้ายไปช่วยอีกครอบครัวหนึ่ง หมุนเวียนกันไป ทั้งนี้การถางไร่ เผาไร่ต้องให้ทันต่อเวลา เพราะหากถางไร่ช้า ก็จะทำให้เศษใบไม้ กิ่งไม้ ไม่แห้ง ทำให้เผาไม่หมด ซึ่งจะส่งต่อจำนวนวัชพืชในไร่ข้าวในอนาคตได้

หลังจากที่ถางไร่กันเสร็จหมดแล้ว ชาวบ้านจะตากไร่ไว้ประมาณ 1 เดือน เพื่อให้ใบไม้ เศษไม้แห้ง จากนั้นจึงจะมีการนัดกันอีกครั้งหนึ่ง เพื่อช่วยกันเผาไร่ ซึ่งการเผาไร่ชาวบ้านแต่ละคนต้องเตรียมเครื่องมืออุปกรณ์มาด้วย เช่น ถังบรรจุน้ำ (ส่วนใหญ่จะใช้เครื่องพ่นยาแบบสะพายหลัง) อุปกรณ์ดับไฟ เช่น ไม้กวาด กิ่งไม้สควมครวมกัน และเมื่อทุกคนมาพร้อมกันแล้ว จะช่วยกันทำแนวกันไฟอีกรอบหนึ่ง หลังจากเจ้าของแปลงไร่ข้าวได้ทำไว้ก่อนหน้านี้แล้ว ทั้งนี้เพื่อเป็นการเช็ดความพร้อมอีกครั้งนี้ เพื่อไม่ให้ไฟลุกลามไปติดกับผืนป่าที่อยู่ใกล้ ๆ รวมถึงไม่ไปติดไร่ของคนอื่น จากนั้นจึงเป็นการเผาไร่ โดยอาศัยการสังเกตของทิศทางลมว่าไปทิศทางใด ก็จะจุดไฟเผาไปในทิศทางนั้น ๆ เพื่อที่จะให้ลมช่วยพัดให้ไฟลุกลามเร็วขึ้น และเศษใบไม้ไหม้หมดเร็ว ๆ

เมื่อเผาไร่จนไหม้หมดแล้ว ทุกคนก็จะเดินทางกลับ ส่วนเจ้าของแปลงไร่ข้าวอาจจะอยู่ต่อเพื่อที่เก็บเศษไม้ที่ยังไหม้ไม่หมด นำมากองเพื่อเผาอีกรอบหนึ่ง เรียกว่า “การกวาดไร่” และเศษกิ่งไม้ที่มีขนาดใหญ่ บางส่วนก็จะนำมาทำเป็นรั้ว เพื่อป้องกันไม่ให้สัตว์เลื้อยหรือสัตว์ป่าเข้ามาภายในไร่ เช่น วัว ควาย หมูป่า เก้ง กวาง เป็นต้น

4.2.4 เทคนิคการควบคุมและกำจัดวัชพืช

วัชพืชและโรคพืช ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อระบบการผลิตข้าวไร่ เนื่องจากหากมีวัชพืชเกิดขึ้นมาก ก็จะส่งผลต่อปริมาณผลผลิตข้าวที่จะได้ ดังนั้น ชาวบ้านแต่ละครอบครัวต้องดูแลเอาใจใส่แปลงไร่ข้าวเป็นอย่างมาก โดยเกือบทุกวันชาวบ้านจะใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในไร่ข้าว ซึ่งเทคนิคที่ชาวบ้านใช้ในการควบคุมวัชพืชหรือกำจัดวัชพืชมีด้วยกัน 2 อย่างด้วยกัน คือ

1. การใช้เกลือผสมกับผงซักฟอกพ่น โดยมีอัตราส่วนดังนี้ เกลือ 1 กิโลกรัม ค่อน้ำ 10 ลิตร ผงซักฟอก 1 ช้อน ซึ่งการใช้ผงซักฟอก จะช่วยให้เกิดความถี่เวลาที่พ่นเกลือ ซึ่งการพ่นเกลื่อดังกล่าว วัชพืชที่เป็นต้นเล็ก ๆ จะเหี่ยวเฉาและตายในที่สุด ส่วนวัชพืชที่ต้นใหญ่แล้ว จะไม่ตาย ชาวบ้านก็ใช้วิธีการอีกแบบหนึ่ง คือ การใช้จอบเล็ก ๆ สับหญ้าให้ตาย ซึ่งเรียกว่า การสักรั้ว

2. การใช้วิธีการสักรั้ว หมายถึง การใช้จอบที่มีขนาดเล็ก ซึ่งภาษาลัวจะเรียกว่า “แวก” ในการถางหญ้าที่รูดตายจากการพ่นเกลือ ซึ่งการเอาหญ้าไร่ข้าว ส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ส่วนผู้ชายจะใช้เวลาในช่วงนี้ออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่ เพื่อนำรายได้มาจุนเจือครอบครัว หรือบางครั้งครอบครัวที่ไม่ได้ไปทำงาน ก็จะออกไปทำงานในไร่ข้าวเช่นกัน

4.4 ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ปรากฏในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี และวิถีปฏิบัติ

การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในเรื่องที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ทั้งในส่วนของวิถีชีวิต วิธีการผลิต และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในอดีตความเชื่อในเรื่องสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก และทุกคนในหมู่บ้านต่างให้ความนับถือ เช่น ความเชื่อในเรื่องผี ซึ่งมีด้วยกันหลายอย่าง เช่น ในระดับครัวเรือน ก็จะมีการนับถือผีบ้าน ผีเรือน ระดับเครือญาติก็จะนับถือเจ้าผี หรือผีบรรพบุรุษ ผีประจำตระกูล และในระดับชุมชนก็จะนับถือผีบ้านผีเมือง ส่วนผีที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านก็จะนับถือ ผีป่า ผีเขา ผีป่าต้นน้ำ ผีไร่ ผีเจ้าที่ เป็นต้น

หากแต่ช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาประมาณ 10 ปี ได้มีกลุ่มผู้นับถือศาสนาคริสต์ เข้ามาเผยแพร่ศาสนา และได้มาชักชวนให้ชาวบ้านหันไปนับถือ โดยให้เหตุผลว่าการนับถือศาสนาคริสต์ไม่ต้องเลี้ยงผีใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะมีแต่พระเยซูเท่านั้นที่จะช่วยได้ นอกจากนั้นการเลี้ยงผี ยังต้องเสียค่าใช้จ่ายในหลาย ๆ ด้าน เช่น ไก่ หมู เงินทอง และในแต่ละปี ต้องประกอบพิธีกรรมหลายครั้ง ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านเกือบครึ่งหมู่บ้านหันไปนับถือศาสนาคริสต์ ส่งผลให้การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ มีผู้เข้าร่วมพิธีกรรมน้อยลง

ในส่วนของชาวบ้านที่ยังคงนับถือศาสนาพุทธและนับถือผี ก็ยังคงยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งในส่วนของผีในระดับครอบครัว เครือญาติ และระดับหมู่บ้าน เช่น การเลี้ยงผี โดยมีความเชื่อร่วมกันว่า เป็นการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มาดูแลปกป้องไร่นาของตน โดยเริ่มต้นจากการเลี้ยงผีไร่ (พิธีปลุกเสก) เพื่อเป็นการขอยกเจ้าป่าเจ้าเขา ตลอดจนวิญญาณต่าง ๆ ที่สิงสถิตอยู่ในไร่เหล่า ที่ยอมให้ชาวบ้านทำกินในแต่ละปี พร้อมกับอ้อนวอนขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองดูแลผลผลิตในไร่ข้าวให้มี

ความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองดูแลลูกหลานและเจ้าของไร่ให้มีสุขภาพแข็งแรง ซึ่งการทำพิธีดังกล่าว ชาวบ้านจะร่วมกันประกอบพิธีภายในหมู่บ้านก่อน จากนั้นแต่ละครอบครัวก็จะไปทำพิธีที่ไร่ข้าวของตัวเองอีกรอบหนึ่ง

พอหลังจากที่เก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวและพืชผักอื่น ๆ และขนกลับมายังหมู่บ้านเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมตามความเชื่ออีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าพิธีกินคอกแดง ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ต้องการขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยคุ้มครองดูแลรักษาข้าวกล้าในไร่นาได้เก็บเกี่ยวผลผลิต นอกจากนั้นยังเป็นการเชิญเจ้าป่าเจ้าเขา ให้กลับไปสิงสถิตในไร่ข้าวอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังที่เคยได้เชิญให้ออกไปอยู่ที่อื่นเมื่อครั้งแล้วถางไร่ในครั้งแรก

การประกอบพิธีกรรม จะเริ่มจากเจ้าของไร่ข้าวแต่ละคน นำเอาของเช่น ไห้วต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย ไก่ขาว ไก่ดำ อย่างละตัว คอกไม้รูปเทียน เหล้าป่า เพื่อมาขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์บริเวณไร่ข้าวของตนเอง เพื่อเป็นการขอบคุณ รวมถึงเป็นการเชิญขวัญข้าวให้ไปอยู่ในฝูงนางภายในหมู่บ้าน หลังจากที่ทำพิธีเสร็จในไร่เสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะเดินทางกลับหมู่บ้าน เพื่อเข้าร่วมพิธีเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งของเช่น ไห้ว จะประกอบไปด้วยหมู ไก่ เหล้า คอกไม้ รูปเทียน เมื่อทุกคนมาพร้อมกันแล้ว ผู้นำทางความคิดหรือหมอผี จะเริ่มกล่าวเชิญผีเจ้าที่เจ้าทาง ผีที่คอยปกป้องรักษาหมู่บ้าน ผีบรรพบุรุษ ให้มารับทราบว่ บัดนี้ลูกหลานได้เก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จแล้ว และในวันนี้จึงถือโอกาสมาขอบคุณที่ได้ช่วยคุ้มครองดูแลทำให้ได้ผลผลิตตามที่คาดหวังไว้ จากนั้นชาวบ้านจะนำหมูแล้วนำเลือดหมูมาทายังบริเวณศาลเจ้าที่ เพื่อให้ได้รับรู้หรือชาวบ้านเรียก “อ๊ับเจ้าที่” จากนั้นจึงนำเอาหมูไปชำแหละ แล้วนำไปต้มจนสุก เพื่อนำกลับมาถวายเจ้าที่อีกครั้งหนึ่ง ถือเป็นเสร็จพิธี สำหรับกลุ่มชาวบ้าน วันนี้ถือว่าเป็นวันที่มีความสำคัญ โดยชาวบ้านจะร่วมสังสรรค์กัน โดยเป็นการเดินทางไปตามบ้านเรือนต่าง ๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นฉลองความสำเร็จในการทำไร่ข้าวปีนี้ ซึ่งถือว่าเป็นงานที่หนักและต้องใช้เวลาในไร่ข้าวหลายเดือน วันนี้ทุกคนจึงกินเลี้ยงกันอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ชาย

ดังนั้นเห็นได้ว่า การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ถือเป็นเรื่องที่ชาวบ้านได้ให้ความเคารพนับถือต่อทรัพยากรธรรมชาติ ที่ได้ช่วยทำให้ทุกครอบครัวมีพืชผัก อาหารไว้บริโภคตลอดปี ซึ่งภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้ยึดถือปฏิบัติร่วมกันมา ถือเป็นการที่คนสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

5. การอนุรักษ์และการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านน้ำแคะ 3 ลักษณะ คือ ป่าอนุรักษ์/ป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม และป่าชุมชน ซึ่งป่าอนุรักษ์ประกอบด้วย ป่าขุนน้ำแคะ ซึ่งลำน้ำนี้ได้มีจุดกำเนิดในป่าพื้นที่หมู่บ้านน้ำแคะ ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำ คือ ใช้อุปโภค บริโภค และการจับสัตว์น้ำ

1. ป่าอนุรักษ์

1.1 กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนของบ้านน้ำแคะ เริ่มเมื่อปี พ.ศ. 2535 หลังจากทีคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้าน ต่างเห็นความสำคัญร่วมกันว่า หากไม่มีการอนุรักษ์ผืนป่าไว้แล้ว

ย่อมจะทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็นไร่หมุนเวียนเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น จึงได้ร่วมกันกำหนดแนวเขตป่าไว้ในหลายระดับ เช่น ป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน ป่าพิธีกรรม ป่าต้นน้ำ และป่าใช้สอยหรือป่าไร่หมุนเวียนเป็นต้น โดยมีการจัดตั้งกฎระเบียบเข้ามาควบคุม การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์

ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 บ้านน้ำแคะ ได้รับงบประมาณจัดสร้างประปาภูเขา จึงมีการทำประชาคมชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำดังกล่าว เพื่อป้องกันไม่ให้ใครเข้าไปทำลายและใช้ประโยชน์ และให้ชาวบ้านช่วยกันต่อน้ำจากลำน้ำแคะบริเวณป่าอนุรักษ์มาใช้ภายในหมู่บ้าน โดยมีการจัดตั้งกฎระเบียบและคณะกรรมการประปาหมู่บ้านเข้ามากำกับ โดยให้ป่าชุมชนน้ำแคะเป็นป่าอนุรักษ์ และจัดสรรพื้นที่ป่าอื่น ๆ เป็นป่าชุมชน ที่คนในชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้

1.2 ขนาดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ประมาณ 1,200 ไร่

1.3 แนวอาณาเขตป่าอนุรักษ์

- ทิศเหนือ ติดกับ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
- ทิศใต้ ติดกับ พื้นที่ป่าไร่หมุนเวียนบ้านน้ำแคะ
- ทิศตะวันออก ติดกับ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
- ทิศตะวันตก ติดกับ ป่าชุมชนและไร่หมุนเวียนบ้านน้ำแคะ

1.4 กฎระเบียบของหมู่บ้าน

- ห้ามทำไร่หรือตัดต้นไม้บริเวณขุนน้ำโดยเด็ดขาด
- หากผู้ใดฝ่าฝืนตัดต้นไม้บริเวณขุนน้ำ มีโทษปรับคันละ 1,000 – 5,000 บาท

1.5 พันธุ์พืชที่สำคัญในป่าอนุรักษ์

สภาพป่าอนุรักษ์บ้านน้ำแคะ เป็นป่าคงคิปปิ สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ และมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศลาว จึงเป็นผืนป่าที่กว้างใหญ่ พันธุ์ไม้ที่พบในป่าอนุรักษ์ที่สำคัญ คือ

ไม้ยืนต้น ประกอบด้วย ต้นชมพูภูคา ต้นประดู่ ต้นจำปี ต้นมะค่า ไม้ยมหอม

ฯลฯ

พืชสมุนไพร ประกอบด้วย หัวข้าวเย็น ฮ่อสะพายควาย กำลังเสือโคร่ง หล้าถอดบ้อง จุ่มจะลิง จะค่าน แหนดัน ฯลฯ

2. ป่าชุมชน

2.1 กระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชน เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการที่ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ขุนน้ำแคะเอาไว้เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำและป่าอนุรักษ์ โดยมีเป้าหมายไม่ให้มีการตัดไม้บริเวณป่าต้นน้ำ เพื่อป้องกันไม่ให้ปริมาณน้ำต้นทุนที่จะไหลเข้าสู่ระบบประปาหมู่บ้านแห้ง และสามารถใช้ได้ตลอดปี แต่ทั้งนี้ด้วยความที่ชาวบ้านได้อาศัยอยู่ในผืนป่ามานานหลายชั่วอายุคน และวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่า และมีความจำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิต เช่น การนำไม้มาทำฟืน ทำรั้ว การสร้างที่อยู่อาศัย การทำคอกสัตว์

อุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ ฯลฯ จึงได้ร่วมกันกำหนดพื้นที่ป่าอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ติดกับหมู่บ้าน ให้เป็นป่าชุมชน เพื่อเป้าหมายในด้านการใช้สอยทั่วของคนในหมู่บ้านและของชาวบ้าน

2.2 ขนาดพื้นที่ป่าชุมชน โดยประมาณ 969 ไร่

2.3 แนวอาณาเขตป่าชุมชน

- ทิศเหนือ ติดต่อ เขตป่าอนุรักษ์บ้านน้ำแคะ
- ทิศใต้ ติดกับ บริเวณหมู่บ้านน้ำแคะ
- ทิศตะวันออก ติดกับ พื้นที่ไร่นาหมู่บ้านน้ำแคะ และบ้านห้วยโตน
- ทิศตะวันตก ติดกับ พื้นที่ไร่นาหมู่บ้านน้ำแคะ

2.4 กฎระเบียบของหมู่บ้าน (ร่วมกันกำหนดโดยประชาคมหมู่บ้าน)

- ป่าอยู่ คนอยู่ หมู่บ้านมีความสุข
- ผู้ใดทำลายตัดต้นไม้ ปรับตั้งแต่ 500 – 10,000 บาท (ส่งดำเนินคดี)
- จุกไฟเผาป่า ปรับ 500 – 5,000 บาท
- จุกไฟเผาไร่โดยไม่แจ้งกรรมการหมู่บ้าน ปรับ 500 – 5,000 บาท
- ครอบครองไม้ช่วยดับไฟป่าเมื่อถูกร้องขอ ปรับ 500 – 1,000 บาท
- ตัดไม้ในเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนปรับตั้งแต่ 500 – 5,000 บาท

2.5 คณะกรรมการรักษาป่าชุมชน

คณะกรรมการ ที่เป็นแกนนำในการอนุรักษ์ ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. อสม. แม่บ้าน ผู้สูงอายุ เยาวชน จำนวน 30 คน

กิจกรรมดำเนินการ

- จัดเวทีประชุมร่วมกับชาวบ้านในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงแจ้งประกาศทางราชการในด้านการจัดการป่าชุมชน
- ร่วมกันออกกฎระเบียบร่วมกับชุมชนในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ
- สำรวจความเป็นอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติตามวงรอบ
- ร่วมกันทำแนวกันไฟป้องกันไฟป่า
- ตัดสินข้อพิพาทในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่
- รณรงค์การรักษาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

- ประสานความร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมถึงหมู่บ้านรอบข้างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน

- ยังมีการฝ่าฝืนกฎระเบียบในการจัดการป่าชุมชน เช่น การนำเอาวัชพืชรุกรานไปเลี้ยงในพื้นที่ป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ ทำให้แหล่งน้ำไม่สะอาด
- การลักลอบตัดไม้ในบริเวณป่าอนุรักษ์และป่าชุมชน โดยไม่ได้รับอนุญาต ทั้งจากคนในชุมชนและนอกชุมชน
- มีการลักลอบล่าสัตว์ในเขตป่าอนุรักษ์
- หน่วยงานในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้ ยังไม่เข้าใจระบบวิธีการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้เกิดข้อพิพาทในด้านต่าง ๆ เช่น การทำไร่หมุนเวียน

2.6 พันธุ์พืชและสัตว์ที่สำคัญในป่าชุมชน

สภาพป่าอนุรักษ์และป่าชุมชนบ้านน้ำเคระ เป็นป่าคงคิบบ ผสมป่าเต็งรัง มีสภาพผืนป่าค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะบริเวณป่าต้นน้ำ รวมถึงมีพื้นที่ป่าติดกับชายแดนประเทศลาว ทำให้มีผืนป่าที่กว้าง รวมถึงชาวบ้านไม่ค่อยเดินทางเข้าไปในพื้นที่ เนื่องจากกลัวหลงป่าเข้าไปในเขตประเทศลาว ซึ่งพันธุ์ไม้ที่สำคัญ คือ

- ไม้ยืนต้น เช่น ต้นชมพูภูคา ต้นจ๊าปี ต้นเต็ง รัง ต้นมะค่า ต้นสน ต้นประคำ ฯลฯ
- พืชสมุนไพร ประกอบด้วย หัวข้าวเย็น ฮ่อสะพายควาย กำลั้งเสือโคร่ง กระชาย ฯลฯ
- พืชที่นำมาเป็นอาหาร ประกอบด้วย (ภาษาเหนือ) ผักฮาก ผักกูด ผักหนาม ผักหนั๋ง ผักเปาะ ผักหวานป่า ใบบง ใผ่ขาง ต้นตำว หน่อหอย ต้นเขือง กล้วยป่า ฯลฯ
- สัตว์ป่าที่พบในเขตป่าอนุรักษ์และป่าชุมชน (จากการสังเกต รอยเท้า รอยแทะ มูล สัตว์ การพบเห็น จากการบอกเล่า) เช่น เสือ กวาง เก้ง หมูป่า เลียงผา หมี กระรอก กระแต ลิง เขียด นกชนิดต่าง ๆ กระต่าย งู หนู แตน อีเห็น ฯลฯ

2.7 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

- ด้านอาหาร เช่น ยอดผักชนิดต่าง ๆ ใบมะคาง เห็ด สัตว์ป่าหลากหลายชนิด
- ด้านประโยชน์ใช้สอย เช่น สร้างบ้าน ไม้พื้น อุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ
- เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย
- สมุนไพรในการรักษาการเจ็บป่วย
- การศึกษาธรรมชาติ แหล่งพักผ่อนหย่อนใจ เช่น น้ำตก ชมดอกชมพูภูคา เป็นต้น

2.8 ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน

พื้นที่ป่าชุมชนและป่าไผ่หนุมเวียน ถูกแบ่งให้เป็นพื้นที่โครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปหาของป่า ลำตัวได้เหมือนเช่นในอดีต

2.9 ข้อเสนอแนะ

จัดกระบวนการอนุรักษ์ป่าอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ผืนป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น รวมถึงการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานด้านป่าไม้ในพื้นที่ โดยเฉพาะการสำรวจพื้นที่ป่า การจับพิกัด ทั้งในส่วนในพื้นที่ไผ่หนุมเวียน ป่าชุมชน ป่าอนุรักษ์ พื้นที่อยู่อาศัย ให้มีความชัดเจน เพื่อที่จะได้ลดปัญหาข้อขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่หมู่บ้านน้ำเค และ

3. ป่าพิธีกรรม

ป่าพิธีกรรม เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ป่าของชุมชนบ้านน้ำเค และ ซึ่งป่าดังกล่าว มีไว้สำหรับประกอบพิธีกรรมตามเชื่อ เป็นที่ตั้งของหอเจ้าที่ และที่ฝังศพของชาวบ้านที่เสียชีวิต ดังนั้น ป่าพิธีกรรม จึงไม่ค่อยมีใครเข้าไปยุ่งเกี่ยว เนื่องจากมีความเกรงกลัว นอกเสียจากการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น สภาพพื้นที่ป่าค่อนข้างสมบูรณ์ และมีต้นไม้ใหญ่มากมาย รวมถึงสัตว์ป่า ประเภท หนู นก กระต่าย กระรอก ส่วนสัตว์ใหญ่จะไม่ค่อยมี เนื่องจากป่าพิธีกรรมอยู่ติดหมู่บ้าน

6. กระบวนการเรียนรู้ ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในเรื่องการจัดการทรัพยากร

ภายในพื้นที่หมู่บ้านน้ำเค มีสำนักงานโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติตั้งอยู่ โดยเริ่มเข้ามาดำเนินการปลูกป่า ตั้งแต่ปี 2550 ภารกิจหลักของโครงการ คือ การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่รกร้างว่างเปล่าให้กลับมาเป็นผืนป่าอีกครั้งหนึ่ง รวมถึงการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างโครงการกับชาวบ้าน ทั้งในด้านการสร้างความเข้าใจในภารกิจ และขอความร่วมมือในการปลูกป่า

การดำเนินงานในช่วงระยะแรก ไม่ค่อยประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากชาวบ้านต้องสูญเสียพื้นที่ไร่เหล้าของตนเองไป เพื่อที่โครงการจะได้นำไปปลูกป่าทดแทน ซึ่งสร้างความไม่พอใจกับชาวบ้านน้ำเคเป็นอย่างมาก แต่เมื่อได้มีการทำความเข้าใจระหว่างกัน ปัญหาข้อขัดแย้งต่าง ๆ ก็เริ่มดีขึ้น แต่ปัจจุบันชาวบ้านต้องการให้โครงการปลูกป่าแบ่งพื้นที่ให้มีความชัดเจน เพราะไม่ต้องการที่จะสูญเสียป่าไร่เหล้าไปมากกว่านี้ เช่น การจับพิกัดระหว่างพื้นที่ป่าของชาวบ้าน พื้นที่ป่าที่ทางโครงการกันไว้สำหรับเป็นพื้นที่ปลูกป่า เป็นต้น รวมถึงการกำหนดข้อตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

ผลการดำเนินงานของโครงการปลูกป่าจนถึงปัจจุบัน ได้สร้างความเข้าใจให้กับชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการสนับสนุนพันธุ์ไม้ต่าง ๆ เช่น พันธุ์กาแฟ ให้เข้ามาปลูกเสริมในพื้นที่ป่าไร่เหล่าของชาวบ้าน เพื่อเป็นการหาแนวทางร่วมกันในการลดจำนวนของการบุกรุกพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน รวมถึงการสร้างทางเลือกในด้านการประกอบอาชีพให้กับชาวบ้าน ไม่ใช่การทำไร่ข้าวเพียงอย่างเดียว แต่การดำเนินงานของโครงการฯ ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากชาวบ้านยังขาดความเข้าใจในเรื่องของการปลูกกาแฟ รวมถึงการหาแหล่งรับซื้อ ที่ยังไม่มีตลาดรองรับ

ในด้านของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ระหว่างหน่วยงานของรัฐที่ได้เข้ามาให้ความรู้ทั้งในส่วนของการปลูกเสริมป่า การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า การสนับสนุนอุปกรณ์ดับไฟป่า รวมถึงการสร้างฝายชะลอการไหลของน้ำ ถือว่าเป็นประโยชน์กับชาวบ้าน หากแต่ยังขาดความต่อเนื่องในการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐ ซึ่งแต่ละหน่วยงานที่เข้ามามีขาดการประสานงานกัน ทำให้ชาวบ้านขาดโอกาสในการเรียนรู้ รวมถึงหน่วยงานของภาครัฐก็ยังคงปฏิบัติตามแผนกิจกรรมของหน่วยงานของตนเองที่ได้วางไว้เท่านั้น

ขณะเดียวกันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ถือว่าเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด ที่จะเข้ามามีบทบาทสำคัญในทั้งในด้านการพัฒนาสาธารณูปโภคต่าง ๆ ปัญหาภายในชุมชน สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมประเพณี รวมถึงการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หากแต่การดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา มักเน้นการใช้งบประมาณในการสร้างสาธารณูปโภคในด้านต่าง ๆ มากกว่าที่จะสนับสนุนงบประมาณในการจัดการทรัพยากร แต่เมื่อได้มีโครงการวิจัยชาวบ้านเกิดขึ้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เริ่มเห็นความสำคัญของการจัดการทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น โดยการสนับสนุนให้สมาชิก อบต.ของหมู่บ้านน้ำเคระ เข้ามาเป็นทีมวิจัย และนายกองค์การบริหารส่วนตำบลคงพญา ก็เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะที่ปรึกษาให้กับทีมวิจัย รวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการวิจัย ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้น รวมถึงการนำเสนอแนวคิดในการบริหารจัดการทรัพยากร รวมถึงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณในด้านต่าง ๆ ที่ทีมวิจัยได้นำเสนอ เช่น การสร้างฝายชะลอน้ำ เป็นต้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมและสร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำเป็นที่จะต้องมานั่งพูดคุยและดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เพื่อที่จะได้เรียนรู้กระบวนการ สถานการณ์ปัญหาในด้านต่าง ๆ ที่ผ่านเวทีประชาคม หรือการสืบค้นข้อมูลที่มาจากกระบวนการวิจัย ซึ่งจะช่วยให้มีความเข้าใจกันมากขึ้น รวมถึงการหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันต่อไปในอนาคต ทั้งในด้านการพัฒนาและการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

7. แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1. จัดทำเวทีประชาคมระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อที่จะได้รับทราบสถานการณ์ปัญหาที่แท้จริง

2. ลงพื้นที่เพื่อสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

3. หาแนวทางในการแบ่งพื้นที่ป่า ระหว่างพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน พื้นที่ปลูกป่าในโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ และพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของชุมชนให้มีความชัดเจน เพื่อลดปัญหาข้อพิพาทที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งในอดีตชาวบ้านมีป่าไร่มุมนเวียนอยู่ประมาณ 900 ไร่ ปัจจุบันเหลืออยู่ประมาณ 600 ไร่ ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตของชุมชน ทั้งในด้านความอุดมสมบูรณ์ของดิน และปริมาณข้าวที่ไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ซึ่งเป็นผลมาจากการลดลงของวงจรปีในไร่มุมนเวียน ซึ่งแต่เดิมจะปล่อยไร่เหล่าทิ้งไว้ประมาณ 7 -9 ปี แล้วกลับมาเพาะปลูกใหม่ ปัจจุบันเหลือเพียง 2 - 3 ปี เท่านั้น

4. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรเข้ามาสนับสนุนอย่างจริงจัง ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรุกคืบเข้ามาของการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการปลูกข้าวโพด ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ และควรหาแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหาร่วมกับชุมชน ทั้งในระดับหมู่บ้านและตำบล

บทที่ 5

สรุป และข้อเสนอแนะ

1. สรุป

การดำเนินงานวิจัย สามารถตอบวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านน้ำแคะกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และเพื่อศึกษาสถานภาพการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนบ้านน้ำแคะในรอบปี และเพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนมีส่วนร่วม รวมถึงเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ซึ่งวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 ยังไม่บรรลุวัตถุประสงค์เท่าที่ควร เนื่องจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ยังคงมุ่งเน้นการพัฒนาในด้านสาธารณูปโภคมากกว่าการสนับสนุนงบประมาณในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1.1 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและวิถีการผลิตกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ชาวบ้านน้ำแคะ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและมีพื้นที่ทำกินอยู่ในเขตพื้นที่ป่าบนภูเขาสูงมานานหลายชั่วอายุคน ทำให้วิถีชีวิตและวิถีการผลิตจึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในเรื่องของ ดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของชุมชนก็ว่าได้ การที่ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรในพื้นที่ได้ ต้องอาศัยองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ได้มีการสั่งสม สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอาหารและยา ที่คนในชุมชนได้เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากพืชผักที่อยู่ในป่า ตามริมห้วยหรือพื้นที่อื่น ๆ ที่จะนำมาปรุงอาหาร มาทำเป็นยาสมุนไพรเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย ใช้พืชผักเพื่อเป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมตามความเชื่อ รวมถึงเป็นเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น ใช้หญ้าคามางหลังคา ใช้ไม้ไผ่อ่อนมาทำเป็นคอกมัดสิ่งของหรือทำเป็นตะกร้า ชะลอม ฯลฯ หรือองค์ความรู้ที่เป็นส่วนของการผลิต เช่นการทำไร่ข้าวหมุนเวียนเพื่อเพาะปลูกข้าวไร่ และพืชผักต่าง ๆ ซึ่งจะมีรูปแบบวิธีการต่าง ๆ หลายขั้นตอนกว่าที่จะที่ได้ข้าวมาบริโภคในครัวเรือน นับตั้งแต่การคัดเลือกพื้นที่ การแผ้วถางป่า การเผาไร่ การหยอดข้าวไร่ การควบคุมวัชพืช ตลอดจนการเก็บเกี่ยวผลผลิต นอกจากนั้นยังรวมถึงการจัดการทรัพยากร ที่ชาวบ้านมีการจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็น 4 ส่วน คือ พื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่ไร่หมุนเวียน และพื้นที่อยู่อาศัย

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิต วิถีการผลิตของชาวบ้านน้ำแคะ มีความสัมพันธ์กับการอยู่ร่วมกับธรรมชาติมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และได้พยายามเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับผืนป่าท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในด้านนโยบายของรัฐ เช่น การถูกจำกัดพื้นที่ การลดลงของพื้นที่ป่า และปัญหาในการพัฒนาที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของคนในชุมชน

2. สถานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่และการใช้ประโยชน์

2.1 พื้นดิน

ลักษณะดินของบ้านน้ำแคะ ส่วนใหญ่เป็นดินลูกรัง หน้าดินมีความตื้น เนื่องจากเป็นดินที่อยู่บนภูเขาสูง คุณภาพดินไม่เหมาะสมกับเพาะปลูกพืชมากนัก แต่ก็มีบางพื้นที่ที่ดินค่อนข้างสมบูรณ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณตามริมห้วยน้ำแคะ และพื้นที่ลาดเชิงเขา

การใช้ประโยชน์และความเหมาะสม การใช้ประโยชน์ในที่ดินของชาวบ้านน้ำแคะ ส่วนใหญ่จะใช้เพื่อการเพาะปลูก โดยเฉพาะการปลูกข้าวไร่ เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จ จะปล่อยให้พื้นที่ปลูกข้าวไร่เป็นไร่เปล่า เพื่อให้ดินไม้เจริญเติบโตอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 5 -7 ปี ก่อนที่จะหมุนเวียนกลับมาทำไร่ข้าวอีกรอบหนึ่ง นอกจากนั้นยังมีการใช้ประโยชน์ในการสร้างเป็นที่อยู่อาศัย โดยการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ชาวบ้านนิยมสร้างบ้านบนสันเขา และกันพื้นที่บางส่วนให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชนและป่าใช้สอย

ความเสื่อมโทรมและผลกระทบ ความเสื่อมโทรมในพื้นที่ยังถือว่าไม่ผลกระทบมากนัก เนื่องจากรูปแบบการผลิตของชาวบ้านยังคงเป็นการปลูกข้าวไร่และพืชผักท้องถิ่น ไว้สำหรับการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ยังไม่มีระบบการปลูกพืชเศรษฐกิจเข้ามาในพื้นที่ รวมถึงการกำจัดวัชพืชในไร่ข้าว ยังคงอาศัยองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การใช้เกลือในการพ่นฆ่าวัชพืช รวมถึงการใช้จอบเสียมสำหรับดายหญ้าในไร่ข้าว แต่ก็จะมีบางพื้นที่ที่มีผลกระทบ เช่น การเกิดดินโคลนถล่มบริเวณทางเข้าหมู่บ้าน ซึ่งมีการตัดถนนเข้าหมู่บ้าน ทำให้หน้าดินทรุดตัวเป็นบางจุด ก่อให้เกิดการสัญจรไปมาในช่วงฤดูฝนค่อนข้างยาก

การถือครองกรรมสิทธิ์ พื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านอยู่เขตพื้นที่ป่า ซึ่งหน่วยงานราชการอ้างว่าเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ แต่ชาวบ้านได้อาศัยอยู่ในพื้นที่มานาน ทำให้ยังเกิดปัญหาข้อพิพาทกันอยู่ ซึ่งในปัจจุบัน ชาวบ้านยังไม่มีเอกสารสิทธิการถือครองที่ดิน เพียงแต่ใช้เป็นพื้นที่ทำกินเท่านั้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวชาวบ้านอยากให้มีการปักปันที่ดินให้ชัดเจน เพื่อที่จะไม่ให้เกิดปัญหาในด้านบุกรุกพื้นที่ป่าในอนาคต

2.2 พื้นน้ำ

บ้านน้ำแคะ ถือเป็นหมู่บ้านต้นน้ำ ซึ่งมีความสำคัญต่อปริมาณน้ำต้นทุนในกลุ่มน้ำว้าและแม่น้ำน่าน โดยในพื้นที่มีลำห้วยหลายสาย เช่น ลำน้ำแคะ ห้วยหลิ่ง ห้วยควาย ห้วยโรงและห้วยตะไกร้ การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ คือ การใช้น้ำจากลำน้ำแคะมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคในชุมชน โดยการใช้ระบบประปาภูเขา นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ที่ชาวบ้านนิยมปล่อยทิ้งไว้ให้หากินเองในป่า รวมถึงยังเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่าง ๆ กุ้ง หอย ปู ปลา ซึ่งชาวบ้านสามารถไปจับสัตว์น้ำมาเพื่อมาทำเป็นอาหารได้

ในส่วนของความเสื่อมโทรมและการเปลี่ยนแปลง พบว่า มีบางลำห้วยที่ปริมาณน้ำในฤดูแล้ง มีปริมาณน้ำน้อยลง เนื่องจากน้ำได้ไหลซึมลงไปในพื้นดิน แต่จะไปไหลออกด้านล่างของ

หมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์มากนัก นอกจากนั้นยังมีบางลำห้วยที่ช่วงหน้าฝนมีตะกอนดินไหลมาทับถมลำห้วย ทำให้ลำห้วยตื้นเขินในบางจุด

2.3 ป่าไม้

ชาวบ้านได้มีการจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็น 4 ส่วนด้วยกัน คือ ป่าอนุรักษ์ ป่าพิธีกรรม ป่าชุมชนและป่าสำหรับเป็นพื้นที่ทำกิน สภาพพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ยังถือว่ามีความอุดมสมบูรณ์อยู่ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ พันธุ์ไม้ที่พบส่วนใหญ่ เป็นพันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่ในป่าดงดิบ โดยเฉพาะต้นชมพูภูคา ซึ่งเป็นต้นไม้ที่หายากและมีชื่อเสียง ซึ่งในพื้นที่จังหวัดน่าน สามารถพบได้ในพื้นที่ป่าดงดิบในเขตภูเขาสูงเท่านั้น ซึ่งต้นชมพูภูคาจะมีดอกที่สวยงาม ขณะที่ป่าชุมชน ถือเป็นป่าที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น การเก็บหาของป่า การนำไม้มาสร้างบ้าน หาฟืน ถ่าน ไม้ ส่วนป่าพิธีกรรม จะเป็นสถานที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เช่น การเลี้ยงผีเมือง เป็นป่าสำหรับฝังศพ เป็นต้น ดังนั้นในพื้นที่ดังกล่าวจะมีต้นไม้ขึ้นปกคลุมอยู่จำนวนมาก เนื่องจากไม่มีใครกล้าเข้าไปในพื้นที่มากนักหากไม่จำเป็น ส่วนพื้นที่ป่าสำหรับกินไว้เป็นพื้นที่ทำกิน หรือเรียกว่า ไร่เหล้า ชาวบ้านจะหมุนเวียนทำไร่ในพื้นที่ดังกล่าวตามวงรอบ โดยป่าผืนนี้ถือว่าเป็นสมบัติที่ตกทอดกันมาของแต่ละครอบครัวที่เคยทำมากินในพื้นที่มาก่อน

ด้านการบริหารจัดการป่า ชาวบ้านได้ร่วมกันตั้งกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การห้ามตัดไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ก่อนที่จะตัดไม้ในพื้นที่ป่าชุมชนต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการก่อน หรือแม้แต่การให้สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การดับไฟป่า การจัดทำแนวกันไฟ การปลูกป่า เป็นต้น

3. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ มีหลายด้านด้วยกันคือ เป็นทั้งแหล่งอาหารและยาสมุนไพรของชุมชน เช่น การเก็บพืชผักจากป่า แหล่งน้ำ การจับสัตว์ป่า สัตว์น้ำ สำหรับการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น แต่ในบางครั้งก็นำไปของป่าออกไปจำหน่าย เช่น เห็ด หน่อหวาย เป็นต้น นอกจากจะเป็นแหล่งอาหารและยาสมุนไพรแล้ว ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์ในด้านการจัดสรรเป็นพื้นที่ทำกิน โดยเฉพาะการปลูกข้าวไร่และพืชผักต่าง ๆ รวมถึงการกำหนดพื้นที่ให้เป็นป่าต้นน้ำสำหรับไว้อุปโภคบริโภคในชุมชน รวมถึงการใช้ไม้เพื่อนำมาสร้างบ้านเรือน สิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ รวมถึงเป็นแหล่งหาฟืนในการหุงหาอาหาร เป็นต้น หากกล่าวโดยภาพรวมแล้ว ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าค่อนข้างมาก เพราะถือว่าทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า ถือเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของคนในชุมชน มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4. การอนุรักษ์ทรัพยากร

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของบ้านน้ำแคะ ในด้านการบริหารจัดการป่าไม้ ชาวบ้านได้แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 4 แปลง คือ ป่าต้นน้ำ/ป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน ป่าพิธีกรรมและป่าสำหรับการเพาะปลูก โดยมีการตั้งกฎระเบียบเข้ามาควบคุม ในส่วนของทรัพยากรทางด้านแหล่งน้ำ ได้มีการกำหนด

พื้นที่แหล่งน้ำบางช่วง เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา โดยอาศัยกฎระเบียบและขอความร่วมมือกับคนในชุมชนในการอนุรักษ์พันธุ์ปลา แต่แหล่งน้ำบางช่วงหรือบางลำห้วย ชาวบ้านก็สามารถที่จะไปจับสัตว์น้ำ และพืชผักต่าง ๆ ได้ตามปกติ ส่วนในด้านสัตว์ป่า โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ชาวบ้านได้มีการห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด แต่ก็ยังมีการฝ่าฝืนข้อห้ามอยู่บ้าง ทั้งจากคนในชุมชนและนอกชุมชน ทำให้สถานการณ์สัตว์ป่าก่อนที่จะทำโครงการวิจัย ได้อพยพหนีเข้าไปยังฝั่งประเทศลาว แต่ภายหลังได้มีการศึกษาวิจัยและการออกกฎระเบียบขึ้นมา สัตว์ป่าบางส่วนก็เริ่มกลับเข้าอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เช่น เก้ง กวาง หมู หนูป่า เป็นต้น

5. องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร

วิถีการดำเนินชีวิตและวิถีการผลิตของชาวลัวะบ้านน้ำแคะ ซึ่งได้ตั้งถิ่นฐานอยู่บนภูเขาสูงในพื้นที่มานานหลายชั่วอายุคน ทั้งนี้ต้องอาศัยการเรียนรู้ในการที่จะอยู่ท่ามกลางป่าเขาที่ห่างไกล การเรียนรู้ที่สืบทอดกันมา ได้สั่งสมเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านการดำรงชีวิต และระบบการผลิต เช่น องค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยารักษาโรค ว่าพืชชนิดใดกินได้ ชนิดใดกินไม่ได้ และต้องกินส่วนไหน เช่น กิ่ง ก้าน ใบ พืชชนิดใดบ้างที่เป็นยา แก้วโรคะอะไร ใช้อย่างไร เป็น ซึ่งผืนป่าในพื้นที่ของหมู่บ้าน มีพืชผักที่ขึ้นอยู่หลากหลายชนิด สามารถที่จะนำมาปรุงเป็นอาหาร และสามารถนำมาขายเป็นรายได้เสริมได้ เช่น เห็ด หน่อหวาย หน่อไม้ เป็นต้น และบางชนิดก็สามารถนำมาเป็นอาหารของสัตว์ได้ เช่น หอยกกล้วย บอน และบางชนิดก็สามารถนำมาเป็นเครื่องจักสาน เครื่องใช้ต่าง ๆ ได้ พืชผักบางอย่างก็นำมาเป็นส่วนประกอบของพิธีกรรม

นอกจากความรู้และภูมิปัญญาในเรื่องของการดำรงชีพในชีวิตประจำวันแล้ว องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะการทำไร่ข้าว ก็มีเทคนิควิธีการต่าง ๆ มากมายหลายขั้นตอน ตั้งแต่การคัดเลือกพื้นที่สำหรับปลูกข้าว โดยเริ่มตั้งแต่การสำรวจพื้นที่ว่าดินมีความอุดมสมบูรณ์หรือไม่ ในพื้นที่มีรุหน รุฒุนมากน้อยเพียงใด หากมีมากก็จะส่งผลต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว รวมถึงการคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ เช่น พื้นที่ที่จะปลูกข้าวมีแสงแดดเพียงพอหรือไม่ ทิศทางลมเป็นอย่างไร เพราะหากปลูกข้าวบนพื้นที่สูงชันและตรงกับทิศทางลม ก็อาจทำให้ต้นข้าวล้มและสัตว์หรือแมลงต่าง ๆ ก็จะมากัดกิน ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวอาจจะต้องใช้พันธุ์ข้าวที่โตไว หรือเรียกกันว่า“พันธุ์ข้าวคอก” ในการปลูก เป็นต้น นอกจากนี้การสำรวจพื้นที่แล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการแผ้วถางไร่ ก็จะมีขั้นตอนต่าง ๆ เช่น ต้องถางไร่จากด้านล่างขึ้นด้านบน เวลาตัดต้นไม้ใหญ่ก็จะรีบเอาแต่กิ่ง เหลือต่อไว้ประมาณ 1 เมตร เพื่อให้สามารถเติบโตในปีต่อไปได้ ส่วนเวลาเผาก็ต้องดูทิศทางลม มีการเตรียมทำแนวกันไฟ เพื่อไม่ให้ไฟลุกลามไปติดป่า เป็นต้น ส่วนในด้านการกำจัดวัชพืช ชาวบ้านนิยมที่จะใช้เกลือสำหรับพ่นฆ่าหญ้าขนาดเล็ก ซึ่งในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือมีบ่อสินเธาว์อยู่ ชาวบ้านจึงอาศัยแหล่งเกลือเหล่านั้นมากำจัดวัชพืช ส่วนหญ้าที่ต้นสูงก็จะใช้แรงงานคนในการกำจัด เป็นต้น

ด้านองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า ชาวบ้านจะแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 4 ส่วน คือ ป่าอนุรักษ์/ป่าต้นน้ำ ป่าชุมชน ป่าพิธีกรรม และป่าสำหรับการเพาะปลูก โดยมีข้อกำหนด

กฎระเบียบต่าง ๆ เข้ามาควบคุม ทั้งนี้กฎระเบียบต่าง ๆ ได้จัดทำโดยกลุ่มชาวบ้านเอง เพื่อเป็นการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน ซึ่งบางครั้งก็มีการฝ่าฝืนกฎระเบียบอยู่บ้าง คณะกรรมการ ผู้เฒ่าผู้แก่และผู้ที่เกี่ยวข้องก็ต้องมานั่งพูดคุยกัน เริ่มตั้งแต่การว่ากล่าวตักเตือน การลงโทษด้วยวิธีการปรับเงิน เป็นต้น

6. กระบวนการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและหน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กระบวนการเรียนรู้การทำงานร่วมกันด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ยังถือว่าเป็นช่วงระยะเริ่มต้น ซึ่งการดำเนินการในอดีต เป็นการทำงานแบบสั่งการ แบบบนลงล่าง เช่น การจัดฝึกอบรมด้านการดูแลป่า การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า หรือกิจกรรมการปลูกป่า ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวไม่ค่อยประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะภายหลังที่ดำเนินการจัดฝึกอบรมเสร็จ หน่วยงานของรัฐก็ไม่ได้ให้ความสำคัญอีกต่อไป ทำให้ขาดความต่อเนื่อง และชาวบ้านเองก็คิดว่าเป็นผู้คอยรองรับแผนกิจกรรมของหน่วยงานของรัฐแต่ละหน่วยงานเท่านั้น และการดำเนินงานที่ผ่านมา ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานตั้งแต่เริ่มแรก ทั้งที่เป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียของโครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้าน

ภายหลังที่บ้านน้ำเคระ ได้ดำเนินงานโครงการวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและได้เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร เข้ามาร่วมรับรู้และได้มาร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยกันถึงสถานการณ์ปัญหาในด้านต่าง ๆ ส่งผลให้การดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี ทั้งในด้านการจัดทำเวทีประชาคมก่อนที่จะดำเนินงานอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมถึงชุมชนได้เข้ามาส่วนร่วมมากขึ้น

2. ผลลัพธ์ของงานวิจัย

ด้านนักวิจัยชาวบ้าน กระบวนการวิจัย ทำให้นักวิจัยและผู้นำชุมชนมีหลักคิดว่า งานพัฒนาท้องถิ่น จะต้องมีความคิดมาจากฐานของความเป็นจริง และเป็นความต้องการของคนในชุมชน ไม่ใช่คิดจากบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก ขณะเดียวกันกระบวนการวิจัยยังได้สร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับตัวนักวิจัยชาวบ้าน เช่น เป็นคนที่กล้าแสดงออก กล้าแสดงความคิดเห็นด้วยความเป็นเหตุเป็นผล ทั้งในระดับชุมชนและในระดับการประชุมนอกพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ หากแต่อาศัยการได้มีโอกาสเข้ามาเรียนรู้ร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพราะการทำงานวิจัยไม่ใช่เรื่องง่าย มีปัญหาอุปสรรคมากมายที่ได้ได้เรียนรู้ ค่อย ๆ คิด ค่อย ๆ ปรับ

เรื่องแรก งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น คืออะไร เป็นคำถามแรกที่ชาวบ้านและทีมวิจัยได้ตั้งคำถาม จะทำได้หรือไม่ เพราะเท่าที่ทราบมา การทำงานวิจัยจะเป็นผู้ที่มีความรู้สูง เป็นครูบาอาจารย์ นักศึกษาในมหาวิทยาลัย ทีมวิจัยเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดา แล้วยังไม่รู้หนังสือ อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ แล้วจะให้ทำวิจัยได้อย่างไร ซึ่งคำถามต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถูกคลี่คลายลงเป็นลำดับ โดยอาศัยพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น คอย

ให้คำแนะนำและเรียนรู้กันไประหว่างการดำเนินงาน แต่สิ่งที่ยังไม่สามารถทำได้ทั้งหมดก็คงจะเป็นเรื่องของ การอ่าน การเขียนรายงาน การจดบันทึก เพราะไม่ได้เรียนหนังสือมาตั้งแต่ต้น แต่ถ้าหากเป็นการแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน การบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ รวมถึงการสำรวจข้อมูล ชาวบ้านสามารถทำได้ ซึ่งในการทำวิจัยในครั้งนี้ถือเป็นสิ่งที่ท้าทายชาวบ้านเป็นอย่างมากว่าจะสามารถทำได้หรือไม่ แต่สุดท้ายทุกคนก็ได้เรียนรู้ร่วมกันและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน และรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ และได้เรียนรู้ว่าปัญหาทุกอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชน คนในชุมชนย่อมรู้ดีและสามารถแก้ไขปัญหาร่วมกันได้ ทั้งนี้ปัญหาบางอย่างก็ต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

เรื่องที่สอง คือ การให้ความสำคัญกับกระบวนการทำงาน โดยเริ่มตั้งแต่ต้นกระบวนการ คือการทำความเข้าใจกับชาวบ้านในวัตถุประสงค์ของการดำเนินงาน ผลที่จะได้รับ และวิธีการดำเนินงาน และเมื่อได้ลงมือร่วมกันทำงานแล้ว ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทั้งในส่วนของทีมวิจัยและชาวบ้านที่จะต้องช่วยกันเก็บรวบรวมข้อมูลที่เป็นจริงและนำผลสรุปมานำเสนอต่อเวทีชาวบ้าน เพื่อให้ทุกคนได้รับทราบ และร่วมกันแก้ไขปัญหของชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับทีมวิจัยได้ โดยเฉพาะการคิดอย่างเป็นระบบ รวมถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

ด้านชุมชน ผลจากการดำเนินงานโครงการวิจัย ชาวบ้านได้เห็นการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน ทั้งในด้านกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ที่มีความแตกต่างจากในอดีต เช่น เวลามีการประชุมกันก็จะมีคนได้เสียงและหาข้อสรุปไม่ได้ แต่ปัจจุบันถึงแม้จะมีการถกเถียงถึงปัญหาต่าง ๆ แต่สามารถหาข้อสรุปได้และยอมรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกันสถานการณ์ปัญหาในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติ ก็ได้รับการแก้ไข เช่น การยอมรับกฎระเบียบของชุมชน การฝ่าฝืนกฎระเบียบมีน้อยลง ปริมาณสัตว์น้ำ สัตว์ป่ามีเพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้นยังรวมถึง ความภาคภูมิใจของพ่อแม่ ที่ได้เห็นลูกหลานของตนเองมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี เช่น กล้าคิด กล้าพูด กล้าแสดงออก และมีบทบาทในการทำงานร่วมกับชุมชนเพิ่มมากขึ้น

ด้านทรัพยากรป่าไม้ ผลจากการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ทำให้สภาพของผืนป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์และป่าชุมชน พันธุ์ไม้ พันธุ์ต่าง ๆ เจริญเติบโตและขยายพันธุ์ตามธรรมชาติ ปัญหาต่าง ๆ ที่เคยมีมาก่อน เช่น การลักลอบตัดไม้ การบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน เริ่มลดลงหรือแทบจะไม่มีปัญหาเลย เพราะทุกคนในชุมชนยอมรับกฎกติกาที่ชุมชนได้ร่วมกันตั้งขึ้นมา

ด้านทรัพยากรสัตว์ป่า พบว่าหลังจากที่ได้มีการตั้งกฎระเบียบในเรื่องของการล่าสัตว์ การได้ร่วมกันสำรวจข้อมูลในด้านสัตว์ป่า ทำให้ชุมชนได้เล็งเห็นความสำคัญของสัตว์ป่าและเห็นร่วมกันว่าควรจะอนุรักษ์ไว้ ซึ่งปัจจุบันพบว่า สัตว์ป่าได้เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าของหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าชุมชน ซึ่งต่างจากเมื่อก่อนที่สัตว์ป่าเคยถูกล่า และได้อพยพย้ายถิ่นข้ามไปอาศัยหากินอยู่ในฝั่งประเทศลาว ปัจจุบันสัตว์ป่าที่พบเห็น เช่น ไก่ป่า หมูป่า เก้ง กวาง ลิง ชะนี นกชนิดต่าง ๆ กระต่าย กระรอก เป็นต้น

ด้านทรัพยากรสัตว์น้ำ พบว่า ปริมาณสัตว์น้ำมีเพิ่มมากขึ้น ทั้งในส่วนของพันธุ์ปลาชนิดต่าง ๆ รวมถึงสัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ ซึ่งชาวบ้านสามารถเข้าไปจับสัตว์น้ำมาเป็นอาหารในชีวิตประจำวันได้ แต่ไม่อนุญาตให้จับสัตว์น้ำเพื่อไปจำหน่าย ทั้งนี้โดยอาศัยกฎระเบียบที่ชุมชนได้ตั้งร่วมกันและยึดถือปฏิบัติ ส่วนสถานการณ์ปัญหาทั้งในเรื่องของการใช้ไฟช็อต หรือการจับสัตว์น้ำในพื้นที่อนุรักษ์เริ่มลดลง ชาวบ้านที่อยู่ต่างถิ่นก็ไม่ได้เข้าไปบุกรุก เนื่องจากมีการทำความเข้าใจถึงกฎระเบียบของชุมชน ไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อขอความร่วมมือ

ด้านการมีส่วนร่วมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่าระดับการมีส่วนร่วมมีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเกิดจากการที่ได้มีโอกาสได้ร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยกันในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกัน ซึ่งต่างจากในอดีตที่ชาวบ้านเป็นเพียงผู้รองรับการพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐเท่านั้น ขณะเดียวกันกระบวนการมีส่วนร่วมในด้านการจัดการทรัพยากร ยังถือว่าเป็นระยะเริ่มต้นที่ต้องทำความเข้าใจกันเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของการแบ่งปันพื้นที่ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน พื้นที่ไร่มุมนเวียน ซึ่งปัจจุบันปัญหาดังกล่าวยังไม่ได้รับการแก้ไขเท่าที่ควร แต่ก็มีพัฒนาการที่ดีขึ้น โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐได้เข้ามามีส่วนร่วมและยอมรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้าน และร่วมกันหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต่อไป

3. ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จ

1. องค์ประกอบของทีมวิจัย ซึ่งประกอบด้วยผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการ สมาชิก อบต.และกลุ่มเยาวชน ที่มีความเข้าใจในสถานการณ์ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากร ทำให้การประสานงานค่อนข้างรวดเร็ว
2. ชาวบ้านน้ำแคะซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องการจัดการทรัพยากร จึงอยากให้มีโครงการวิจัยนี้เกิดขึ้น เพราะจะได้ทราบว่าสถานการณ์ปัญหาที่แท้จริงคืออะไร รวมถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชน และแนวทางที่แก้ไขปัญหาร่วมกันคืออะไร ใครควรเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง

4. ปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัด

1. ข้อจำกัดในเรื่องของการพูด อ่าน เขียนภาษาไทย ทำให้ทีมวิจัยประสบปัญหาในด้านการจดบันทึกข้อมูลงานวิจัย ทำให้การเก็บข้อมูลแต่ละครั้ง ต้องอาศัยพี่เลี้ยงๆ คอยจดบันทึก หรือการอัดเทป ทำให้ต้องเสียเวลาในการเขียนรายงานวิจัย
2. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ถือเป็นเรื่องใหม่ของชุมชน ที่ไม่เคยทำมาก่อน ทำให้กระบวนการทำงานในช่วงแรก ๆ ประสบปัญหา ทั้งในด้านการสื่อสารให้กับชาวบ้านได้เข้าใจ กระบวนการเก็บข้อมูล รวมถึงการสรุปข้อมูลต่าง ๆ ยังทำได้ไม่ค่อยดีและไม่สามารถลงลึกในรายละเอียดได้
3. ข้อจำกัดในเรื่องของระยะเวลาในการทำงานวิจัย มีผลต่อการดำเนินงานของทีมวิจัย เนื่องจากไม่สามารถดำเนินการได้ตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ ด้วยปัญหาในหลาย ๆ ด้าน เช่น การรวบรวมข้อมูล การ

บันทึกและการสรุปเพื่อเขียนรายงาน ประกอบกับทีมวิจัยมีภารกิจในครอบครัว เช่น ต้องออกไปทำงานในต่างถิ่น เป็นเวลาหลายวัน หรือเป็นเดือน ทำให้ไม่สามารถดำเนินงานศึกษาวิจัยได้อย่างเต็มที่

3. การจัดทำแผนที่ป่าและพื้นที่ทำกิน หรือภาพถ่ายทางอากาศและการจับพิกัด ยังไม่สามารถทำได้ เนื่องจากพื้นที่ป่าทั้งหมดอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ไม่สามารถที่จะแบ่งแนวเขตออกจากกันได้ อย่างชัดเจน ซึ่งชุมชนยังมีความกังวลในสิทธิการเข้าไปใช้ประโยชน์ ทั้งในด้านอาหาร สมุนไพรและการตัดไม้สำหรับใช้สอยในชุมชน

5. ข้อเสนอแนะ

1. การดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อาจต้องมองศักยภาพของชุมชนที่มีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านภาษา ระดับการศึกษา ชาติพันธุ์ ระดับการรับรู้ ซึ่งจะมีผลต่อการดำเนินงานวิจัย เช่น ความล่าช้าในการส่งรายงาน เป็นต้น

2. คนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรร่วมมือกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า สัตว์น้ำ สัตว์ป่า ร่วมกัน โดยคนในชุมชนเป็นแกนนำในการแก้ไขปัญหา

2. องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มากขึ้น เช่น งบประมาณที่จะเข้ามาสนับสนุน เจ้าหน้าที่จะมาให้ความรู้กับชุมชน หรือการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ที่ชุมชนร้องขอ รวมถึงควรมีการทำประชาคมในระดับหมู่บ้านก่อนที่จะมีโครงการลงสู่ชุมชน

ภาคผนวก

ภาพกิจกรรมดำเนินงาน

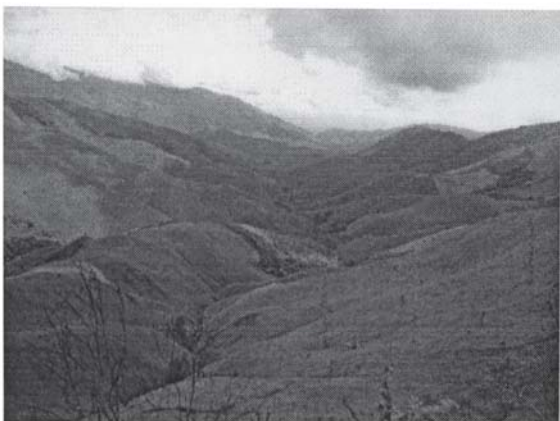
เวทีเปิดตัวโครงการวิจัย

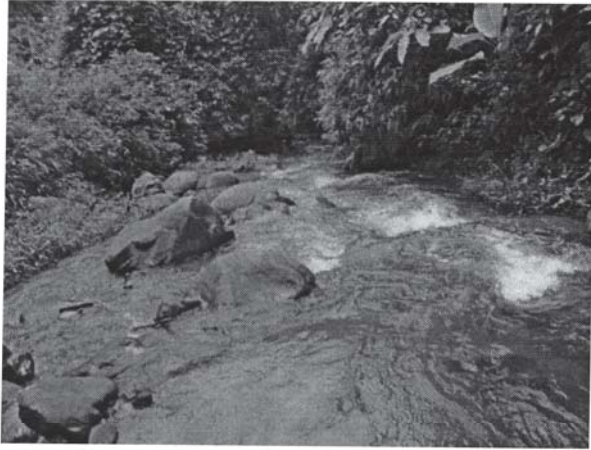
สภาพการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านน้ำแคะ

ประชุมที่มวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูล

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ.(พื้นที่ไร่มุนเวียน)

สภาพแหล่งน้ำในพื้นที่

สำรวจสภาพความเป็นอยู่ของทรัพยากร

รายชื่อคณะวิจัย

ที่	ชื่อ	นามสกุล	ตำแหน่ง	ที่อยู่
1.	นายมนตรี	ตระกูลเลิศศิลป์	หัวหน้าโครงการ	35 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
2.	นายสมจิตร	ใจปิง	รองหัวหน้าโครงการ	39 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
3	นายอนุรักษ์	อักขระ	ทีมวิจัย	55 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
4	นายเทียน	อักขระ	ทีมวิจัย	50 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
5	นายทาน	อักขระ	ทีมวิจัย	11 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
6	นายวีระ	อักขระ	ทีมวิจัย	20 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
7	นายกิตติวัฒน์	อักขระ	ทีมวิจัย	29 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
8	นายแรม	ใจปิง	ทีมวิจัย	16 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
9	นายณัฐพล	อักขระ	ทีมวิจัย	41 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
10	น.ส.หนู่ย	ใจปิง	ทีมวิจัย	51 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
11	นายสมชาย	ใจปิง	ทีมวิจัย	32 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
12	นายณัฐวุฒิ	อักขระ	ทีมวิจัย	31 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
13	นายหล้า	อักขระ	ทีมวิจัย	26 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
14	นายอภิชาติ	อักขระ	ทีมวิจัย	6 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
15	นายพัฒนากร	อักขระ	ทีมวิจัย	15 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
16	นายธีรศักดิ์	อักขระ	ทีมวิจัย	19 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
17	น.ส.เรณู	ใจปิง	ทีมวิจัย	53 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
18	นายเสริม	ใจปิง	ทีมวิจัย	12 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
19	นายเหือง	อักขระ	ทีมวิจัย	27/4 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
20	น.ส.วนิดา	ใจปิง	ทีมวิจัย	32 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
21	นายเปียง	อักขระ	ทีมวิจัย	27 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
22	นายธีรชาติ	อักขระ	ทีมวิจัย	45 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
23	น.ส.วันนา	อักขระ	ทีมวิจัย	42 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
24	น.ส.บิว	อักขระ	ทีมวิจัย	6 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
25	น.ส.พิมพ์วิมล	ใจปิง	ทีมวิจัย	23 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
26	นายทัด	อักขระ	ทีมวิจัย	27 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
27	นายเดช	ใจปิง	ทีมวิจัย	4/4 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
28	นายเสริม	ใจปิง	ทีมวิจัย	12 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

29	น.ส.จำลอง	อักษร	ที่มวิจัย	21 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
30	น.ส.อารีสา	อักษร	ที่มวิจัย	24 ม. 4 ต.คงพญา อ.บ่อเกลือ จ.น่าน